

LATVIJAS REPUBLIKAS
VESELĪBAS MINISTRIJA

Atkarību izraisošo vielu lietošanas problemātika specifiskās bērnu grupās

Rīga, 2008

Pētījuma pasūtītājs:

V/a „Sabiedrības veselības aģentūra”
Klijānu iela 7, Rīga, LV-1012

Pētījuma veicējs:

Latvijas Universitātes aģentūra „LU Filozofijas un socioloģijas institūts” Dr.soc. Ritmas Rungules vadībā.

Pētījuma autori:

Sandra Sebre, Ilze Koroļeva, Ieva Kārklīņa, Ilze Trapenciere, Sigita Sniķere, Inta Mieriņa, Jeļena Koļesņikova, Jeļena Ļubenko un Tatjana Turilova.

Latvijas Universitātes aģentūra „LU Filozofijas un socioloģijas institūts” pateicas par atbalstu pētījuma veikšanā v/a „Sabiedrības veselības aģentūra” Atkarību slimību epidemioloģiskās uzraudzības centra vadītājam Aijai Pelnei, kā arī intervētajiem ekspertiem un skolu darbiniekiem, kuri piedalījās šajā pētījumā.

Atslēgas vārdi: atkarību izraisošo vielu lietošana, internātskolas, sociālās korekcijas izglītības iestādes, ilgstošās sociālās aprūpes iestādes – bērnu nami, profilaktiskie pasākumi.

Pārpublicēšanas vai citēšanas gadījumā atsauce uz **v/a „Sabiedrības veselības aģentūra”** obligāta.

ISBN: 978-9984-837-11-6

Saturs

Attēlu rādītājs.....	4
Tabulu rādītājs.....	5
Ievads.....	6
1. Metodoloģija.....	7
2. Iepriekš veikto pētījumu pārskats.....	10
2.1. Pētījumi par sociālās atstumtības risku jauniešiem ārpusģimenes aprūpē.....	10
2.2. Atkarību jomā veiktie pētījumi Latvijas jauniešu vidē.....	12
3. Ārpusģimenes institūcijās dzīvojošo pusaudžu sociālpsiholoģiskais raksturojums.....	18
3.1. Uzvedības un emocionālo izpausmju atšķirības.....	18
3.2. Attiecības ar sev nozīmīgiem cilvēkiem.....	24
3.3. Atšķirības emociju un uzvedības izpausmju rādītājos sociāldemogrāfiskajās grupās.....	27
3.4. Brīvā laika pavadīšana.....	32
4. Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences pusaudžu vidū.....	34
4.1. Pusaudžu atkarību izraisošo vielu lietošanas raksturojums.....	34
4.1.1. Alkohola lietošana.....	34
4.1.2. Narkotisko vielu lietošana.....	41
4.1.3. Informētība un atkarību izraisošo vielu lietošanas risku apzināšanās.....	47
4.2. Atkarību izraisošo vielu izplatība pētījuma ekspertu skatījumā.....	51
4.2.1. Atkarību izraisošo vielu lietošanas specifika pētījuma mērķgrupu pusaudžu vidū.....	51
4.2.2. Atkarību izraisošo vielu izplatību ietekmējošie faktori.....	52
4.2.3. Mērķgrupu izglītības iestādes atkarību vielu lietošanas kontekstā.....	53
4.2.4. Izmaiņas un nākotnes prognozes atkarību vielu lietošanā.....	54
4.3. Institūciju speciālistu viedoklis par atkarību izraisošo vielu lietošanu un to ietekmējošiem faktoriem.....	55
5. Pasākumi atkarību izraisošo vielu lietošanas profilaksei.....	58
5.1. Atkarību izraisošo vielu izplatības mazināšanas iespējas ekspertu skatījumā.....	58
5.2. Institūcijās īstenotie profilaktiskie pasākumi un speciālistu rekomendācijas turpmākam darbam.....	61
5.3. Pusaudžu rekomendācijas profilakses pasākumu īstenošanai.....	62
Secinājumi un rekomendācijas.....	65
Atsauces.....	71
Pielikums.....	73

Attēlu rādītājs

1. attēls. Pusaudžu uzvedības un emocionālo izpausmju vidējie rādītāji	22
2. attēls. Traumas simptomu kopējie rādītāji	24
3. attēls. Pusaudžu, kuri par sev nozīmīgu cilvēku piemin pieaugušo, raksturojums	26
4. attēls. Zēnu un meiteņu traumas simptomu rādītāji	27
5. attēls. Zēnu un meiteņu uzvedības izpausmju rādītāji	28
6. attēls. Pusaudžu no dažādām institūcijām traumas simptomu vidējie rādītāji	29
7. attēls. Pusaudžu no dažādām institūcijām uzvedības izpausmju vidējie rādītāji	30
8. attēls. Dažādu alkoholisko dzērienu veida pieejamība (%)	35
9. attēls. Alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā (%).....	35
10. attēls. Alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā dažādās vecuma grupās (%)	36
11. attēls. Dažādu veidu alkoholisko dzērienu lietošana pēdējo 30 dienu laikā (%).....	36
12. attēls. Dažādu veidu alkoholisko dzērienu lietošana pēdējā mēneša laikā dažādu iestāžu audzēkņu vidū (%)	37
13. attēls. Pirmās piedzeršanās vecums (%).....	39
14. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšana dzīves laikā par velti vai par maksu (%)	42
15. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšana dzīves laikā par velti vai par maksu (%)	42
16. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšana zēniem un meitenēm (%)	43
17. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšana “Nelietotājiem” un “Lietotājiem” (%).....	43
18. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšanas vieta (%).....	44
19. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšana un marihuānas pamēģināšana (%)	44
20. attēls. Marihuānas iegūšanas grūtību saistība ar marihuānas pamēģināšanu (%)	45
21. attēls. Marihuānas pamēģināšana un lietošana (%)	46

Tabulu rādītājs

1. tabula. Ekspertu saraksts.....	8
2. tabula. Izglītības iestādes, kur īstenotas speciālistu un bērnu aptaujas.....	9
4. tabula. Pusaudžu uzvedības un emocionālo izpausmju vidējie rādītāji.....	18
5. tabula. Seksuālo raīžu simptomi (%).....	19
6. tabula. Agresīvās uzvedības izpausmes (%).....	20
7. tabula. Noteikumu pārkāpumi (%).....	21
8. tabula. Depresijas simptomi (%).....	22
9. tabula. Dusmu simptomi (%).....	23
10. tabula. Trauksmes simptomi (%).....	23
11. tabula. „Nelietotāju” un „lietotāju” traumas simptomu kopējie rādītāji.....	24
12. tabula. Pusaudžu attiecību ar sev nozīmīgiem cilvēkiem raksturojumi. Vidējie rādītāji.....	25
13. tabula. Zēnu un meiteņu uzvedības un emocionālo izpausmju vidējie rādītāji.....	27
14. tabula. Pusaudžu no dažādām institūcijām uzvedības un emocionālo izpausmju vidējie rādītāji. Dispersiju analīzes rezultāti.....	29
15. tabula. Attiecību ar nozīmīgiem cilvēkiem raksturojumi pusaudžiem dažādās institūcijās. Dispersiju analīzes rezultāti.....	30
16. tabula. Pusaudžu uzvedības problēmu saistība ar emocionālām izpausmēm un attiecību ar nozīmīgiem cilvēkiem raksturojumiem.....	31
17. tabula. Regresiju analīzes rezultāti, prognozējot noteikumu pārkāpumus no uzvedību un emocionālo izpausmju rādītājiem.....	31
18. tabula. Regresiju analīzes rezultāti, no uzvedību un emocionālo izpausmju rādītājiem, prognozējot agresīvu uzvedību.....	32
19. tabula. Pusaudžu brīvā laika nodarbes (%).....	33
20. tabula. Stiprs alkohola reibums pēdējo 30 dienu laikā (%).....	37
21. tabula. Dažāda dzimuma jauniešu piedzeršanās gadījumi (%).....	38
22. tabula. Alkohola pamēģināšanas vecums (%).....	39
23. tabula. Alkohola lietošanas iemesli pēdējo 12 mēnešu laikā (%).....	40
24. tabula. Narkotisko vielu pieejamība (%).....	41
25. tabula. Narkotisko vielu lietošana (%).....	45
27. tabula. Atturēšanos no narkotisko vielu izmēģināšanas ietekmējošie faktori.....	50
26. tabula. Nozīmīgākie atkarību izraisošo vielu lietošanas riska faktori pētījuma ekspertu skatījumā.....	52
1. pielikums. Pētījumā izmantotās psiholoģiskās metodes.....	73

Ievads

Alkohola, narkotiku un citu atkarību izraisošo vielu lietošana, aizraušanās ar azartspēlēm un datorspēlēm, un to izraisītā procesu atkarība ir viena no izplatītākajām 21.gadsimta problēmām. Visaktuālākā šī problēma ir jauniešu vidū. Atkarību izraisošo vielu lietošana, dažādu atkarību veidošanās pusaudžu gados ir viens no izplatītākajiem veselības riska paradumiem, kas būtiski ietekmē gan fizisko, gan garīgo veselību. Lai arī smēķēšana un alkohola lietošana ir biežāk izplatītie atkarības vielu lietošanas veidi, tomēr ne mazāk nopietna problēma, kas īpaši aktuāla kļūva kopš valstiskās neatkarības atgūšanas, ir narkotisko vielu lietošanas izplatības rādītāju palielināšanās un atkarības slimības pieaugums sabiedrībā.

Atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu, un procesu atkarības veidošanos skaidro daudzi modeļi un teorijas. Atkarību izpētei un izvērtējumam jebkurā sabiedrībā nepieciešams veikt regulārus pētījumus vai situācijas monitoringu. Eiropā un pasaulē regulāri tiek veikti monitoringi atkarību izplatības rādītāju izpētei. Īpaša nozīme šo globālā rakstura problēmu izpētē ir starptautiskiem salīdzinošiem pētījumiem, kuru galvenais mērķis ir sekot līdzi atkarības vielu izplatībai un tās izmaiņām laika un valstu kontekstā, kā arī apzināt un izvērtēt sociālo faktoru lomu atkarību veidošanās procesā un lietošanas profilaksē, kam ir īpaša nozīme, strādājot ar jauniešiem.

Šī pētījuma aktualitāti nosaka arī sabiedrības veselības un atkarības vielu izplatības ierobežošanā izvirzītās valstiskās prioritātes. Pirmkārt, „Narkotisko un psihotropo vielu atkarības un izplatības ierobežošanas un kontroles valsts programmas 2005.–2008.gadam” viens no galvenajiem mērķiem ir sekmēt narkotiku piedāvājuma un pieprasījuma samazināšanu, ar narkotiku lietošanu saistītu veselības traucējumu un nāves gadījumu samazināšanu; otrkārt, regulāras alkohola lietošanas mazināšana jauniešu vidū ir viena no „Alkohola patēriņa mazināšanas un alkoholisma ierobežošanas programmas 2005.–2008.gadam” prioritātēm.

Jaunākajos starptautiskajos pētījumos atkarību izpētes jomā arvien biežāk aktualizēta atkarību izraisošo vielu izplatības problemātika dažādās grupās, t.sk., arī īpašu grupu pusaudžu un jauniešu vidē, piemēram, sociālās korekcijas iestāžu, bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestāžu un internātskolu audzēkņu vidū. Savukārt Latvijā šajās iedzīvotāju grupās fenomena izpēte nav veikta, un, tā kā situācijas apzināšanā ļoti nozīmīga ir uzticamas un savstarpēji salīdzināmas informācijas ieguve, šis pētījums ir vērsts uz atkarību izraisošo vielu lietošanas problemātikas izpēti un profilakses pasākumu pilnveidošanu iepriekš minētajās specifiskajās bērnu grupās.

1. Metodoloģija

Šī pētījuma mērķis ir radīt analītisko bāzi un iegūt papildus informāciju par atkarību izraisošo vielu (alkohola, narkotisko, psihotropo un toksisko vielu (izņemot tabaku)) lietošanas izplatību un problemātiku sociālās korekcijas izglītības iestāžu un internātskolu audzēkņu, kā arī bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestādēs (bērnu namos) vidū.

Ņemot vērā pētījuma mērķi, pētījuma gaitā īstenoti šādi uzdevumi:

- iegūts iespējamās riska grupas raksturojums (vecums, dzimums, ģimenes situācija utt.);
- noskaidrotas biežāk lietotās atkarību izraisošās vielas sociālās korekcijas izglītības iestāžu un internātskolu audzēkņu vidū, kā arī bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestādēs (bērnu namos);
- noskaidroti jautājumi par atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanas motivāciju, lietošanas biežumu un lietošanas turpināšanu ietekmējošiem un veicinošiem faktoriem;
- apzināti sociālās korekcijas izglītības iestādēs, internātskolās un bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestādēs (bērnu namos) īstenotie un plānotie atkarības vielu lietošanas profilakses pasākumi;
- apzināta un novērtēta sociālās korekcijas izglītības iestāžu, internātskolu un bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestāžu (bērnu namu) ieinteresētība un iespējas profilakses un informatīvu pasākumu veikšanai iestādēs;
- apzināta sociālās korekcijas izglītības iestāžu, internātskolu un bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestāžu (bērnu namu) nepieciešamība pēc konkrētiem atbalsta veidiem darbā ar riska grupas bērniem;
- apzinātas bērnu vajadzības un viņiem nepieciešamais atbalsts atkarību izraisošo vielu izplatības ierobežošanas jomā sociālās korekcijas izglītības iestādēs, internātskolās un bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestādēs;
- apzinātas sociālās korekcijas izglītības iestāžu, internātskolu un bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestāžu speciālistu zināšanas un iespējas konstatēt, kontrolēt un ietekmēt atkarību izraisošo vielu lietošanu bērnu vidū;
- izstrādātas rekomendācijas profilakses darba, izglītojošo un informatīvo pasākumu veikšanai šajās iestādēs.

Pētījumā izmantotās metodes

Lai sasniegtu pētījumā izvirzīto mērķi un uzdevumus, informācija iegūta ar vairākām savstarpēji papildinošām kvalitatīvajām un kvantitatīvajām datu ieguves metodēm:

1. iepriekš veikto pētījumu analīze par bērniem institucionālajā aprūpē un atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū;
2. intervijas ar veselības un sociālās aizsardzības jomu ekspertiem (n=15);
3. speciālistu aptauja (n=50);
4. bērnu no sociālās korekcijas izglītības iestādēm, bērnu namiem un internātskolām aptauja (n=100).

Ekspertu intervijas

Veicot 15 tiešās intervijas ar jomas ekspertiem (1. tabula), apzinātas vajadzības minēto institūciju darbības uzlabošanai atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatības mazināšanā, iegūta informācija sekundārās profilakses darba, izglītojošo un informējošo pasākumu veikšanai sociālās korekcijas izglītības iestādēs, internātskolās un bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestādēs.

1. tabula. Ekspertu saraksts

Ekspertu grupa	Ekspertu skaits
Pārstāvji no valsts institūcijām	2
Pārstāvji no nevalstiskajām organizācijām	2
Profilakses speciālisti	1
Reģionālo policijas pārvalžu nepilngadīgo lietu inspektori	4
Pašvaldību izglītības speciālisti	3
Pašvaldību bāriņtiesu pārstāvji	3
Kopā:	15

Speciālistu aptauja

Pētījuma ietvaros veiktas 50 daļēji strukturētas tiešās intervijas ar sociālās korekcijas izglītības iestāžu, internātskolu un bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestāžu (bērnu namu) vadību, sociālajiem pedagogiem, psihologiem un klašu audzinātājiem tajās iestādēs, kurās mācās vai dzīvo aptaujātie bērni (sk. 2. tabula).

Saskaņā ar iepriekš detalizēti izstrādātām vadlīnijām speciālistu aptauja īstenota, lai noskaidrotu jautājumus par atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanas motivāciju, lietošanas biežumu un lietošanas turpināšanu ietekmējošiem un veicinošiem faktoriem, apzinātu šajās institūcijās īstenotos un plānotos atkarības vielu lietošanas profilakses pasākumus, kā arī novērtētu speciālistu ieinteresētību un iespējas profilakses un informatīvu pasākumu veikšanai iestādē.

Bērnu no sociālās korekcijas izglītības iestādēm, bērnu namiem un internātskolām aptauja

Aptaujas mērķa grupa: bērni 13 - 16 gadu vecumā, kuri ievietoti un/vai mācās sociālās korekcijas izglītības iestādēs, internātskolās un bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestādēs (bērnu namos) un kuriem konstatētas veselības, uzvedības, sociālas, juridiskas u.c. problēmas, kuras izraisījuši atkarību izraisošo vielu lietošana vai izplatīšana.

Aptauja realizēta tieši izglītības iestādēs, kurās ievietoti un/vai mācās mērķa grupas jaunieši. Atbilstošās izglītības iestādes atlasītas no šo iestāžu reģistra saraksta, kas iedalītas pēc izglītības iestādes tipa (sociālās korekcijas izglītības iestāde, internātskola un bērnu nams) un pēc teritoriāli administratīvās teritorijas, kurā atrodas šīs mācību iestādes (2. tabula).

2. tabula. Izglītības iestādes, kur īstenotas speciālistu un bērnu aptaujas

iestādes nosaukums	Atrašanās vieta
1.etaps, 05.2008. – 06.2008.	
Bērnu nams „Ilga”	Rīga
Bērnu nams „Laubere”	Ogre
Bērnu nams - patversme „Rēzeknes”	Rīga
Bērnu nams „Imanta”	Rīga
Bērnu nams „Sprīdītis”	Rīga
Bērnu nams „Rūķītis”	Saldus
Bērnu nams „Sprīdītis”	Jūrmala
Sociālās korekcijas iestāde „Naukšēni”	Valmieras rajons
Sociālās korekcijas iestāde „Strautiņi”	Alūksnes rajons
2.etaps, 09.2008. – 10.2008.	
Bērnu nams „Laubere”	Ogre
Rīgas 7. internātskola	Rīga
Rīgas 2.internātskola	Rīga
Jelgavas 2. internātskola	Jelgava
Iecavas internātskola	Iecava
Sociālās korekcijas iestāde „Naukšēni”	Valmieras rajons
KOPĀ:	N = 15

Kopīgais respondentu skaits - 109 bērni. Pētījuma datu analīzes procesā respondenti tika sadalīti divās grupās: „lietotāji” un „nelietotāji”. Lietotāju grupu veidoja tie pusaudži, kuri bieži lieto alkoholu, ir mēģinājuši vai regulāri lieto narkotiskās vielas (n=56). Nelietotāju grupu veidoja tie pusaudži, kuri nelieto vai reti lieto alkoholu, nav mēģinājuši narkotiskās vielas (n=53).

Aptaujas veikšanai tika izstrādāts oriģināls instrumentārijs, kas ietver:

1. psiholoģiskos testus – Achenbaha jauniešu pašnovērtējuma aptauja (Achenbach, T., Youth self-report, 2001), Bērnu traumas simptomu aptauja (Briere, J., Trauma Symptom Checklist for Children (TSCC), 1995) un Vecāku attieksmes aptauja (Parker, T., Tupling & Brown, Parental Bonding Instrument, 1979) (1.pielikums);
2. strukturētu anketu ar psihoaktīvo vielu lietošanas prevalences rādītāju mērījumiem dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā (atbilstoši Eiropas Narkotiku un narkomānijas uzraudzības centra (turpmāk tekstā EMCDDA metodoloģijai), kā arī lietošanas biežuma, vielu iegūšanas veida un attieksmes pret šo vielu lietošanu mērījumiem;
3. daļēji strukturētas intervijas vadlīnijas, aptverot:
 - jautājumus, lai padziļināti noskaidrotu bērnu motivāciju un apstākļus atkarības vielu lietošanas uzsākšanai un lietošanai;
 - mērķa grupas jauniešu uzskatus un informētību par narkotisko vielu lietošanu;
 - sociāli demogrāfisko pazīmju mērījumus vielu lietošanas modeļu un tipoloģijas aprēķināšanai.

2. Iepriekš veikto pētījumu pārskats

2.1. Pētījumi par sociālās atstumtības risku jauniešiem ārpusģimenes aprūpē

Projekta ietvaros ir apzināti trīs Latvijā veikti pētījumi, kuros analizēta to bērnu dzīve, kuri dzīvo ārpusģimenes institūcijās.

I. 2006. -2007.gadā Latvija piedalījās piecu Eiropas valstu pētījumā par to jauniešu sociālās atstumtības risku, kuri ilgstoši dzīvojuši ārpusģimenes aprūpē. Pirmo pētījumu „**Sociālās atstumtības risks bērniem un jauniešiem, kuri dzīvo institūcijās ārpus ģimenes**” (*„Risk of social exclusion for out-of family children and young people in public childcare”*) vadīja Itālijas NVO Amici dei Bambini, un Latvijā to īstenoja LU FSI. Pētījumos piedalījās Bulgārija, Francija, Itālija, Latvija un Rumānija.

Pirmā pētījuma mērķis bija apzināt un analizēt institūcijās dzīvojošo jauniešu sociālās atstumtības risku. Šī mērķa īstenošanai tika izvirzīti vairāki uzdevumi: dalībvalstu sociālās drošības sistēmu, likumdošanas izvērtējums un tās ieviešanas problēmas attiecībā pret bērniem un jauniešiem institucionālajā aprūpē, sociālās atstumtības riski, kuriem var rasties nepilnīgas likumdošanas un normatīvās bāzes ieviešanas dēļ.

Pirmais pētījums sastāvēja no divām daļām (fāzēm):

(1) statistikas datu par institucionālo aprūpi un likumdošanas analīzes, kā arī ekspertu – profesionāļu vērtējuma par likumdošanas un tās ieviešanas efektivitāti. Kopumā Eiropā vairāki desmiti tūkstošu bērnu un jauniešu dzīvo ārpusģimenes institūcijās, bet Latvijā apmēram 3 tūkstoši bērnu. Statistikas datu analīze liecina, ka jauniešu skaits institūcijās nedaudz samazinās, pēdējos gados pieaugot audžuģimeņu lomai. Lai arī audžuģimeņu skaits ir palielinājies no 4-5 deviņdesmito gadu beigās līdz 365 audžuģimenēm 2007.gadā, šis skaits ir nepietiekams, lai nodrošinātu dzīvi ģimenē visiem bērniem un jauniešiem, kam dažādu iemeslu dēļ nav iespējama dzīve bioloģiskajā ģimenē.

Eksperti uzskata, ka Latvijā likumdošana vismaz formāli nodrošina bērnu un jauniešu tiesības, lai gan tajā ir dažas nepilnības, tomēr praksē jauniešu tiesības ne vienmēr iespējams piemērot, tai skaitā finansiālu iemeslu dēļ. Eksperti norāda, ka nereti jaunieši, sasniedzot pusaudžu vecumu, uzsāk lietot alkoholu un narkotikas, ir rupji, neinteresējas par mācībām, bet tikai par izklaides iespējām.

(2) Otra pētījuma fāze ietvēra intervijas ar vecākiem, kam tikušas atņemtas vecāku tiesības, bet vecāki tās ir atguvuši; fokusgrupu diskusijas ar jauniešiem vecumā no 18 līdz 25 gadiem, kuri ir dzīvojuši ārpusģimenes institūcijās.

Fokusgrupu diskusijās tika izmantota “trešās personas” viedokļa metode, aicinot jauniešus runāt par “trešo personu”, kura ir dzīvojusi patversmē vai bērnu namā, aprakstot šīs personas (nosacīti nosaukts par Andri) situāciju 2-5 gadu vecumā, 15 gadu vecumā un 25 gadu vecumā, aprakstot iemeslus, kāpēc bērns nokļuvis bērnu namā vai patversmē, kādi ir viņa dzīves apstākļi, brīvā laika pavadīšanas veids, vērtības un nākotnes plāni, kā arī šo plānu iespējamā realizācija. Ļoti retos gadījumos bērns nokļuvis bērnu namā tāpēc, ka ir kļuvis par bāreni. Lielākoties iemesls ir vecāku nevēlēšanās vai nespēja audzināt bērnu ģimenē. Tāpēc jaunieši iesaka pašvaldību sociālajiem darbiniekiem pievērst lielāku nozīmi

darbam ar vecākiem, kuriem atņemtas vecāku tiesības, lai bērns varētu atgriezties ģimenē, nevis ilgstoši dzīvot bērnu namā. Galvenais veids, kā jaunieši vēlētos mainīt savu dzīvi, ir iegūt ģimeni, vislabāk adopcijas veidā, kad bērns tiktu adoptēts uz ārzemēm. Bieži tiek kritizēta dzīves organizācija, dzīves apstākļi un darbinieku attieksme pret jauniešiem. Tai pat laikā liela daļa jauniešu par nevēlamu uzskata aiziešanu no bērnu nama. Iemesli ir vairāki – pirmkārt, jauniešiem trūkst praktiskās dzīves iemaņas (ēst gatavošana, veļas mazgāšana, mājokļa iekārtošana, budžeta veidošana, savstarpējās attiecības, utt.), otrkārt, pašvaldības, kurām saskaņā ar likumu, ir jānodrošina dzīvojamā platība, nereti nav ieinteresētas to darīt vai dzīvojamā platība ir sliktā stāvoklī, bet jaunieši paši neprot to izremontēt un uzturēt kārtībā. Treškārt, pieaugušo dzīves apstākļus jaunieši pārsvarā redzējuši seriālos un reklāmās, bet šie apstākļi ļoti atšķiras no reālās dzīves, kurā viņi nonāk. Tāpēc arī nākotne visiem jauniešiem šķiet ļoti rožaina – idealizēta. Fokusgrupu diskusijās apspriestas personāla un jauniešu attiecības, akcentējot personāla neiejušīgo attieksmi pret jauniešiem, nereti rupjību un kliegšanu, aizliegumus. Fokusgrupu diskusijās personāla attieksmes fakts tiek saistīts ar to, ka jaunieši sāk bēguļot, uzsāk lietot alkoholu un narkotikas. Īpaši alkohola un narkotiku tēma tika izcelta fokusgrupu diskusijās ar jauniešiem, kuri pēc pamatizglītības pabeigšanas nekur nemācās. (Daži jaunieši arī uz fokusgrupas diskusiju bija ieradušies alkohola reibumā). Kādā fokusgrupas diskusijā viens no jauniešiem akcentēja narkotiku lietošanu, saistot to ar bēgšanu no bērnu nama, zagšanu, narkotiku pārdozēšanu un jaunieša nāvi. Vēlāk gan jauniešis vēlējās mainīt sevis izdomāto „trešās personas” dzīves scenāriju, kad iedomātā persona spēja pārtraukt narkotiku lietošanu.

II. Otrais pētījums ir vērst uz sociālās iekļaušanas prakses izpēti, un uz jauniešiem, kas atstāj ārpusģimenes institūcijas pēc 18 gadu sasniegšanas - „**Dzīve pēc institūcijas. Vienlīdzīgas iespējas un sociālā iekļaušana: labās prakses piemēru identifikācija un veicināšana**” (*„Life after institutional care. Equal opportunities and social inclusion for young people identification and promotion of the best practices”*). Šis pētījums, kuru vada Itālijas pētniecības centrs *Sinergia*, uzsākts 2008.gadā un turpināsies līdz 2009.gada beigām. Tā mērķis ir apzināt ES labās prakses piemērus jauniešu integrācijā pēc 20 gadu sasniegšanas. Pētījumā apkopoti statistikas dati par institūcijās, audžuģimenēs un pie aizbildņiem dzīvojošajiem jauniešiem, iekļauta informācija par pašvaldību praksi jauniešu integrācijā sabiedrībā un veiktajām ekspertu intervijām ar speciālistiem, kas iesaistīti jauniešu sociālajā iekļaušanā. Ekspertu intervijas organizētas trīs līmeņos – eksperti, kuri strādā bērnu aprūpes institūcijās, eksperti, kuri strādā pašvaldību sociālo pakalpojumu centros, eksperti, kuri veido bērnu aprūpes politiku valsts līmenī. 2009.gadā plānotas intervijas ar jauniešiem, kuri atstājuši ārpusģimenes institūcijas pēc 18 gadu sasniegšanas - par viņu dzīves apstākļiem un iespējamajiem labās prakses piemēriem jauniešu sociālajā iekļaušanā.

Ekspertu intervijās (institūciju līmenis) uzsvērtā bērnu un jauniešu pasivitāte, nevēlēšanās būt patstāvīgiem, intereses trūkums par savu dzīvi. Dažās intervijās uzsvērts fakts, ka pusaudžu vecumā bērnu aprūpes institūcijās dzīvojošie bērni nereti uzsāk lietot alkoholu un narkotikas, nepakļaujas disciplīnai, klaiņo.

III. 2006.-2007.gadā pēc Bāreņu biedrības “Saules bērni” pasūtījuma un ar Eiropas Struktūrfondu atbalstu ir veikts **pētījums par jauniešu dzīves apstākļiem Rēzeknes rajonā**. Pētījuma mērķis: izziņāt bērnu namu un speciālo internātskolu audzēkņu - jauniešu iespējas sekmīgi integrēties sabiedrībā un iekļauties darba tirgū, balstoties uz Rēzeknes un Rīgas rajona institucionālās aprūpes iestāžu apsekošanu.

Pētījuma mērķa grupa: jaunieši no bērnu namiem un speciālajām skolām. Tika veikta četru grupu aptauja: sociālā darba speciālisti - publiskās pārvaldes institūciju darbinieki (n=58), uzņēmēji – potenciālie darba devēji (n=58), jaunieši no bērnu namiem ar zemu

pamatprasmju līmeni (n=86), jaunieši – bezdarbnieki (kuri vairs neatrodas valsts aprūpē) ar zemu pamatprasmju līmeni (n=86). Pētījumā nav skaidrota izlases metodika un atlasas principi. Pētījums veikts, sadarbojoties Rēzeknes pilsētas domes Sociālās aprūpes pārvaldei un biedrībai „Sabiedriskās politikas institūts”. Pētījums aptver Rīgas un Rēzeknes rajona bērnu namus un bērnu patversmes. Uzsvērts, ka jauniešiem, kuri dzīvojuši ārpusģimenes institūcijās, ir ļoti zems pamatprasmju līmenis un zema interese par nodarbinātību. Galvenais secinājums – pastāv liels jauniešu sociālās atstumtības risks pēc institūcijas atstāšanas.

2008.gadā Bērnu un ģimenes lietu ministrija ir pasūtījusi pētījumu par bērniem un jauniešiem ārpusģimenes institūcijās, taču šī pētījuma rezultāti vēl nav publiskoti.

2.2. Atkarību jomā veiktie pētījumi Latvijas jauniešu vidē

Atkarību raksturojošu indikatoru iegūšana un mūsdienīga analīze Latvijā sākās pēc neatkarības atgūšanas. Viens no pirmajiem šāda rakstura pētījumiem ir „**Eiropas skolu projekts par alkohola un citu narkotisko vielu lietošanu**” (ESPAD, 1995., 1999., 2003., 2007.). Tomēr padziļināta un mērķtiecīga alkohola, tabakas, narkotiku, azartspēļu un datoratkarību izplatības iemeslu un vielu lietošanas modeļu izpēte, atbilstoši starptautiskai metodoloģijai un standartiem, attīstījās pēc 2000.gada.

Kopš tā laika realizēta virkne nacionāla un starptautiska mēroga projektu, kas vērsti uz atkarību veidošanās un izplatības problēmu izpēti jauniešu vidū, kā arī sabiedrībā kopumā. Līdz šim pētījumi stratēģiski plānoti un veikti divos virzienos: 1) atkarību izraisošo vielu un procesu prevalences rādītāju izpēte, kas tiek realizēta, pamatojoties uz kvantitatīvu reprezentatīvu jauniešu un iedzīvotāju aptauju datiem; 2) atkarību veidošanās risku un lietošanas modeļu izpēte specifiskās mērķa grupās (izklaides vietu apmeklētāju, intravenozo narkotisko vielu lietotāju vidū u.tml.). Tieši šādos pētījumos gūtā pieredze ir īpaši nozīmīga arī projekta „Atkarību izraisošo vielu lietošanas problemātika specifiskās bērnu grupās” izstrādē. Viens no pirmajiem šāda veida pētījumiem tika realizēts 2000. gadā, kad pēc Rīgas Domes Atkarības profilakses centra pasūtījuma tika veikta jauniešu - izklaides vietu apmeklētāju aptauja Rīgas pilsētā.

Pētījuma „**Narkotiku lietošanas uzsākšanas motivācija jaunatnes vidū Rīgas pilsētas izklaides vietās**” (pētījuma veicējs LU FSI, 2000.g., vad.: I.Koroļeva) ietvaros, pamatojoties uz Rīgas pilsētas izklaides vietu apmeklētāju aptauju (n=400), fokusgrupu diskusijām (4), tika analizēta narkotisko vielu lietošanas uzsākšanas motivācija un izplatība. Galvenais mērķis bija noskaidrot atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanas motivāciju, kā arī psihoaktīvo vielu izplatību un lietošanas modeļus izklaides vietās. Latvijā tas bija pirmais šāda veida pētījums. Rietumeiropas valstu izklaides vietās sintētisko psihoaktīvo vielu lietošana aktualizējās jau pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados, taču to izplatība bija lokāla un galvenokārt saistīta ar dažādām jaunatnes subkultūrām, piemēram, hipiju un panku kustībām. Astoņdesmitajos gados, izplatoties reivam un tehno mūzikas virzienam, strauji pieauga arī narkotiku lietošanas popularitāte jauniešu vidū. Nelegālās atkarību izraisošās vielas, kas sākotnēji bija akceptētas šaurā sabiedrības grupā, arvien biežāk kļuva pieejamas izklaides vietās – bāros, diskotēkās, naktsklubos un citos ar mūziku saistītos jauniešu apmeklētos pasākumos. Latvijā, līdzīgi kā citās postkomunisma valstīs, narkotiku lietošanas izplatība sabiedrībā pieauga līdz ar neatkarības atgūšanu, bet izklaides vietās narkotiskās vielas kļuva pieejamas aptuveni deviņdesmito gadu vidū, pamazām kļūstot par neatņemamu jauniešu izklaides daļu. Šobrīd, ņemot vērā sabiedrībā populāros mūzikas virzienus un kultūras globalizāciju, ir pamats uzskatīt, ka narkotiku lietošana izklaides vietās kļuvusi par uzvedības normu.

Pēc līdzīgas metodoloģijas, bet iekļaujot arī Latvijas valsts nozīmes pilsētas - Daugavpili un Liepāju, pētījums izklaides vietās tika atkārtoti veikts 2007./2008. gadā. „**Pētījums par narkotiku lietošanu izklaides vietās**” (pētījuma veicējs SPI, 2007.g., vad.: I.Koroļeva) tika veikts pēc v/a „Sabiedrības veselības aģentūra” (turpmāk tekstā SVA) pasūtījuma un tā mērķis bija noskaidrot nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību izklaides vietās, vielu lietošanas paradumus un motivāciju izklaides vietu apmeklētāju vidū, kā arī noteikt populārāko narkotisko vielu tipus. Savukārt pamatojoties uz profilakses darba speciālistu, policijas pārstāvju un izklaides vietu īpašnieku interviju rezultātiem, apzināt vajadzības un iespējas psihoaktīvo vielu izplatības un lietošanas ierobežošanā, izvērtēt īpašnieku gatavību profilakses pasākumu īstenošanā, veikt pastāvošās likumdošanas analīzi un izvērtējumu un policijas statistikas izvērtējumu par izklaides vietās aizturētajām personām. Vienlaikus tika iegūta informācija arī par legālajām atkarību izraisošām vielām – alkoholu un tabaku, kā arī noskaidrota šo vielu lietošanas saistība ar narkotiskajām vielām. Pētījumā tika izmantotas vairākas socioloģiskas pētījumu metodes: tika veiktas intervijas ar izklaides vietu īpašniekiem, profilakses darba speciālistiem un policijas pārstāvjiem (n=15); esošo pētījumu sekundārā analīze, pastāvošās likumdošanas un politikas dokumentu analīze; izklaides vietu, klubu, bāru apmeklētāju kvantitatīvā aptauja Rīgā (n=600) un valsts nozīmes pilsētās - Daugavpilī un Liepājā (n=200), kā arī fokusa grupu diskusijas ar jauniešiem – izklaides vietu apmeklētājiem. Kā papildus metode, kura ļauj raksturot izklaides vietu vidi, klubu apmeklētājus un akcentēt marginālus narkotiku lietošanu sekmējošus faktorus izklaides vietās, izmantots ietvertais novērojums tajos klubos un bāros, kuros jaunieši tika aptaujāti. Sabiedrības veselības aģentūras speciālisti, balstoties uz pētījuma rezultātiem un citu valstu piemēriem, ir izstrādājuši rekomendācijas un pasākumu plānu narkotisko un psihotropo vielu izplatības ierobežošanai un to lietošanas rezultātā izraisīto veselības traucējumu samazināšanai izklaides vietās. Minētais fakts vērtējams kā labs piemērs sadarbībai starp pētniekiem un ieinteresētajām valsts institūcijām, kuru darbība saistīta ar narkotiku izplatības ierobežošanu un lietošanas profilaksi.

Atsevišķu problēmu un specifisku mērķa grupu izpētei kopš 2000. gada tika veikta vēl virkne pētījumu, no kuriem nozīmīgākie saistīti ar alkohola lietošanas modeļu noskaidrošanu Rīgas iedzīvotāju un jauniešu vidū (LU FSI, 2002.g.) un procesu atkarību (datora lietošanas, azartspēļu) veidošanās risku apzināšanu jauniešu vidū (LU FSI, 2004.g.) Abi minētie pētījumi veikti pēc Rīgas Domes Atkarības profilakses centra pasūtījuma un ciešā sadarbībā ar centra speciālistiem.

Pētījuma „**Rīgas pilsētas iedzīvotāju alkoholisko dzērienu lietošanas paradumi un attieksme pret alkohola izplatības ierobežojumiem**” (pētījuma veicējs LU FSI, 2002.g., vad.: I.Koroļeva) viena no mērķa grupām bija vidējo mācību iestāžu audzēkņi (n=1000). Pētījuma galvenais mērķis bija izvērtēt alkohola lietošanas izplatību un lietošanas paradumus un noskaidrot attieksmi pret alkohola politiku Latvijā. Papildu uzdevumi jauniešu aptaujai bija vairāk vērsti uz to faktoru noskaidrošanu, kas ietekmē alkohola lietošanas uzsākšanu jauniešu vidū, kā arī uz vecāku paradumu ietekmes uz jaunieša rīcību analīzi. Pētījuma rezultāti apstiprināja hipotēzi, ka vecāku paradumi un rīcība, attieksme pret alkohola lietošanu mājās, pusaudzū uzvedības kontrole, ir ļoti būtisks faktors, kas ietekmē jaunieša paradumus alkohola un citu psihoaktīvo vielu lietošanā, uzsākšanas vecumu un jaunieša attieksmi pret šo problēmu kopumā. Būtiski ir tas, ka aptuveni vienā trešdaļā gadījumu pamēģināt alkoholu jauniešiem piedāvājuši paša vecāki, turklāt lielai daļai no aptaujātajiem vecāki neiebilst, ka alkohols tiek lietots mājas „tusiņos” un ballītēs. Lielākai daļai to jauniešu, kuri alkoholu lieto regulāri, biežāk piedzeras un smēķē, vecākiem ir toleranta attieksme pret alkohola lietošanu un smēķēšanu.

Savukārt procesu atkarība tika izvērtēta pētījumā „**Jauno tehnoloģiju atkarību izplatība jauniešu vidū Rīgā**” (pētījuma veicējs LU FSI, 2004.g., vad.: I.Koroļeva), kā mērķis bija

noskaidrot jauno tehnoloģiju lietošanas izplatību un modeļus. Pētījuma ietvaros tika veikta Rīgas skolēnu un profesionālo skolu audzēkņu (n=2820) un viņu vecāku (n=1041) aptauja, kā arī jauniešu - interneta salonu/kafejnīcu apmeklētāju aptauja (n=400). Pētījums ir unikāls ar to, ka tā ietvaros tika noskaidroti ne tikai jauniešu paradumi un rīcības modeļi datora lietošanā (izmantošana mācību un darba vajadzībām, datorspēju spēlēšana utt.), bet vienlaikus, izmantojot netiešo anketēšanu, tika aptaujāti arī šo jauniešu vecāki, tādējādi rodot iespēju salīdzināt pašu jauniešu vērtējumu ar vecāku novērojumiem un informētību šajā jomā. Izmantojot modificēto K.Jangas testu, tika noteiktas datoratkarīgo riska grupas un dots šo grupu analītisks izvērtējums. Pētījuma uzdevumu ietvaros tika analizēta arī jauniešu aizraušanās un atkarību veidošanās no azartspēlēm kopumā. Īpaša mērķa grupa, kura tika analizēta, bija jaunieši, interneta kafejnīcu pastāvīgo apmeklētāji. Pētījuma rezultāti apstiprināja hipotēzi, ka interneta kafejnīcu pastāvīgo apmeklētāju vidū, salīdzinot ar aptaujātajiem jauniešiem kopumā, ir daudz lielāka to jauniešu daļa, kuri pieskaitāmi augstākajai atkarību riska grupai.

Citu informācijas avotu veido starptautiskie salīdzinošie pētījumi, kas balstīti uz reprezentatīvām nacionālām izlasēm un tiek realizēti pēc vienotas metodoloģijas. 2003. gadā Latvijas universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieku grupa I.Koroļevas vadībā piedalījās līdz tam laikam Latvijā lielākajā un nozīmīgākajā pētījumā par atkarību izraisošo vielu prevalenci un lietošanas modeļiem: „Narkotiku lietošanas izplatība Latvijā” (LU FSI, 2003.g.), kas tika realizēts PHARE programmas ietvaros, un kura galvenie mērķi bija novērtēt narkotiku lietošanas izplatības indikatorus dažādās mērķa grupās; noskaidrot visu ar narkotiku problēmu saistīto speciālistu viedokļus un izstrādāt ieteikumus narkotiku kontroles un narkomānijas profilakses valsts stratēģijai. Pētījuma ietvaros tika izmantots plašs socioloģisko pētījumu metožu spektrs un mūsdienīgas analīzes metodes. Speciālistu un politikas veidotāju viedoklis tika noskaidrots vairāk nekā 200 ekspertu intervijās un fokusgrupu diskusijās. Kvantitatīvā iedzīvotāju aptauja (n=4500) tika īstenota atbilstoši EMCDDA prasībām.

Vienu no kvantitatīvo aptauju mērķa grupām veidoja vidējo mācību iestāžu audzēkņi. Jauniešu aptauja pētījuma ietvaros pildīja vienlaicīgi divas funkcijas – pirmkārt, tika realizēts „**Eiropas skolu projekts par alkohola un citu narkotisko vielu lietošanu**” (**ESPAD**) projekts, otrkārt – izlases apjoms tika palielināts, papildinot ESPAD mērķa izlasi (8.-10. klases skolēnus) ar 5.-7. klases un 11.-12. klases skolēniem. Kopējais 2003. gadā realizētās izlases apjoms (n= 10 847) veidoja bāzi apjomīgam nacionāla mēroga projektam „Latvijas skolu aptaujas projekts par alkoholu un citām narkotiskajām vielām” (**LaSPAD**). Līdzīga pieeja tika realizēta 2007. gadā, īstenojot līdzīga mēroga projektu (n=9958), kas pilnībā balstās uz ESPAD metodoloģiju un iekļauj arī šī starptautiskā pētījuma mērķa grupu – atbilstošā dzimšanas gada kohortu. **ESPAD** ir viens no lielākajiem šāda veida pētījumiem Eiropā. Tas ir starptautisks salīdzinošs kohortas pētījums par alkohola, narkotiku un tabakas lietošanu 15-16 gadus vecu skolēnu vidū. Projekta mērķis – iegūt datus un pētīt tendences alkohola un narkotisko vielu lietošanas paradumos skolēnu vidū un salīdzināt šīs tendences dažādās Eiropas valstīs. Projekta metodoloģija dod iespēju sekot līdzi psihoaktīvo vielu lietošanas izplatībai un tās izmaiņām laika un valstu kontekstā. Latvijā realizēti četri šī pētījuma posmi - 1995., 1999., 2003. un 2007. gadā. 1995.gada aptaujas dati (pētījumu veica Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola „Attīstība”) metodoloģisku atšķirību dēļ nav iekļauti starptautiskā datu bāzē. 1999.gada pētījuma rezultāti (pētījumu veica Narkoloģijas centrs, Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola „Attīstība”) atspoguļoti Nacionālajā ziņojumā un pieejami elektroniski ESPAD mājas lapā. Divu pēdējo ESPAD posmu - 2003.gada (pētījumu veica LU FSI pēc Narkoloģijas centra pasūtījuma, vad.: I.Koroļeva) un 2007. gada (pētījumu pēc SVA pasūtījuma veica Socioloģisko pētījumu institūts, vad.: I.Koroļeva) rezultātu analīze nacionālā līmenī publicēta atsevišķos izdevumos 2003. un 2007. gadā, kā arī atspoguļota konferencēs un publikācijās gan Latvijā, gan ārzemēs. Pētījuma rezultātu salīdzinājums pa gadiem liecina, ka psihoaktīvo vielu lietošanas un smēķēšanas izplatības rādītājos

vērojams pieaugums. Jaunieši uzsāk smēķēšanu un arī dažādu psihoaktīvo vielu lietošanu ātrāk (agrākā vecumā), turklāt visos rādītājos vērojams meiteņu īpatsvara pieaugums. Tā piemēram, vislielākais smēķēt pamēģinājušo skaita pieaugums bijis 13-14 gadu veco skolēnu vidū, jo īpaši šīs vecuma grupas meiteņu vidū. Bet 15-16 gadus veco zēnu vidū tā uzskatāma jau par smēķēšanas epidēmiju un, iespējams, pamēģināšanas rādītājs valstī sasniedzis augstāko punktu. Alkohola izplatības rādītājos īpaši pieaudzis to skolēnu skaits, kuri lietojuši alkoholiskos dzērienus vairāk nekā 40 reizes savas dzīves laikā. Salīdzinot ar pirmā posma datiem, to skolēnu skaits, kuri pēdējā mēneša laikā lietojuši alkoholu 10 un vairāk reizes, ir četrkārtšojies, kas norāda, ka alkohola ierobežošanas un profilakses aktivitātes pēdējo gadu laikā nav spējušas ierobežot alkohola lietošanu jauniešu vidū. Nelegālo narkotisko vielu lietošanā nav vērojamas būtiskas izmaiņas marihuānas vai hašiša lietošanā, bet, salīdzinot ar 2003. gada datiem, pieaugusi visu pārējo nelegālo vielu lietošanas izplatība.

Pētījuma datus pastāvīgi izmanto kā speciālisti, tā atbilstošajā jomā darbojošies politiķi, tie pieejami arī plašam pētnieku lokam.

Katru ceturto gadu kopš 1990./1991. gada tiek veikts pētījums „**Skolas vecuma bērnu veselību ietekmējošo paradumu pētījums Latvijā**” Pasaules Veselības organizācijas atbalstītā *Health Behaviour in School – aged Children* (HBSC) monitoringa ietvaros. Veselību ietekmējošo paradumu pētījumu/monitoringu veic Sabiedrības veselības aģentūra sadarbībā ar Rīgas Stradiņa Universitāti (turpmāk tekstā RSU) un *Countrywide Integrated Noncommunicable Diseases Intervention (CINDI)*). 1999.gadā toreizējās Latvijas Medicīnas akadēmijas pētnieku darba grupa ar Toronto Universitātes profesores I.Kalniņas atbalstu iesaistījās starptautiskā zinātnieku grupā, piesaistot Latviju kā līdzvērtīgu projekta dalībvalsti minētajā projektā. HBSC mērķis ir gūt ieskatu un palielināt izpratni par pusaudžu veselības paradumiem, veselību un dzīvesveidu viņu sociālajā kontekstā, kā arī monitorēt skolas vecuma bērnu veselību un veselības paradumus. Atbilstoši mērķiem izvirzīts plašs pētījuma uzdevumu spektrs, sākot ar skolas vecuma bērnu veselības paradumu un sociālās veselības pētniecības ieviešanu un stiprināšanu, un beidzot ar būtiskāko datu apkopošanu par šī vecuma bērnu veselību un veselības paradumiem pētījuma dalībvalstīs. Pētījuma mērķa grupa ir 11, 13 un 15 gadus veci jaunieši, kas atbilst 5., 7., 9. klases skolēniem. 2006. gada pētījuma aptaujā piedalījās jau 40 dalībvalstis. Pētījuma empīriskais rezultāts apstiprina arī citos pētījumos konstatēto – no 1991. līdz 2006.gadam ievērojami pieaudzis smēķētāju skaits, jauniešu vidū pieaudzis alkohola lietotāju īpatsvars un palielinājies alkohola lietošanas biežums, piedzeršanās gadījumu skaits utt. (Gobiņa, I., et al, 2008). Pētījuma rezultāti atspoguļo jauniešu veselības fiziskos, emocionālos un psiholoģiskos aspektus, kā arī skolas, vienaudžu, vecāku un dažādu sociālekonomisko faktoru ietekmi uz pusaudžu veselību. Viens no pētījuma secinājumiem ir tas, ka gan ģimenei, gan veselības aprūpes speciālistiem, gan izglītības sistēmā strādājošajiem jāpievērš uzmanība tieši kompleksai pusaudžu veselības problēmu risināšanai, īpaši uzsverot labvēlīga sociālā klimata nodrošināšanu skolā.

Pētījuma rezultāti tiek izmantoti sabiedrības veselības stratēģijas monitorēšanai; veselības politikas veidošanai Latvijā un tās izvērtēšanai; veselības veicināšanas un veselības izglītības programmu un kampaņu izvērtēšanai; veselības izglītības veidošanai; datu nodrošināšanai sabiedrības veselības zinātnei; starptautiskas salīdzinošas informācijas iegūšanai.

Apjoma ziņā neliels **pētījums par skolēnu ieradumiem un veselību** (n=616) realizēts 1999.gadā ar Latvijas Zinātnes Padomes atbalstu.

Kopš 2002. gada katru piekto gadu tiek veikts PVO „**Starptautiskais jauniešu smēķēšanas pētījums**” (*Global Youth Tobacco Survey*), projekta veicējs ir Sabiedrības veselības aģentūra, lauka darba realizētājs - Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs

SKDS. Latvijā aptaujas realizētas 2005. un 2007.gadā. Starptautiskais skolēnu smēķēšanas pētījums (GYTS) ir apjomīgs pētījums, kas pievērš uzmanību plašam problēmu lokam saistībā ar 13-15 gadus vecu skolēnu smēķēšanu. Pētījuma metodoloģija nodrošina mērķa populācijas reprezentatīvu atlasī, kā arī pēta šīs mērķa grupas paradumus un prognozē smēķēšanas uzsākšanas riskus. Pētījumā tiek skaidrota arī smēķēšanas motivācija un faktori, kas ietekmē ar smēķēšanu saistīto gan smēķētāju, gan nesmēķētāju uzvedību. Šāda veida informācija nepieciešama, lai attīstītu zinātniski pamatotu tabakas kontroles politiku valstī un veidotu smēķēšanas izplatības samazināšanas programmas jauniešiem. Šobrīd pētījumā iesaistījušās jau 150 valstīs.

Pētījuma mērķa grupu veido 13-15 gadus veci jaunieši. Aptaujā tiek iegūti dati par galvenajiem indikatoriem, kas saistīti ar smēķēšanas problemātikas izpēti: smēķēšanas izplatība, smēķēšanas uzsākšanas vecums, attieksme pret smēķēšanu un smēķēšanas atmešanu, pasīvā smēķēšana, pakļaušanās tabakas reklāmai, tabakas produktu pieejamība jauniešiem. Plašāka informācija par pētījumu publicēta izdevumā un ir pieejama internetā Sabiedrības veselības aģentūras mājas lapā.

Pētījums „**Eiropas pilsētas pret narkotikām**” (*ECAD – European Cities Against Drugs*) (pētījuma veicējs SPI, LU FSI, 2006.g.; 2008.g.) ir viens no jaunākajiem starptautiskiem salīdzinošiem pētījumiem, kā mērķis ir noskaidrot riska un aizsargājošo faktoru ietekmi uz jauniešu devianto uzvedību, un kas Latvijā tiek īstenots ar Rīgas Domes Atkarības profilakses centra finansiālu un profesionālu atbalstu.

Pētnieciskais projekts ir starptautiskas narkotiku profilakses programmas „Jaunatne Eiropā” daļa. Šo programmu ierosinājusi organizācija „Vienotas Eiropas pilsētas pret narkotikām” (*Pan-European Cities against drugs*) un to paredzēts realizēt, sadarbojoties ar Eiropas valstu pilsētām. ECAD ir Eiropas vadošā organizācija, kas popularizē no narkotikām brīvas Eiropas ideju un kurai pievienojušās 245 pilsētas 27 valstīs. Programmas vadība un pētnieku grupa, kas izstrādājusi pētījuma koncepciju un metodoloģiju, atrodas Reikjavīkā (Islandē). Programmas misija ir censties pasargāt jauniešus no narkotiku lietošanas un to ietekmes, izvērtējot dažādas profilakses stratēģijas un faktorus, kas kavē vai sekmē šo vielu lietošanas izplatību dažādās Eiropas valstīs. Programmas ietvaros dalībvalstu pilsētās plānots veikt trīs 15-16 gadus vecu jauniešu (n=2800) aptaujas 2006., 2008., un 2010. gadā. Pētījuma pirmais posms, kurā starp 10 citām valstīm piedalījās arī Latvija, realizēts 2006. gadā, bet šobrīd pabeigta otrā posma lauka darba realizācija. 2008.gada aptaujā līdz ar Rīgas pilsētu pētījumā dalību uzsākušas arī Jūrmala un Cēsis.

Atšķirībā no iepriekšminētā ESPAD pētījuma, ECAD projekta konceptuālā pieeja vērsta uz sociālo faktoru noskaidrošanu un narkotisko vielu lietošanas profilaksi, kam ir īpaša nozīme, strādājot ar jauniešiem. Ņemot vērā to, ka atkarību vielu lietošanu un tās uzsākšanu ietekmē tik daudzi faktori, pastāv vairākas teorijas šī procesa skaidrošanai. Starp pēdējo gadu svarīgākajiem vielu lietošanas profilakses sasniegumiem teorijā un programmu sastādīšanā ir fokusēšanās uz riska un aizsargājošiem faktoriem kā līdzekļiem, kas liekami katras programmas pamatā, un ir tās darbības mērķi un novērtēšanas indikatori. Riska un aizsargājošo faktoru teorija sāka veidoties pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados kā jauns un efektīvs zināšanu un pieredzes veidošanās ceļš par tiem faktoriem, kas rada risku vai aizsargā pusaudzi no kaitīgo vielu lietošanas izraisītā jaunuma.

Riska faktori tiek definēti kā īpašības, apstākļi, notikumi dzīvē vai gūtā pieredze, kas statistiski korelē ar atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu vai turpināšanu.

Aizsargājošie faktori – definēti kā ietekme, apstākļi un rīcība, kas dod pozitīvu ieguldījumu jaunieša dzīvē un palīdz novērst negatīvu uzvedību, piemēram, atkarības vielu lietošanu.

Šī struktūra ir noderīga, lai aprakstītu faktoru daudzveidību, kas mijiedarbojas un ietekmē alkohola, tabakas, nelegālo vielu lietošanas, kā arī videospēļu spēlēšanas uzsākšanu un turpināšanu. Tā arī ļauj parādīt pusaudžu uzvedību dažādu ietekmju kontekstā. Šīs ietekmes tiek dalītas ietekmju sfērās jeb jomās, starp tām tipiskās – indivīds, ģimene, vienaudži, skola, kopiena (vide) un plaša sabiedrība. Katrā sfērā ir savi riska un aizsargājošie faktori, turklāt reti kad kāda cilvēka vai grupas atkarības vielu lietošanu izsauc tikai viens faktors. Pētījuma kontekstā riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz uzvedību tiek aplūkota katrā no minētajām sfērām atsevišķi, kā arī salīdzinot dažādu sfēru faktoru ietekmes nozīmīgumu kopumā.

Pamatojoties uz 2006. gadā veiktās 15 -16 gadus veco jauniešu aptaujas rezultātiem, atsevišķā izdevumā publicēti analīzes rezultāti par riska un aizsargājošo faktoru ietekmi uz atkarības vielu lietošanu. Pētījuma rezultāti izmantoti arī padziļinātai analīzei, sagatavojot ziņojumus starptautiskām konferencēm.

Kopumā pētījumi par tabakas, psihoaktīvo vielu lietošanas izplatību un par dažāda veida atkarību veidošanos jauniešu vidū liecina par pastāvīgu šīs problēmas pieaugumu mūsu valstī.

Salīdzinošie dati norāda, ka gan smēķēšanas izplatības palielināšanos, gan alkohola un nelegālo narkotisko vielu lietošanas izplatību ietekmē noteikti demogrāfiski (piemēram, psihoaktīvo vielu lietošanas rādītāju straujš pieaugums meiteņu un jaunu sieviešu vidū, visu vielu lietošanas uzsākšanas vecuma pazemināšanās) un sociāli faktori (piemēram, draugu, vides un vecāku ģimenes ietekme, vielu pieejamība utt.). Tas viss liecina, ka sabiedrībā pastāv noteiktas cilvēku grupas, kurās ir paaugstināts psihoaktīvo vielu lietošanas uzsākšanas risks.

Jaunieši un bērni, no kuriem lielākā daļa ilgstoši vai pilnībā aug ārpus ģimenes, sociālās korekcijas izglītības iestādēs, internātskolās un bērnu ilgstošās sociālās aprūpes iestādēs veido īpašu riska grupu, tādēļ pētījums „Atkarību izraisošo vielu lietošanas problemātika specifiskās bērnu grupās” ļauj ne tikai izvērtēt šī apgalvojuma patiesumu un novērtēt atkarību izraisošo vielu lietošanas rādītājus, bet arī izvērtēt speciālistu un pedagogu kontroles un ietekmes iespējas, izstrādājot rekomendācijas profilakses darbam šajās iestādēs.

3. Ārpusģimenes institūcijās dzīvojošo pusaudžu sociālpsiholoģiskais raksturojums

Lai analizētu psiholoģiskos faktoros (emocijas un uzvedību) un sociāli psiholoģiskos faktoros (izjusto atbalstu no sev nozīmīgiem cilvēkiem), kas ir saistīti ar atkarības izraisošu vielu lietošanu specifiskās pusaudžu grupās, respondenti no bērnu namiem, internātskolām un korekcijas iestādēm tika sadalīti divās grupās:

- „nelietotāji” - pusaudži, kuri nelieto vai reti lieto alkoholu, nav mēģinājuši narkotiskās vielas (n=53);
- „lietotāji” - pusaudži, kuri bieži lieto alkoholu, ir mēģinājuši vai regulāri lieto narkotiskās vielas (n=56).

Balstoties uz pētījuma mērķi un pieteiktās problēmas aktualitāti, aptaujas instrumentārija izstrādē un datu analīzē meklētas atbildēs uz šādiem pētnieciskajiem jautājumiem:

- Kas ir raksturīgs 13 – 16 gadīgiem pusaudžiem no specifiskām grupām, kuri lieto atkarību izraisošās vielas?
- Kādas atšķirības uzvedības un emocionālo pārdzīvojumu raksturojumos ir starp „nelietotāju” un „lietotāju” grupām?
- Kādas ir atšķirības uzvedības un emocionālo pārdzīvojumu raksturojumos pusaudžiem no dažādām institūcijām?
- Kuri psiholoģiskie mainīgie vislabāk prognozē noteikumu pārkāpumus?
- Kuri psiholoģiskie mainīgie vislabāk prognozē agresīvo uzvedību?

3.1. Uzvedības un emocionālo izpausmju atšķirības

Aptaujas ietvaros pusaudžus lūdza atbildēt uz jautājumiem par savām emocijām un savu uzvedību, atzīmēt, cik bieži viņi izjūt skumjas un citas depresīvas iezīmes, cik bieži viņi izjūt dažādu dusmu izpausmes, bailes un satraukumu, un cik bieži viņiem ir dažāda veida seksuālas raizes vai seksuālas izjūtas. Atšķirības starp „lietotāju” un „nelietotāju” grupu dalībnieku rezultātiem piedāvātajās psiholoģiskajās aptaujās tika noteiktas, veicot statistiskus aprēķinus ar t-kritērija palīdzību (4. tabula).

4. tabula. Pusaudžu uzvedības un emocionālo izpausmju vidējie rādītāji

	„Nelietotāji” (tabulās turpmāk arī „N”) (n=53)	„Lietotāji” (tabulās turpmāk arī „L”) (n=56)
Traumas simptomu aptaujas apakšskalas		
Depresija	7,43 (4,05)	9,05 (4,75)
Dusmas	6,36 (3,41)	7,97* (4,42)
Seksuālās raizes	3,50 (2,23)	5,81** (3,29)
Trauksme	5,51 (3,11)	6,08 (3,47)
Uzvedības aptaujas apakšskalas		
Attiecību problēmas	5,15 (3,05)	5,32 (3,43)
Agresīva uzvedība	7,26 (4,06)	10,19** (5,16)
Noteikumu pārkāpumi	5,80 (3,18)	7,68** (3,80)

* statistiski nozīmīgas atšķirības ($p < 0,05$)

** iekavās ir norādītas standartnovirzes.

Dati liecina, ka pusaudži „lietotāju” grupā izjūt pastiprinātas dusmas un seksuālas raizes, izrāda augstāku agresiju uzvedībā, biežāk pārkāpj dažāda veida noteikumus un sociālas normas nekā pusaudži „nelietotāju” grupā. Šīs atšķirības starp grupām ir statistiski nozīmīgas. Salīdzinot „lietotāju” un „nelietotāju” atzīmētās depresijas un trauksmes iezīmes, var redzēt, ka „lietotāju” grupā arī šie rādītāji ir paaugstināti, kaut gan šīs atšķirības nav statistiski nozīmīgas. Šajā sakarā ir būtiski ņemt vērā to, ka arī daudzi no „nelietotāju” grupas bērniem nāk no nelabvēlīgām ģimenes vidēm, un līdz ar to abām grupām kopumā ir augstāki negatīvo emociju rādītāji nekā pārējiem pusaudžiem. Visizteiktākā atšķirība psiholoģisku simptomu ziņā starp „lietotāju” un „nelietotāju” grupu ir „seksuālas raizes”, pusaudži „lietotāju” grupā daudz biežāk atzīmēja šo emocionālo rādītāju.

Respondentu izvērtētie seksuālo raizu simptomi liecina, ka pusaudži „lietotāji” daudz vairāk domā par seksu un viņiem biežāk ir seksuālas izjūtas nekā „nelietotājiem”. Kā tas parādīts 5. tabulā, „nelietotāju” grupas pārstāvji pie seksuālo raizu simptomiem pārsvarā ir izvēlējušies atbildi „nekad”, retāk ir atzīmējuši, ka šīs skalas simptomi viņiem ir raksturīgi dažreiz. Nevieni no pusaudžiem, kas reti lieto alkoholu, nav atzīmējis, ka gandrīz visu laiku būtu pārņemts ar seksuālām domām un izjūtām, kā to atzīmē daļa no „lietotāju” grupas. Turpretī „lietotāju” grupā ir vairāk tādu pusaudžu, kuri norāda, ka bieži domā par seksu, vairāk izjūt seksuālas izjūtas ķermenī, bieži neuzticas cilvēkiem, jo viņi varētu gribēt seksu. Turklāt, „lietotāju” grupā ir arī tādi pusaudži, kuri izjūt seksuālas raizes gandrīz visu laiku: piemēram, 13% šīs grupas respondentu ir norādījuši, ka gandrīz visu laiku domā par seksu, 6% - gandrīz visu laiku neuzticas cilvēkiem, jo tie varētu gribēt seksu, 4% - aiztiek sava ķermeņa intīmās vietas pārāk daudz. Protams, pusaudžu vecumā seksuālas domas un izjūtas ir normāla parādība, tomēr būtiski ir tas, ka tieši „lietotāju” grupā šīs domas un jūtas ir pastiprinātas un īpaši izteiktas.

5. tabula. Seksuālo raizu simptomi (%)

	Nekad		Dažreiz		Bieži		Gandrīz visu laiku	
	„N”	„L”	„N”	„L”	„N”	„L”	„N”	„L”
Es aiztiek savu ķermeņa intīmās vietas pārāk daudz	81	73	17	22	2	2	0	4
Es domāju par seksu	45	32	53	41	2	14	0	13
Es domāju par citu cilvēku intīmo vietu aizskaršanu	90	64	10	32	0	4	0	0
Es domāju par seksu, kad nevēlos domāt par to	82	75	18	20	0	2	0	4
Es neuzticos cilvēkiem, jo viņi varētu gribēt seksu	63	59	35	23	2	13	0	6
Man ir seksuālas izjūtas ķermenī	67	46	33	47	0	6	0	2

Paaugstināti rādītāji saistībā ar seksuālām raizēm, seksuālām domām, seksuālu uzvedību ir biežāk tiem indivīdiem, kuri ir cietuši no seksuālas vardarbības. Pētījumos ir ļoti grūti vai pat neiespējami iegūt precīzu informāciju saistībā ar seksuālās vardarbības pieredzi. Pirmkārt, no seksuālas vardarbības cietis bērns ir varmākas iebiedēts nolūkā neatklāt šo notikumu. Otrkārt, tipiski šāda trauma cietušajam izraisa ļoti spēcīgas psiholoģiskās reakcijas, to starpā kauna un vainas izjūtas. Tādēļ bērns vai pusaudzis nevēlas stāstīt par šādu pārdzīvojumu, un tikai retos gadījumos aptaujā atzīmē pārciesto seksuālo vardarbību. Precīzus seksuālas vardarbības datus ir iespējams iegūt, piemēram, gadījumos, ja notiek izmeklēšana un tiek atklāts krimināloziegums.

Biežāk šādi vardarbības gadījumi tiek gadiem slēpti un nereti atklāti tikai pēc tam, kad ir notikusi ilgstoša uzticības veidošanās starp cietēju un kādu uzticības personu. Tāda mēroga uzticības veidošana nebija iespējama šī pētījuma ietvaros. Tādēļ iespējams

atsaukties vienīgi uz citiem pasaules mēroga pētījumiem saistībā ar jau atklātiem seksuālas vardarbības gadījumiem, kur tiek pierādīta šī saistība starp seksuālo vardarbību un seksuālām raizēm, seksualizēto uzvedību un pārņemību ar seksuālām domām.

Seksuāla vardarbība ir smaga vardarbības forma, kas ir ļoti traumatiska. Vairāku pētījumu rezultāti liecina par to, ka pārciesta seksuālā vardarbība atstāj ļoti dziļas sekas pusaudžu emocionālajā un uzvedības sfērā. Bērniem, kuri ir pārdzīvojuši seksuālās epizodes, ir ne tikai kauna un vainas izjūta, pazemināts pašvērtējums, bet arī grūtības veidot attiecības un uzticēties cilvēkiem. Pētījumi atklāj arī to, ka pārciestā vardarbība var radīt uzvedības grūtības, veicināt neadaptīvas un destruktīvas rīcības, to skaitā atkarību izraisošo vielu lietošanu (Volkerts, 1999). Pētījuma rezultāti atklāj saistību starp atkarību izraisošo vielu lietošanu un biežāk izjustām seksuālām raizēm, kas varētu norādīt, ka „lietotāju” grupā ir vairāk to bērnu, kuri ir cietuši no seksuālas vardarbības.

Dusmas un agresīvas uzvedības rādītāji arī ir nozīmīgi augstāki tiem pusaudžiem, kuri vairāk lieto atkarību izraisošās vielas. Analizējot agresīvās uzvedības izpausmes, ko savās atbildēs ir uzrādījuši abu grupu respondenti, var redzēt, ka pusaudžiem, kuri bieži lieto alkoholu un narkotikas, daudz vairāk ir raksturīgi visi no piedāvātajiem agresīvās uzvedības veidiem nekā tiem pusaudžiem, kuri atkarības vielas nelieto vai lieto ļoti reti. Tā sauktie „lietotāji” biežāk nekā „nelietotāji” neklausu vecākus vai skolotājus, biežāk ir agresīvi attiecībās ar saviem vienaudžiem - dara pāri, izsaka draudus, apsūkājās, fiziski uzbrūk citiem, piedalās kautiņos (6. tabula).

6. tabula. Agresīvās uzvedības izpausmes (%)

	Neatbilst		Dažreiz vai daļēji atbilst		Pilnībā atbilst	
	„N”	„L”	„N”	„L”	„N”	„L”
Es laužu vai bojāju savas mantas	76	57	20	27	4	16
Es laužu vai bojāju mantas, kas pieder citiem	80	71	18	26	2	4
Es neklausu savus vecākus	37	41	62	44	2	15
Es neklausu skolotājus	37	28	53	59	10	13
Es fiziski uzbrūku cilvēkiem	77	69	23	24	0	7
Es daru citiem pāri	61	47	39	38	0	15
Es bieži citus apsūkāju	53	47	45	40	2	13
Es ātri aizsvilstos	54	44	40	38	6	18
Es bieži kaujos	65	51	33	29	2	20
Es draudu citiem, ka viņi dabūs ciest no manis	74	62	24	26	2	13
Es cenšos pievērst sev daudz uzmanības	35	27	56	51	10	22

Kā norāda psiholoģiskās teorijas par agresiju un agresīvo rīcību, nereti tā ir saistīta ar cilvēka nespēju tikt gala ar stresu, dusmām un negatīviem pārdzīvojumiem. Pusaudžu vecumā agresīvā uzvedība var būt saistīta arī ar nepiemērotiem mēģinājumiem pievērst sev uzmanību, pieteikt sevi, kā arī izrādīt protestu. Šajā pētījumā konstatētā saistība starp agresīvo uzvedību un atkarību izraisošo vielu lietošanu lielā mērā sasaucas arī ar citu pētījumu rezultātiem, kas norāda, ka alkohola un narkotiku lietošana ir saistīta ar citām delinkventās uzvedības izpausmēm, to skaitā agresīvo uzvedību.

Noteikumu pārkāpumu rādītāji arī ir nozīmīgi augstāki tiem pusaudžiem, kuri vairāk lieto atkarību izraisošas vielas. „Lietotāji” vairāk pārkāpj dažādus noteikumus un sociālās normas nekā „nelietotāji”. 7. tabulā ir atspoguļots abu grupu respondentu atbilžu procentuāls sadalījums, kas liecina - „lietotāji” gandrīz 4 reizes biežāk nekā „nelietotāji” ir atzīmējuši, ka pārkāpj noteikumus mājās, skolā un citur (22% pret 6%). „Lietotāji” arī biežāk atzīmē, ka ir kopā ar tiem, kuri iekļūst nepatīkšanās. Pusaudži vispār ļoti ietekmējas no saviem vienaudžiem, un ir zināms, ka uz agresiju vērsti pusaudži vairāk ietekmējas no agresīviem uzvedības modeļiem nekā tie pusaudži, kuri nav tendēti uz šādu uzvedību. Šī pētījuma rezultāti norāda arī uz to, ka pusaudži, kuri ir tendēti pārkāpt likumu un lietot alkoholu/narkotikas, vairāk sliecas draudzēties ar līdzīgi noskaņotiem vienaudžiem, kā rezultātā savstarpēji viens otru var ietekmēt uz neadaptīvu uzvedību – piemēram, alkohola un narkotiku lietošanu.

Ļoti zīmīgas ir procentuālas atšķirības apgalvojumā „Es bēgu prom no mājām (vai no citas vietas, kur es pašreiz dzīvoju)”. 15% „lietotāju” grupas respondentu ir atzīmējuši šo apgalvojumu kā sev pilnībā atbilstošu. Savukārt starp „nelietotājiem” šādu atbildi ir izvēlējušies tikai viens cilvēks (atbilst 2%). Tas liek domāt, ka pusaudžiem, kuri biežāk lieto alkoholu un narkotikas, ir raksturīgas arī nelabvēlīgas vai konfliktējošas attiecības ar vecākiem vai cilvēkiem, ar ko viņi kopā dzīvo, kas ir iemesls biežākai bēgšanai no mājām.

Zīmīgas ir arī procentuālās atšķirības apgalvojumam „Es eju prom no stundām, neapmeklēju skolu”: tikai 40% no „lietotājiem” atzīmēja, ka viņi tā nedara nekad, turpretim no „nelietotājiem” - 71% uzsvēra, ka tā nekad nedara, proti, neiet prom no stundām, neapmeklē skolu. 60% no „lietotājiem” dažreiz vai pat bieži iet prom no stundām. Līdzīgi rezultāti redzami nākošā nodaļā – „lietotāju” grupā ir vairāk to pusaudžu, kuri ir neapmierināti ar skolu, un kuriem ir sliktas attiecības ar skolotājiem. Citās valstīs veiktie pētījumi liecina, ka skolas pieredze var būt nozīmīgs ietekmējošs faktors saistībā ar pusaudžu uzvedību. Ja skolas pieredze ir pozitīva un ja skolā ir skolotāji, kuri pusaudžus spēj atbalstīt, iesaistīt un motivēt, tad šī pozitīvā pieredze var būt kā aizsargājošs faktors tiem pusaudžiem, kuri nāk no nelabvēlīgām ģimenēm. Lai specifiskāk pievērstos šim jautājumam par „lietotāju” pusaudžu biežāk norādīto skolas kavējumu un neapmierinātību ar skolu, būtu svarīgi nākotnē veikt individuālas psiholoģiskas intelekta izpēti ar šiem pusaudžiem, lai identificētu iespējamās mācību grūtības, kas var būt kā pastiprinošs faktors saistībā ar neapmierinātību ar skolu/skolotājiem. Tas, savukārt, ir pastiprinošs faktors uzvedības problēmām, to starpā, alkohola un narkotiku lietošanai.

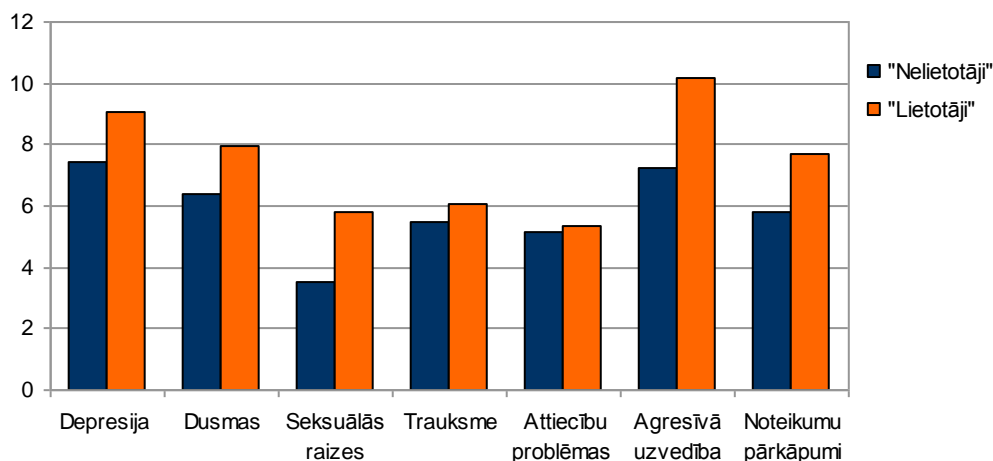
legūtie dati liecina arī par to, ka „lietotāji” biežāk nekā „nelietotāji” lamājas vai runā rupjības, smēķē, „niekojas” ar uguni (7. tabula).

7. tabula. Noteikumu pārkāpumi (%)

	Neatbilst		Dažreiz vai daļēji atbilst		Pilnībā atbilst	
	„N”	„L”	„N”	„L”	„N”	„L”
Es pārkāpju noteikumus mājās, skolā un citur	30	20	64	57	6	22
Es tuos kopā ar tiem, kuri iekļūst nepatīkšanās	58	54	36	30	6	17
Es meloju vai krāpjos	46	36	46	56	8	7
Es eju prom no stundām, neapmeklēju skolu	71	40	23	53	6	7
Es bēgu prom no mājām (vai no citas vietas, kur es pašreiz dzīvoju)	73	58	25	27	2	15
Man patīk niekoties ar uguni, aizdedzināt	67	66	29	26	4	9
Es lamājos, runāju rupjības	33	29	60	53	8	18
Es smēķēju, košļāju vai šņaucu tabaku	59	38	29	40	12	23

Kā ir redzams 1. attēlā, visās apakšskalās, kas mēra dažādas uzvedības vai emocionālās grūtības, izņemot attiecību problēmu rādītāju, „lietotāju” grupas rezultāti ir augstāki par „nelietotāju” grupas rezultātiem, kaut gan atšķirības saistībā ar apakšskalām „Depresija” un „Trauksme” parādās tikai tendenču līmenī. Var pieņemt, ka, palielinoties izlasei, atšķirības varētu izrādīties statistiski nozīmīgas.

1. attēls. Pusaudžu uzvedības un emocionālo izpausmju vidējie rādītāji

Bāze: visi (n=109)

Detalizētāki aplūkojot uzskaitītos depresijas simptomus, var redzēt atšķirības, kas norāda uz „lietotāju” grupas pārstāvju zemāku pašvērtējumu un pašcieņu (8. tabula).

Piemēram, tie pusaudži, kuri bieži lieto atkarību izraisošas vielas, biežāk nekā „nelietotāji” jūtas bēdīgi un nelaimīgi, biežāk atzīmēja, ka jūtas „stulbs vai slikts”. „Lietotāju” grupai vairāk ir raksturīgas arī pašdestruktīvās tendences: 11% šīs grupas respondentu ir atzīmējuši, ka bieži vēlas sevi ievainot, 6% norādīja, ka gandrīz visu laiku domā par pašnāvību. Tas nozīmē, ka visiem pieaugušajiem, kuri ir saistīti ar bērniem no šādām riska grupām, ir jābūt īpaši vērīgiem un jādara viss iespējams, lai novērstu šādu fatālu darbību. Šādos gadījumos nenoliedzami vajadzētu šiem bērniem sniegt profesionālu psihologa vai psihoterapeita palīdzību. Pētījuma rezultāti arī norāda, ka pusaudži no „lietotāju” grupas biežāk atzīmēja „es jūtos stulbs vai slikts”, tādējādi norādot uz vainas izjūtu, kā arī zemu pašvērtējumu.

8. tabula. Depresijas simptomi (%)

	Nekad		Dažreiz		Bieži		Gandrīz visu laiku	
	„N”	„L”	„N”	„L”	„N”	„L”	„N”	„L”
Es jūtos vientuļš	37	39	48	44	14	13	2	4
Es jūtos bēdīgs un nelaimīgs	30	35	66	50	2	13	0	2
Es raudu	32	38	62	38	4	23	2	2
Es gribu ievainot sevi	74	66	23	21	4	11	0	2
Es jūtos stulbs vai slikts	47	35	49	51	4	13	0	2
Man ir sajūta, ka es nevienam nepatīku	37	38	53	49	8	11	2	2
Es gribu sevi nogalināt	71	67	20	20	6	7	2	6

Psiholoģijas teoriju ietvaros un līdzšinējos psiholoģijas pētījumos citās valstīs adekvāti pozitīvs pašvērtējums tiek uzskatīts par ļoti svarīgu personības resursu, kas palīdz veiksmīgi funkcionēt sabiedrībā, sasniegt mērķus, pārvarēt grūtības. Savukārt pazemināts pašvērtējums parasti ir saistīts ar emocionālām un uzvedības grūtībām. Šajā pētījumā analizētie dati liecina, ka atkarību izraisošo vielu lietotājiem biežāk ir zēmam pašnovērtējumam raksturīgi simptomi.

9. tabulā ir uzskaitīti daži spilgtākie dusmu simptomi, kur parādās atšķirības „nelietotāju” un „lietotāju” atbildēs. Kopumā tie pusaudži, kuri biežāk lieto alkoholu un narkotikas, biežāk nekā „nelietotāji” paliek ļoti dusmīgi un nevar nomierināties. „Lietotājiem” biežāk ir raksturīgas arī spēcīgas dusmas, kas rada vēlmi kliegt un lauzt lietas. Šie pētījuma dalībnieku norādītie apgalvojumi pastiprina pārliecību, ka viņiem ir vajadzīga palīdzība, īpaši treniņi un iespēja iemācīties īpašas prasmes un stratēģijas, lai labāk kontrolētu savas dusmas – ko reizēm apzīmē ar jēdzienu „dusmu menedžments”.

9. tabula. Dusmu simptomi (%)

	Nekad		Dažreiz		Bieži		Gandrīz visu laiku	
	„N”	„L”	„N”	„L”	„N”	„L”	„N”	„L”
Es strīdos par daudz	31	17	61	62	8	19	0	2
Es gribu kliegt un lauzt lietas	48	52	46	25	4	21	2	2
Es palieku tik dusmīgs, ka nevaru nomierināties	33	36	55	43	8	16	4	5
Man ir sajūta, ka es ienīstu cilvēkus	52	46	37	40	8	11	4	4

„Lietotāji” arī biežāk nekā „nelietotāju” grupas pārstāvji izjūt satraukumu un bailes (10. tabula), to starpā arī nepamatotu satraukumu. Īpaši nopietns ir rādītājs, ka pusaudži „lietotāju” grupā biežāk baidās, ka kāds varētu viņus nogalināt (13% atzīmē, ka bieži, un 2% atzīmē, ka gandrīz visu laiku). Līdzīgi nozīmīgs rādītājs ir tas, ka arī „nelietotāju” grupā 4% atzīmē, ka viņiem bieži vai gandrīz visu laiku ir šādas bailes. Protams, ka bez papildus izpētes nav iespējams novērtēt, vai šīs ir pusaudža vispārējas, nekonkrētas bailes, kas saistītas ar viņa vispārējo dzīves pieredzi nelabvēlīgā vidē, vai specifiskas bailes, kas saistītas ar konkrētiem un reāliem draudiem par vēlmi viņu nogalināt. Jebkurā gadījumā, šis rādītājs liek saprast, ka šiem pusaudžiem ir vajadzīga ļoti aptveroša psihologu, sociālo darbinieku un tiesībsargājošo iestāžu profesionāla palīdzība un uzraudzība.

10. tabula. Trauksmes simptomi (%)

	Nekad		Dažreiz		Bieži		Gandrīz visu laiku	
	„N”	„L”	„N”	„L”	„N”	„L”	„N”	„L”
Es pēkšņi nobīstos un nezinu, kādēļ	56	41	40	48	4	11	0	0
Es jūtos iekšēji nervozs un satraukts	29	34	61	45	8	18	2	4
Es uztraucos	25	23	56	55	17	20	2	2
Es baidos, ka kāds mani nogalinās	76	62	20	24	2	13	2	2

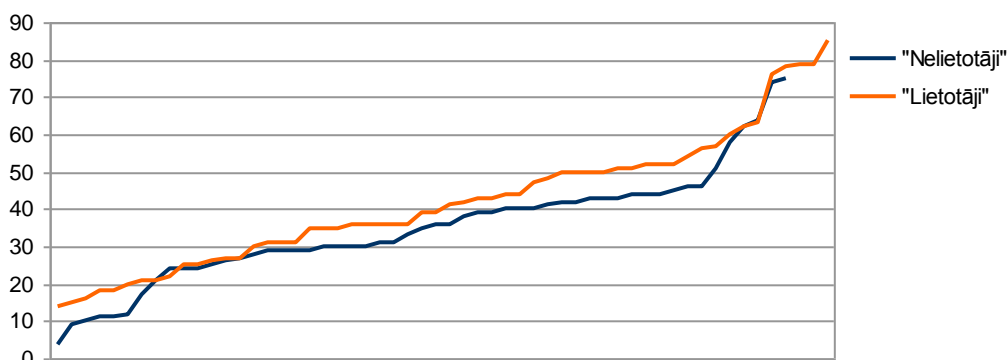
Aprēķinot kopējos traumas simptomu rādītājus, var secināt, ka „lietotāju” grupas pārstāvju rādītāji ir statistiski nozīmīgi augstāki par „nelietotāju” rādītājiem (11. tabula, 2. attēls).

11. tabula. „Nelietotāju” un „lietotāju” traumas simptomu kopējie rādītāji

	Minimālā vērtība	Maksimālā vērtība	Vidējais rādītājs	Standartnovirze
„Nelietotāji” (N=53)	4	75	35,2**	15,40
„Lietotāji” (N=56)	14	89	44,0**	17,48

* statistiski nozīmīgas atšķirības ($p < 0,01$)

2. attēls. Traumas simptomu kopējie rādītāji

Bāze: visi (n=109)

„Lietotāju” grupas augstākie traumas simptomu rādītāji liek izteikt pieņēmumu par to, ka šie pusaudži ir vairāk saskārušies ar dažāda veida traumatiskiem notikumiem, vai arī ir bijuši vairāk jūtīgi pret traumatiskiem notikumiem savā tuvākajā vidē, kas ir atstājuši negatīvu iespaidu uz viņu emocionālo pašsajūtu, pašvērtējumu, uzvedības izpausmēm un attiecībām ar apkārtējiem cilvēkiem. Šajā pētījumā iegūtie dati par specifiskās grupas pusaudžiem un statistisko aprēķinu rezultāti liecina, ka traumatiska pieredze, ar ko saskaras pusaudži un emocionālie pārdzīvojumi, ar ko pusaudži nevar tikt galā, kalpo kā riska faktors neadaptīvai uzvedībai un atkarību izraisošo vielu lietošanai.

3.2. Attiecības ar sev nozīmīgiem cilvēkiem

It īpaši saistībā ar pusaudžu emocionālām grūtībām un neadaptīvo uzvedību, to starpā atkarību izraisošo vielu lietošanu, ir ļoti svarīgi pievērsties jautājumam par šo bērnu attiecībām ar sev nozīmīgiem cilvēkiem. Šī pētījuma dalībniekiem ir ļoti dažāda dzīves situācija – pusaudžiem no internātskolām visbiežāk ir saikne ar abiem vecākiem, bet pusaudžiem, kuri atrodas bērnu namos vai sociālās korekcijas iestādēs, ir vai nu nekonsekventa, minimāla vai neesoša saikne ar saviem vecākiem, dažos gadījumos vecāki ir miruši. Ņemot vērā to, ka mērķgrupu pusaudžu attiecības ar vecākiem ir minimālais vai neeksistējošas, klasiskās psiholoģiskās aptaujas par attiecībām ar vecākiem pētīti atzina par nepiemērotām. Tādēļ informācija par pusaudžu iespējamām attiecībām ar vecākiem vai citiem sev nozīmīgiem cilvēkiem tika iegūta divos veidos: (a) jautājot par to izglītības iestāžu darbiniekiem; (b) jautājot pusaudžiem par viņiem nozīmīgiem cilvēkiem.

Pēc speciālistu sniegtās informācijas kopumā viens vai abi vecāki, kuri par saviem bērniem izrāda gādību un rūpes, vai vismaz ieinteresētību (piemēram, zvana un sarunājas pa

telefonu), ir 65% pētījuma dalībnieku no internātskolām, 29% bērnu no sociālās korekcijas iestādēm un tikai vienam no desmit bērnu namu audzēkņiem. Jāpiebilst, ka pētījuma izlasē bija viens dalībnieks, kuram vecāki ir miruši – pusaudzis no bērnu nama, kurš nelieto atkarību izraisošās vielas, un tika iekļauts „nelietotāju” grupā.

Salīdzinot atbildes, ko speciālisti snieguši par „lietotāju” un „nelietotāju” attiecībām ar vecākiem, vērojamas nozīmīgas atšķirības - ja „nelietotāju” grupā bija 44% pusaudžu, par kuriem vecāki izrādīja atbilstošas rūpes, gādību vai vismaz ieinteresētību, tad „lietotāju” grupā tādu bija salīdzinoši tikai 25%. Vērā ņemama ir arī informācija, ka tieši „lietotāju” grupā ir 9% gadījumu, kad vecāki sniedz neadekvātu vai neatbilstošu gādību, piemēram, ka „vecāki mēģina nopirkt bērna mīlestību”.

Tā kā daudziem pētījuma izlases bērniem nav regulārs kontakts ar saviem vecākiem, tika izveidota īpaša aptauja ar mērķi noskaidrot, kurus četrus cilvēkus pusaudzis uzskata par sev visnozīmīgākajiem, un kā viņš vērtē attiecības ar tiem.

Vispirms tika konstatēts, ka starp sev visnozīmīgākajiem cilvēkiem „lietotāji” un „nelietotāji” vecākus un citus pieaugušos uzskatīja apmēram vienādi bieži - kopumā 42% no „lietotājiem” un 40% no „nelietotājiem” atzīmēja, ka vecāki (māte un/vai tēvs) ir starp viņu četriem sev visnozīmīgākajiem cilvēkiem.

Arī aprēķinot datus par pieaugušajiem kopumā – ne tikai ģimenes locekļiem, bet arī citiem, rādītāji abās grupās bija līdzīgi - kopumā 55% „lietotāju” un 53% „nelietotāju” atzīmēja, ka kāds pieaugušais ir starp četriem viņiem visnozīmīgākajiem cilvēkiem.

Būtiska atšķirība abu grupu rezultātos ir tā, ka „nelietotāji” biežāk nekā „lietotāji” par sev nozīmīgiem cilvēkiem, kuri viņiem sniedz pozitīvu atbalstu, minēja gan citus radniekus, gan pieaugušos ārpus ģimenes - krustmāti, krusttēvu, vecmāti, vectēvu, tanti, audzinātāju, skolotājas un sociālo pedagogu. Nenoliedzami, vairākums mērķgrupu pusaudžu nāk no nelabvēlīgajām ģimenēm, tādēļ visticamāk šīs ārpus ģimenes „atbalsta personas” ir tās, kas pusaudžiem sniedz nepieciešamo atbalstu.

Jāņem vērā, ka gadījumā, ja bērns ir uzaudzis nelabvēlīgos ģimenes apstākļos, viņš nereti ir ļoti pieķēries saviem vecākiem, neskatoties uz viņu disfunkcionālo rīcību. Reizēm šī pieķeršanās vardarbīgajam vecākam ir pat spēcīgāka, jo bērns visu laiku gaida to brīdi, kad vecāks būs mīļš un gādīgs. Pusaudžiem šādā situācijā vecāks patiešām ir nozīmīga persona un reizēm arī persona, no kuras viņš izjūt atbalstu. Diemžēl šis atbalsts var arī būt ar negatīvu ietekmi, it īpaši, ja vecākiem raksturīga riskanta atkarību izraisošo vielu lietošana (Urbert, K. et al, 2005).

Sociālā atbalsta izpētes aptaujā pētījuma dalībniekiem lūgts novērtēt attiecību specifiku ar četriem sev nozīmīgajiem cilvēkiem. Iegūtie rezultāti ir atspoguļoti 12. tabulā.

12. tabula. Pusaudžu attiecību ar sev nozīmīgiem cilvēkiem raksturojumi. Vidējie rādītāji

	„Nelietotāji” (n=53)		„Lietotāji” (n=56)	
Izjustais atbalsts	43,03	(7,89)	40,15	(10,21)
Konflikti	11,03	(3,49)	11,26	(3,46)
Nozīmīgo cilvēku atkarības vielu lietošana	7,65*	(3,03)	9,33*	(3,57)

* statistiski nozīmīgas atšķirības ($p < 0,05$)

** iekavās ir norādītas standartnovirzes

Iepazīstoties ar pusaudžu sniegtajām atbildēm, jāsecina, ka „lietotāju” grupas pusaudži biežāk kā „nelietotāji” norādījuši uz sev nozīmīgo cilvēku alkohola un narkotisko lietošanu. Šie rezultāti vēlreiz apstiprina, ka tuvu cilvēku, vecāku vai vienaudžu atkarības vielu lietošana nozīmīgi ietekmē pašu pusaudžu viedokli. Saskaņā ar sociālās iemācīšanās teorijas pamatnostādņēm, vecāki, vecākais brālis vai māsa, kāds draugs vai tuvinieks, kurš lieto alkoholu vai narkotikas, ar savu uzvedību piedāvā uzvedības modeļus, ko nereti pārņem pusaudzis (Landsford et al, 2003). Būtiska nozīme piešķirama arī emocionālajām sekām, kādas izraisa alkohola/narkotikas lietojošs tuvinieks – tās ir dusmas, trauksme, depresija – tās pašas emocijas, kas var novest pašu pusaudzi līdz alkohola/narkotiku lietošanai.

Analizējot, kādus cilvēkus pusaudži min kā sev nozīmīgus, veidojas divas pusaudžu grupas – tie, kuri starp sev nozīmīgiem cilvēkiem izvēlas vecākus vai kādu no pieaugušajiem (piemēram, audzinātāju bērnu namā, sociālo pedagogu, tanti, vecmāmiņu, utt.), un tie, kuri atzīmē tikai vienaudžus un draugus.

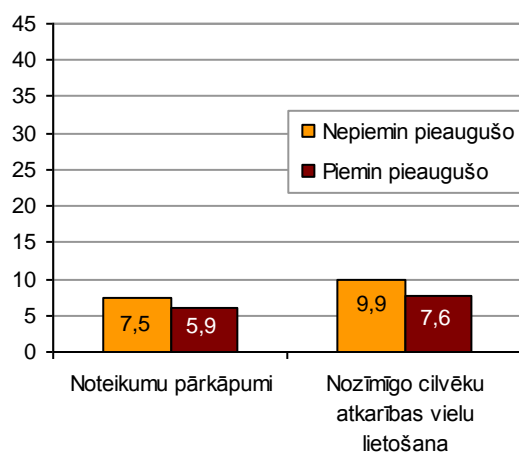
Kā liecina psiholoģisko mainīgo analīze, pusaudžiem, kuri starp savām atbalsta personām min vecākus vai kādu no pieaugušajiem, statistiski nozīmīgi mazāk ir raksturīgi noteikumu pārkāpumi nekā tiem pusaudžiem, kuri norāda tikai vienaudžus (3. attēls).

Statistisko aprēķinu rezultāti tāpat arī norāda, ka pusaudži, kuriem starp sev nozīmīgiem cilvēkiem ir kāds pieaugušais, izjūt arī lielāku atbalstu attiecībās un retāk sastopas ar gadījumiem, ka viņiem nozīmīgi cilvēki lieto atkarības vielas, nekā tie, kuriem nozīmīgākie ir draugi un vienaudži (3. attēls). Biežāk pusaudžiem līdzās esošais atkarības izraisošo vielu lietotājs ir kāds draugs vai nedaudz vecāks brālis vai māsa.

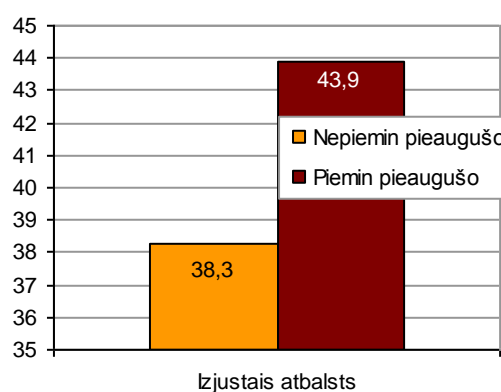
3. attēls. Pusaudžu, kuri par sev nozīmīgu cilvēku piemin pieaugušo, raksturojums

Noteikumu pārkāpumi

Nozīmīgo cilvēku atkarības vielu lietošana

Izjustais atbalsts

Bāze: visi (n=109)

Var secināt, ka viens no pusaudžu uzvedības, līdz ar to arī atkarības vielu lietošanas, problēmu riska faktoriem ir adekvāta atbalsta trūkums no pieaugušo cilvēku puses. Riska grupas pusaudži, kuri ir saskārušies ar traumatiskiem notikumiem, cieš no dažādām psiholoģiska rakstura grūtībām, ar kurām paši nevar tikt galā.

Psiholoģijas teorijas uzsver, ka vecāki vai kāds cits nozīmīgs pieaugušais, sniedzot savu atbalstu un pozitīvo personīgo piemēru, var būtiski pozitīvi ietekmēt pusaudžu viedokli, vērtības un attieksmes. Internātskolās, bērnu namos un sociālās korekcijas izglītības

iestādēs, par nozīmīgajiem pieaugušajiem vajadzētu kļūt skolotājiem, sociālajiem pedagogiem un audzinātājiem, iemācot bērniem specifiskas grūtību pārvarēšanas stratēģijas un veidus, kā tikt galā ar dažādām emocijām.

Balstoties uz šīm atziņām un pētījumā iegūtajiem datiem par „lietotāju” emocionālām grūtībām un nozīmīgo cilvēku atkarību izraisošo vielu lietošanu, var spriest, ka šiem pusaudžiem nenoliedzami trūkst droša vide un kāda pieaugušā cilvēka pozitīvais piemērs, lai varētu apgūt veiksmīgas uzvedības stratēģijas. Līdzīgas sakarības minētas daudzos ārvalstu pētījumos par riska grupu pusaudžiem, uzsverot, ka, palielinoties atbalstam no pieaugušo puses, mazinās pusaudžu deviantā uzvedība (Saunders & Saunders, 2001).

3.3. Atšķirības emociju un uzvedības izpausmju rādītājos sociāldemogrāfiskajās grupās

Zēnu un meiteņu sociālpsiholoģiskās atšķirības

Pētījuma ietvaros analizētas arī dzimumatšķirības emocionālajās un uzvedības izpausmēs „lietotāju” un „nelietotāju” grupās. Psiholoģisko mainīgo vidējie rādītāji ir apkopoti 13. tabulā, kā arī 4. un 5. attēlā.

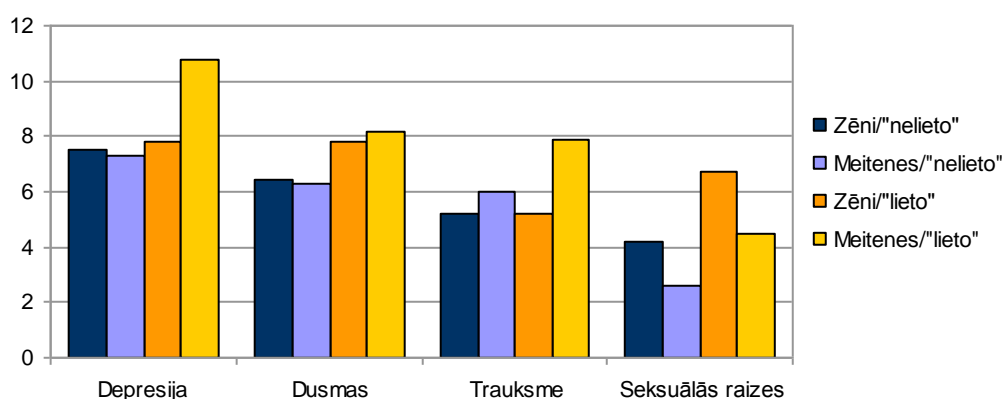
13. tabula. Zēnu un meiteņu uzvedības un emocionālo izpausmju vidējie rādītāji

	„Nelietotāji”		„Lietotāji”	
	Zēni	Meitenes	Zēni	Meitenes
Traumas simptomu aptaujas apakšskalas				
Depresija	7,5	7,3	7,8	10,8*
Dusmas	6,4	6,3	7,8	8,2
Trauksme	5,2	6,0	5,2	7,9**
Seksuālās raizes	4,2**	2,6	6,7*	4,5
Uzvedības aptaujas apakšskalas				
Attiecību problēmas	5,3	5,0	4,4	6,1
Agresīva uzvedība	7,1	7,5	9,8	10,8
Noteikumu pārkāpumi	6,2	5,3	7,5	8,0

* - ir statistiski nozīmīgas atšķirības pie $p < 0,05$

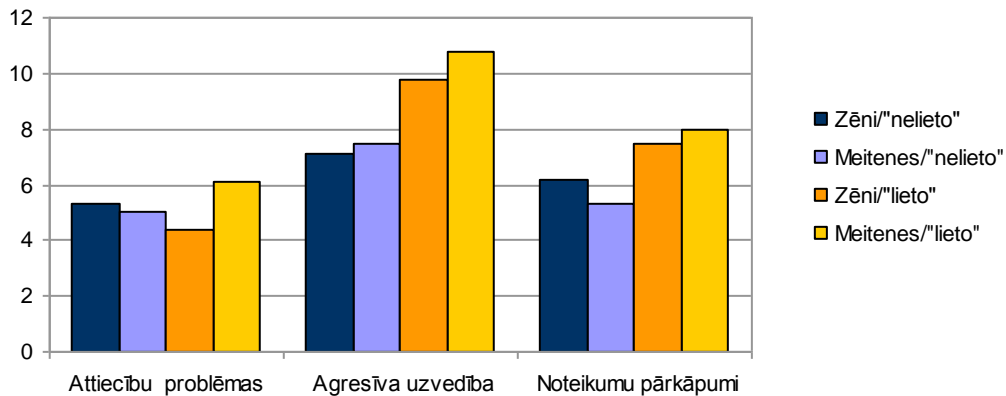
** - ir statistiski nozīmīgas atšķirības pie $p < 0,01$

4. attēls. Zēnu un meiteņu traumas simptomu rādītāji

Bāze: visi (n=109)

5. attēls. Zēnu un meiteņu uzvedības izpausmju rādītāji

Bāze: visi (n=109)

Kā liecina dati, „nelietotāju” grupā būtiskas atšķirības zēnu un meiteņu sniegto atbilžu vidējos rādītājos ir tikai vienā no apakšskalām - seksuālās raizes. Zēni, kuri nelieto vai reti lieto alkoholu, biežāk nekā meitenes uzrāda, ka viņiem ir seksuālas domas, izjūtas un citas seksuālas raizes. Līdzīgi seksuālas domas un izjūtas atzīmējuši arī „lietotāju” grupas zēni – vairāk nekā meitenes.

Svarīgi ir ņemt vērā, ka pusaudžu vecuma zēniem kopumā tā ir normāla parādība, bet šajās grupās seksuāla rakstura domas ir izteiktākas nekā vidusmēra pusaudzīm, un, visticamāk, rada papildus spriedzi un nemieru, kas savukārt var veicināt alkohola un narkotiku lietošanu. Būtu ļoti svarīgi pievērst šim aspektam īpašu vērību un iespēju robežās veikt papildus individuālu psiholoģisku izpēti un konsultācijas, lai sniegtu pusaudzīm iespēju pārrunāt savas seksuālas raizes, izprastu, vai pastiprinātās seksuālās izjūtas ir saistītas ar seksuālās vardarbības pieredzi vai spriedzi un nemieru radošu predispozīciju uz paaugstinātu seksualitāti. Tāpat ļoti nozīmīga būtu šīs tēmas pārskatīšana veselības mācības stundās.

Iepazīstoties ar datiem, jāsecina, ka meitenēm - „lietotājām” izteikti biežāk raksturīgi depresijas simptomi. Šīs meitenes biežāk atzīmē, ka raud, jūtas bēdīgas un vientuļas. „Lietotāju” grupas meitenes uzrāda arī augstākus trauksmes rādītājus un biežāk nekā zēni ir atzīmējušas, ka izjūt bailes un uztraukumu.

Nenoliedzami, tas ka „lietotāju” grupā meitenes vairākās apakšskalās uzrāda augstākus rādītājus, liecina par pastiprinātām emocionālajām grūtībām un norāda uz to, ka viņas dzīvē saskārušās ar ļoti traumējošu pieredzi. Vienlaikus tas apliecina meiteņu spēju labāk atpazīt un apzināties savas emocijas, kamēr zēniem biežāk raksturīga tendence nepievērst lielu uzmanību emocijām vai arī noliegt tās.

Atšķirības pusaudžu emociju un uzvedības izpausmju radītājos dažādās dzīves vidēs

Analīzes gaitā tika pētītas atšķirības starp pusaudžiem, kuri uzturas dažādās institūcijās – internātskolās, sociālās korekcijas izglītības iestādēs un ilgstošās sociālās aprūpes iestādēs - bērnu namos. Lai pārbaudītu, vai atšķirības starp šīm grupām interesējošos psiholoģiskajos mainīgajos ir statistiski nozīmīgas, tika izmantota vienfaktora dispersiju analīzes metode (14. tabula).

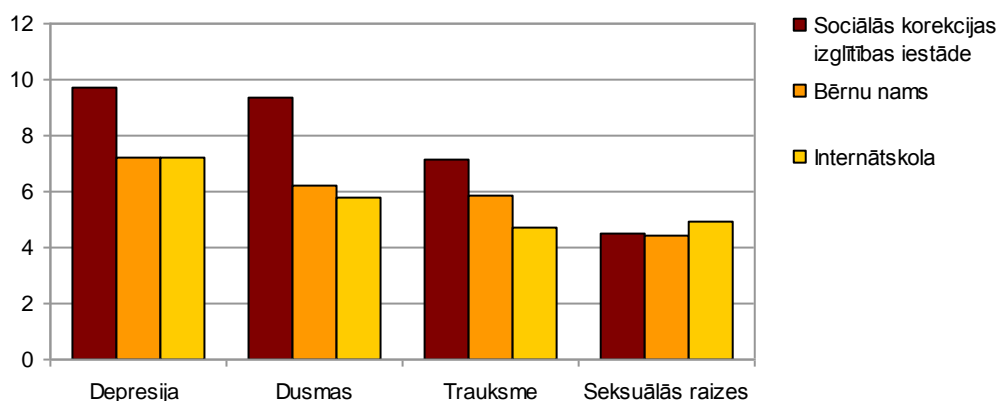
14. tabula. Pusaudžu no dažādām institūcijām uzvedības un emocionālo izpausmju vidējie rādītāji. Dispersiju analīzes rezultāti

	Sociālās korekcijas izglītības iestāde (n = 30)	Bērnu nams (n = 44)	Internātskola (n = 34)
Traumas simptomu aptaujas apakšskalas			
Depresija	9,71 ^{a, b}	7,24 ^a	7,25 ^b
Dusmas	9,38 ^{a, b}	6,22 ^a	5,78 ^b
Trauksme	7,11 ^a	5,83	4,73 ^a
Seksuālās raizes	4,53	4,46	4,96
Uzvedības aptaujas apakšskalas			
Attiecību problēmas	5,34	5,24	4,81
Noteikumu pārkāpumi	8,02 ^a	6,93	5,09 ^a
Agresīva uzvedība	10,32 ^a	8,70 ^b	6,63 ^{a, b}

^{a, b} – ir statistiski nozīmīgas atšķirības pie $p < 0,05$

Apkopotie statistisko aprēķinu rezultāti ļauj secināt, ka starp dažādu institūciju audzēkņiem pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības viņu depresijas, dusmu un trauksmes mērījumos, agresīvās uzvedības un noteikumu pārkāpumu apakšskalu mērījumos. Salīdzinot apakšgrupu vidējos rādītājus, var teikt, ka pusaudži no sociālās korekcijas iestādēm uzrāda daudz augstākus depresijas un dusmu rādītājus nekā pusaudži no bērnu namiem vai internātskolām, kā arī augstākus trauksmes rādītājus nekā pusaudži no internātskolām (14. tabula un 6. attēls).

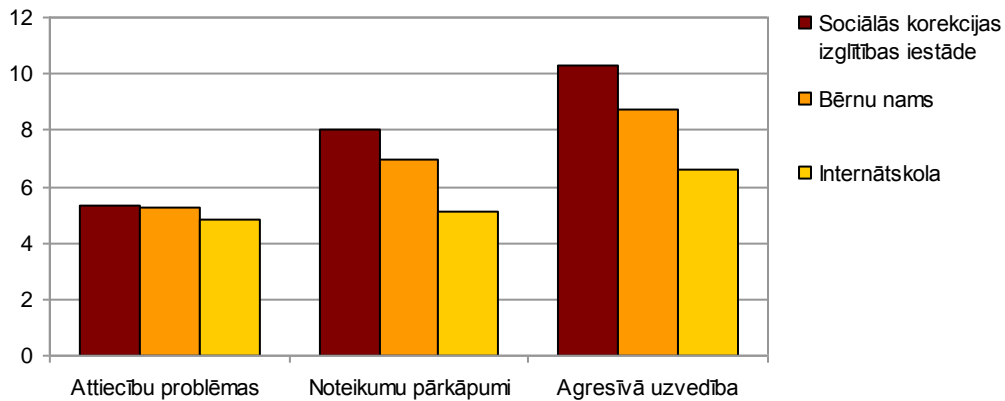
6. attēls. Pusaudžu no dažādām institūcijām traumas simptomu vidējie rādītāji

Bāze: visi (n=109)

Analizējamie rezultāti liecina arī par to, ka sociālās korekcijas iestāžu audzēkņiem ir ievērojami biežāk raksturīga agresīva uzvedība un dažādi normu pārkāpumi nekā internātskolu un bērnu namu audzēkņiem (7. attēls).

7. attēls. Pusaudžu no dažādām institūcijām uzvedības izpausmju vidējie rādītāji

Bāze: visi (n=109)

Agresīva uzvedība var būt traumatiskas pieredzes sekas, tomēr agresīva uzvedība un normu pārkāpumi var būt arī atkarību izraisošo vielu lietošanas rezultāts (Sihvola, E. et al, 2008). Depresija var kļūt par iemeslu atkarību izraisošo vielu lietošanai, bet tajā pašā laikā alkohola un narkotiku lietošana pastiprina depresiju. Tādēļ ir svarīgi ņemt vērā šo dažādo emociju un uzvedības izpausmju savstarpējo mijiedarbību.

15. tabulā atspoguļotie dati neparāda statistiski nozīmīgas atšķirības pusaudžu, kuri dzīvo dažādās institūcijās, attiecību raksturojumos ar sev nozīmīgiem cilvēkiem. Tādēļ var secināt, ka pusaudži no dažādām institūcijām izjūt vidēji līdzīgu atbalstu no sev četriem visnozīmīgākajiem cilvēkiem (vienaudzīem un/vai pieaugušajiem). Savukārt saistībā ar konflikta līmeni tuvajās attiecībās var redzēt, ka sociālās korekcijas iestāžu audzēkņi daudz vairāk konfliktē ar sev nozīmīgiem cilvēkiem nekā bērnu namu audzēkņi. Šie secinājumi saskan arī ar korekcijas iestāžu bērnu augstākiem rādītājiem dusmu un agresīvās uzvedības apakšskalās.

15. tabula. Attiecību ar nozīmīgiem cilvēkiem raksturojumi pusaudžiem dažādās institūcijās. Dispersiju analīzes rezultāti

	Sociālās korekcijas izglītības iestāde (n = 30)	Bērnu nams (n = 44)	Internātskola (n = 34)
Izjustais atbalsts	41,06	42,29	40,11
Konflikti	12,74 ^a	10,44 ^a	11,22
Nozīmīgo cilvēku atkarības vielu lietošana	10,16	8,36	7,67

^a – ir statistiski nozīmīgas atšķirības pie $p < 0,05$

Pētījuma ietvaros tika aplūkota arī saistība starp pusaudžu uzvedības problēmām un to, kā viņi raksturo savus emocionālos pārdzīvojumus (16. tabula).

16. tabula. Pusaudžu uzvedības problēmu saistība ar emocionālām izpausmēm un attiecību ar nozīmīgiem cilvēkiem raksturojums

	Depresija	Dusmas	Trauksme	Seksuālās raizes	Izjustais atbalsts	Konflikti	Nozīmīgo cilvēku atkarības vielu lietošana
Attiecību problēmas	0,64**	0,31**	0,42**	0,25**	0,02	0,22	0,21
Agresīva uzvedība	0,39**	0,48**	0,33**	0,41**	0,05	0,29*	0,61**
Noteikumu pārkāpumi	0,48**	0,69**	0,41**	0,51**	0,04	0,22	0,50**

* statistiski nozīmīga saistība pie $p < 0,05$

** statistiski nozīmīga saistība pie $p < 0,01$

16. tabulā uzskaitītie neadaptīvās uzvedības veidi - attiecību problēmas, agresīva uzvedība un noteikumu pārkāpumi - ir cieši saistīti ar pusaudžu traumatiskas pieredzes simptomiem - depresiju, dusmām, trauksmi, seksuālām raizēm, t.i. augstāki rādītāji emocionālajos pārdzīvojumos atbilst arī augstākiem rādītājiem uzvedības problēmās. Tādēļ, īpaši pētījuma mērķgrupas pusaudžiem ir raksturīgi, ka neatrisinātas emocionālās grūtības izpaužas problemātiskajā uzvedībā. Tas vēlreiz akcentē nepieciešamību sniegt šīs grupas bērniem psiholoģisko palīdzību un atbalstu, lai mazinātu traumatiskās pieredzes negatīvo ietekmi, kā arī nodrošināt pusaudžiem iespēju apgūt efektīvas stresa un dusmu pārvarēšanas iemaņas un prasmes veiksmīgai funkcionēšanai sabiedrībā.

Aplūkojot uzvedības izpausmju rādītāju saistību ar pusaudžu sniegtajiem raksturojumiem par attiecībām ar sev nozīmīgiem cilvēkiem, var secināt, ka pusaudžu agresīvā uzvedība un noteikumu pārkāpumi ir ļoti cieši saistīti ar pusaudžiem nozīmīgo cilvēku atkarību izraisošo vielu lietošanu. Tas nozīmē, ka, jo vairāk tuvi un nozīmīgi cilvēki lieto alkoholu vai narkotikas, jo biežāk paši pusaudži pārkāpj dažāda veida noteikumus mājās, skolā un citur un ir agresīvi savā uzvedībā (neklausu vecākus vai skolotājus, iesaistās kautiņos, lamājas, utt.).

Pētījuma izlasē atklāta arī agresīvās uzvedības saistība ar konfliktiem attiecībās ar nozīmīgiem cilvēkiem - jo problemātiskākas ir pusaudža attiecības ar pieaugušajiem un vienaudžiem, jo vairāk pusaudzim raksturīga agresīva rīcība.

Izmantojot lineārās regresijas metodi, noskaidrots, kādi psiholoģiskie mainīgie (emociju un uzvedības izpausmes, attiecību raksturojumi) vislabāk prognozē 13 - 16 gadīgu pusaudžu antisociālo uzvedību. Statistiskās analīzes rezultāti norādīja, ka visspēcīgāko ietekmi noteikumu pārkāpumu ziņā izraisa tieši tas, ja kāds no pusaudžu tuviniekiem (nozīmīgiem cilvēkiem) lieto atkarību izraisošas vielas (17. tabula). Tādējādi var secināt, ka, jo vairāk pusaudža tuvumā ir viņam nozīmīgie cilvēki – riskantie atkarību vielu lietotāji, jo lielāka ir varbūtība, ka pusaudzis uzvedīsies pretrunā ar sabiedrībā pieņemtajām normām un noteikumiem. Otrs nozīmīgākais aspekts, kas veicina pusaudža antisociālo uzvedību, ir dusmas. Abi šie ietekmējošie faktori kopā izskaidro 48% no noteikumu pārkāpumu variācijām pētījumā izveidotajā izlasē.

17. tabula. Regresiju analīzes rezultāti, prognozējot noteikumu pārkāpumus pēc uzvedību un emocionālo izpausmju rādītājiem

Mainīgie lielumi	B	SE (B)	β	F	R ²
Noteikumu pārkāpumi				31,21***	0,48
(Konstante)	0,096	0,964			
Nozīmīgo cilvēku atkarības vielu lietošana	0,495	0,103	0,454***		
Agresija	0,400	0,094	0,403***		

*** $p < 0,001$

Savukārt saistībā ar pusaudžu agresīvo uzvedību statistiskās analīzes rezultāti norāda, ka visspēcīgākā ietekme ir pusaudžu norādītajām seksuālām raizēm (18. tabula). Otrs nozīmīgākais aspekts - pusaudžu norādītā depresija. Šie ietekmējošie faktori kopā izskaidro 57% no agresīvās uzvedības variācijas dotajā izlasē, tas nozīmē, ka gadījumā, ja pusaudzis izjūt seksuālās raizes un depresiju, pastāv liela varbūtība, ka viņš būs arī agresīvs attiecībā ar apkārtējiem cilvēkiem. Šie rezultāti apstiprina arī teorijā un praksē novēroto problēmu, ka agresija var būt kā „maskējošs” elements, kas palīdz pusaudzīm tikt galā ar savām nepatīkamajām depresīvajām, nomāktības pilnajām emocijām.

18. tabula. Regresiju analīzes rezultāti no uzvedību un emocionālo izpausmju rādītājiem, prognozējot agresīvu uzvedību

Mainīgie lielumi	B	SE (B)	β	F	R ²
Agresīvā uzvedība				45,06***	0,57
(Konstante)	0,035	0,973			
Seksuālās raizes	0,909	0,148	0,506***		
Depresija	0,552	0,097	0,471***		

*** $p < 0,001$

Var pieņemt, ka, palīdzot riska grupas pusaudžiem risināt emocionālas grūtības un attiecību problēmas, var būtiski mazināt arī delinkventās uzvedības izpausmes, to skaitā atkarības vielu lietošanu, kas, saskaņā ar pētījumu rezultātiem, ir saistītas gan ar emocionālām, gan ar uzvedības grūtībām.

3.4. Brīvā laika pavadīšana

Mērķtiecīga brīvā laika pavadīšana var mazināt jauniešu aizraušanos ar deviantām aktivitātēm. Kā secināts pētījumā „Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu”, bezmērķīga laika pavadīšana jauniešu vidū, īpaši klaiņošana, var būt viens no atkarību izraisošo vielu lietošanas riska faktoriem (Koroļeva, I., Lodziņa, Ā. u.c. 2007). Ja jauniešiem ir citas interesantas nodarbes, ar kurām piepildīt savu brīvo laiku (sportošana, ceļošana u.tml.), atkarības vielu lietošana šķitīs mazāk saistoša.

Runājot par savām brīvā laika nodarbēm, jaunieši visbiežāk minējuši, ka nodarbojas ar sportu vai sērfo internetā. Vairāk kā trešdaļa jauniešu šādi pavada laiku katru vai gandrīz katru dienu (19. tabula). Ļoti populāra brīvā laika nodarbe jauniešu vidū ir arī datorspēļu spēlēšana un citi vaļasprieki.

Statistiski nozīmīgas atšķirības starp “lietotāju” un “nelietotāju” grupām nav konstatējamas, tomēr dati ļauj secināt, ka visvairāk atšķiras azartspēļu spēlēšanas paradumi šo grupu respondentu vidū (Sig.=0,104). Trešdaļa “lietotāju” grupas pārstāvju vismaz reizi mēnesī spēlē azartspēles. Tas norāda uz zināmām to jauniešu psiholoģiskām atšķirībām – tieksmi pēc asām izjūtām un riska, kuri pamēģina narkotiskās vielas vai bieži lieto alkoholu.

19. tabula. Pusaudžu brīvā laika nodarbes (%)

	Visi	"Nelietotāji"	"Lietotāji"
Cik bieži spēlē datorspēles			
Nekad	6	8	5
Dažas reizes gadā	22	26	18
Reizi vai divas mēnesī	17	13	21
Vismaz reizi nedēļā	32	30	34
Gandrīz katru dienu	22	23	21
Cik bieži nodarbojas ar sportu			
Nekad	6	6	5
Dažas reizes gadā	6	6	5
Reizi vai divas mēnesī	15	11	18
Vismaz reizi nedēļā	39	42	36
Gandrīz katru dienu	36	36	36
Cik bieži lasa grāmatas			
Nekad	23	15	30
Dažas reizes gadā	24	29	20
Reizi vai divas mēnesī	25	25	25
Vismaz reizi nedēļā	13	14	13
Gandrīz katru dienu	15	17	13
Cik bieži nodarbojas ar citiem vaļaspriekiem			
Nekad	20	20	20
Dažas reizes gadā	16	18	15
Reizi vai divas mēnesī	17	16	19
Vismaz reizi nedēļā	19	20	19
Gandrīz katru dienu	27	26	28
Cik bieži spēlē azartspēles			
Nekad	50	57	43
Dažas reizes gadā	23	22	24
Reizi vai divas mēnesī	11	10	11
Vismaz reizi nedēļā	9	6	11
Gandrīz katru dienu	9	6	11
Cik bieži sērfo internetā			
Nekad	11	15	7
Dažas reizes gadā	10	9	11
Reizi vai divas mēnesī	7	8	7
Vismaz reizi nedēļā	37	40	34
Gandrīz katru dienu	35	28	41

Bāze: visi (n=109)

Atšķiras meiteņu un zēnu brīvā laika pavadīšanas paradumi – zēni daudz biežāk spēlē datorspēles, turpretī meitenes lasa grāmatas vai nodarbojas ar citiem vaļaspriekiem (Sig.<0,01).

Kopumā 13 - 14 vai 15 - 16 gadu vecu jauniešu vidū nozīmīgu atšķirību brīvā laika pavadīšanas veidos nav, tomēr pētījums ļauj secināt, ka datorspēles un azartspēles ir īpaši izplatīts laika pavadīšanas veids jauniešiem korekcijas izglītības iestādēs (Sig.<0,01).

Turpinājumā analizēta informācija par alkohola lietošanu un narkotisko vielu izplatību pētījuma mērķgrupu pusaudžu vidū.

4. Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences pusaudžu vidū

Latvijā ir veikti vairāki pētījumi, kuros iegūti dati par atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību un lietošanas modeļiem (ESPAD 1995., 1999., 2003., 2007.) 13-18 gadus vecu pusaudžu, vispārizglītojošo skolu skolēnu vidū, taču līdz šim nav veikti pētījumi par atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību tieši specifiskās bērnu grupās.

4.1. Pusaudžu atkarību izraisošo vielu lietošanas raksturojums

Kā jau minēts iepriekš, sociālās aprūpes institūciju – bērnu namu, sociālās korekcijas izglītības iestāžu un internātskolu audzēkņu aptaujas instrumentārijs ietvēra arī strukturētu anketu ar psihoaktīvo vielu lietošanas prevalences rādītāju mērījumiem dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā (atbilstoši EMCDDA metodoloģijai), kā arī lietošanas biežuma, vielu iegūšanas veida un attieksmes pret šo vielu lietošanu mērījumiem. Turpinājumā raksturoti nozīmīgākie iegūtie rezultāti, tendences un sakarības.

4.1.1. Alkohola lietošana

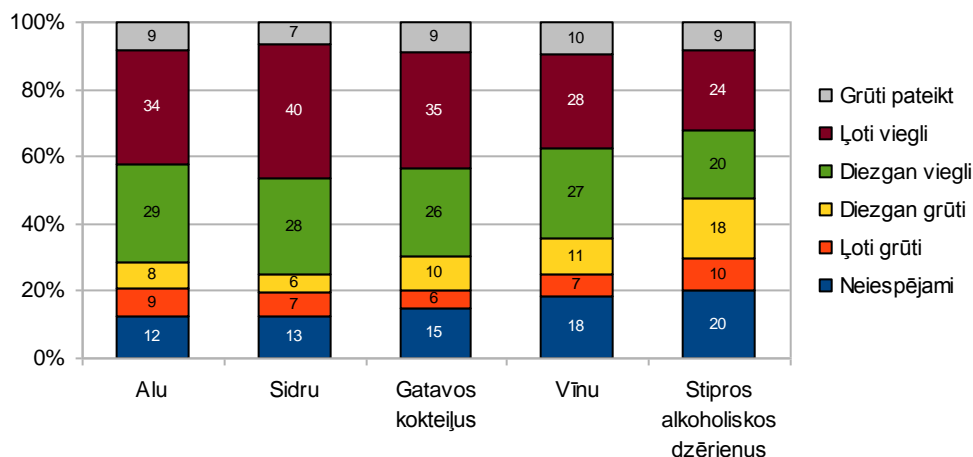
Lai gan alkoholisko dzērienu aprites likums nosaka, ka alkoholiskos dzērienus nedrīkst pārdot personām, kas jaunākas par 18 gadiem, lielākā daļa 13-16 gadu veco jauniešu norāda, ka viņiem nesagādātu lielas grūtības dabūt jebkura veida alkoholu (8. attēls). 63% būtu diezgan viegli vai ļoti viegli dabūt alu, 68% - sidru, 61% - gatavos kokteiļus, 55% - vīnu un 44% - stipros alkoholiskos dzērienus. Tas, ka jauniešiem liekas grūtāk iegūt stipros alkoholiskos dzērienus, norāda, ka pieaugušie, no kuriem jaunieši šo alkoholu dabū, iespējams, ir piesardzīgāki attiecībā uz šo alkoholisko dzērienu grupu, maldīgi uzskatot, ka tā jauniešiem ir potenciāli "kaitīgāka". Parasti, ja jauniešiem šķiet viegli iegūt vienu alkoholiskā dzēriena veidu, tam šķiet viegli iegūt arī kādu citu alkoholiskā dzēriena veidu (korelācijas koeficienti ir robežās no 0.5 līdz 0.8).

"Lietotāju" grupas jauniešiem jebkuru alkoholisko dzērienu, izņemot vīnu, iegūt šķiet daudz (Sig.<0,05) vieglāk nekā "nelietotājiem". Tas liecina, ka alkohola pieejamība ir viens no iemesliem alkohola lietošanas izplatībai jauniešu vidū.

Starp dažāda dzimuma vai vecuma pārstāvjiem, vai dažādu skolu audzēkņiem būtisku atšķirību alkohola pieejamībā nav. Interesanti, ka šīs aptaujas respondentiem - bērnu namu, internātskolu un sociālās korekcijas izglītības iestāžu audzēkņiem – alkoholu, īpaši alu, iegūt tomēr šķiet grūtāk nekā vidēji 13-16 gadu veciem vispārējās izglītības skolu skolēniem (Koroļeva, I., Mieriņa, I., et al, 2008).

Iespējams, tas liecina par efektīvāku kontroli no speciālo mācību iestāžu puses.

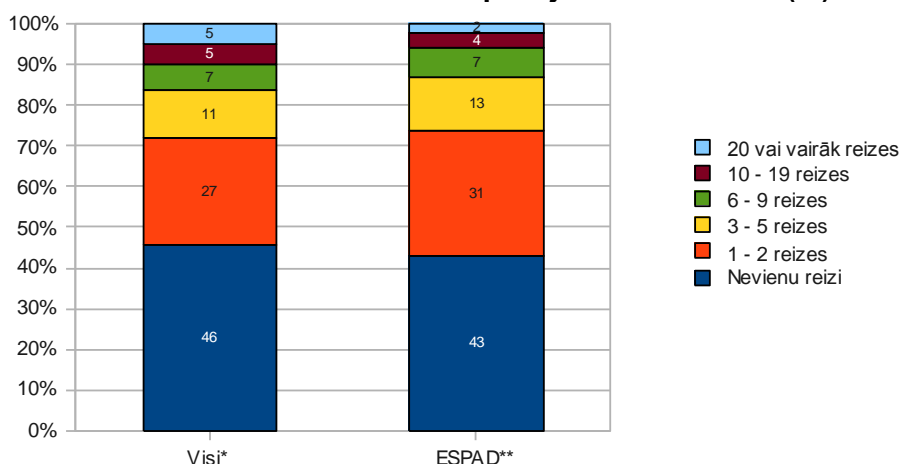
8. attēls. Dažādu alkoholisko dzērienu veida pieejamība (%)

Bāze: visi (n=109)

Pēdējo 30 dienu laikā vairāk kā puse (54%) aptaujāto 13-16 gadus veco jauniešu ir dzēruši kādu alkoholisko dzērienu (9. attēls). 17% jauniešu alkoholu lieto biežāk kā reizi nedēļā (vismaz 6 reizes pēdējo 30 dienu laikā), un 11% - aptuveni reizi nedēļā (3-5 reizes pēdējo 30 dienu laikā). Salīdzinot šos rezultātus ar datiem, kas iegūti par skolēniem 13-16 gadu vecumā ESPAD aptaujā (9. attēls), var secināt, ka atšķirības nav lielas. Tādējādi pētījums ļauj secināt, ka internātskolu, bērnu namu un korekcijas iestāžu audzēkņi alkoholu nelieto būtiski vairāk nekā skolēni citās Latvijas skolās. Viens no iespējamiem iemesliem ir alkohola cena. Kā liecina pētījums par narkotiku lietošanu izklaides vietās (Koroļeva, I., Kārklīņa, I., et al, 2008), alkohola cena var kļūt par būtisku barjeru, kas kavē tā lietošanu – alkoholu biežāk lieto jaunieši, kuriem ir lielāki personīgie ienākumi. Speciālo skolu audzēkņiem pieejamie līdzekļi parasti ir mazāki.

9. attēls. Alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā (%)

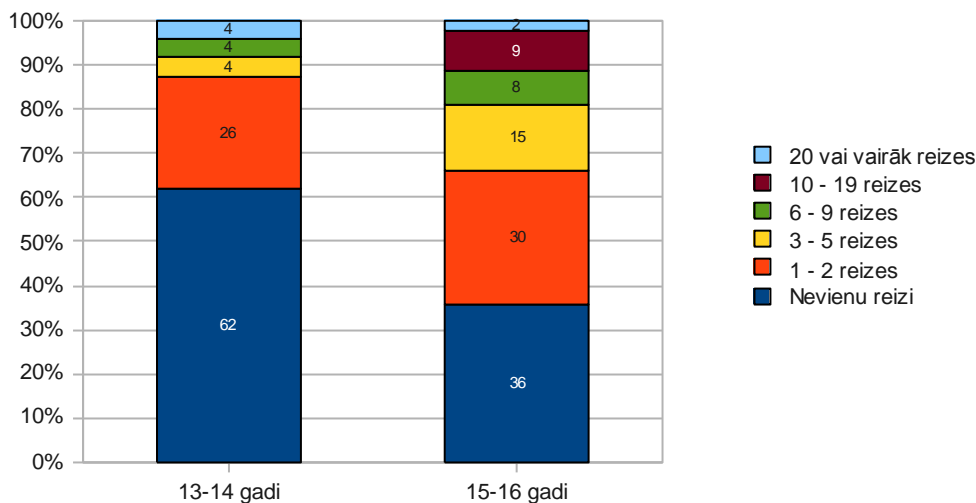
Piezīme: *Šajā aptaujā iekļauti bērnu namu, internātskolu un korekcijas iestāžu 13-16 gadus vecie audzēkņi; n=109.

** ESPAD aptaujā (2008) iekļauti dažādu Latvijas skolu skolēni, un, lai korekti varētu veikt salīdzinājumu, atlasīti skolēni 13-16 gadu vecumā; n=4561.

“Lietotāju” grupā alkoholu pēdējā mēneša laikā lietojuši 65%, un tas nozīmē, ka trešdaļa no šīs grupas nelieto alkoholu bieži, toties ir pamēģinājuši vai lieto nelegālās narkotiskās vielas.

Atšķirības zēnu un meiteņu alkohola lietošanas biežumā nav statistiski nozīmīgas (Sig.=0,464), taču nozīme ir jauniešu vecumam (Sig.=0,05). Pieaugot vecumam, pieaug arī alkohola lietošanas izplatība un biežums jauniešu vidū. 13-14 gadu vecumā pēdējā mēneša laikā alkoholu lietojuši 38%, bet 15-16 gadu vecumā – 64% (10. attēls). Papildus, 15-16 gadu vecie jaunieši alkoholu lietojuši biežāk – 19% pat biežāk kā reizi nedēļā. Tas nozīmē, ka lielāku uzmanību jāpievērš vecāku audzēkņu alkohola lietošanas paradumiem.

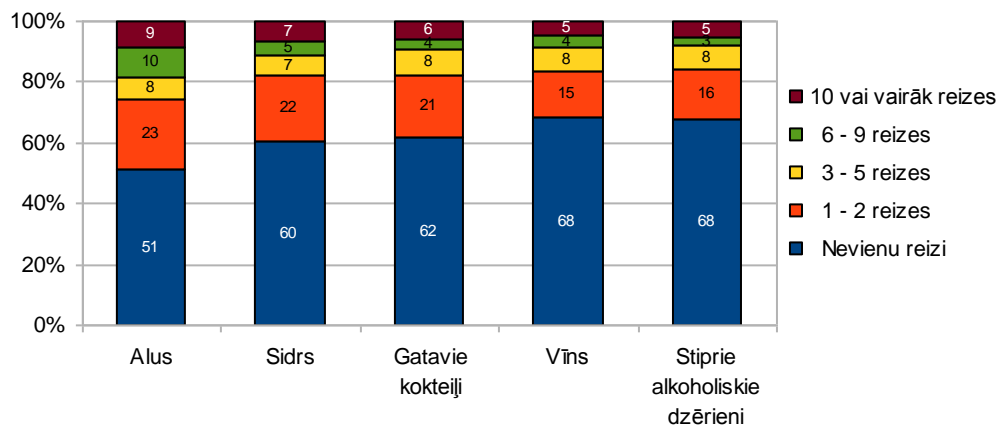
10. attēls. Alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā dažādās vecuma grupās (%)

Bāze: visi (n=109)

Populārākais alkoholisko dzērienu veids jauniešu vidū ir alus – šo dzērienu pēdējā mēneša laikā lietojusi puse (49%) aptaujāto jauniešu. Sidru dzēruši 40%, gatavos kokteiļus – 38%, bet vīnu vai stipros alkoholiskos dzērienus – 32% jauniešu (11. attēls). Alu, kā šķietami “vieglāku” alkoholu, salīdzinājumā ar citiem alkoholisko dzērienu veidiem, mēdz lietot salīdzinoši bieži – 19% jauniešu dzer alu biežāk kā reizi nedēļā. Pētījumā ESPAD arī secināts, ka alus ir dzēriens, ko vienā dzeršanas reizē patērē visvairāk. Alus, kā jau minēts, ir viens no jauniešiem vieglāk pieejamajiem alkoholisko dzērienu veidiem. Nozīmīga loma jauniešu uzskatos ir arī reklāmu izveidotajam alus tēlam jauniešu acīs, kas nereti sola iekļaušanos draugu grupā un statusu vienaudžu vidū.

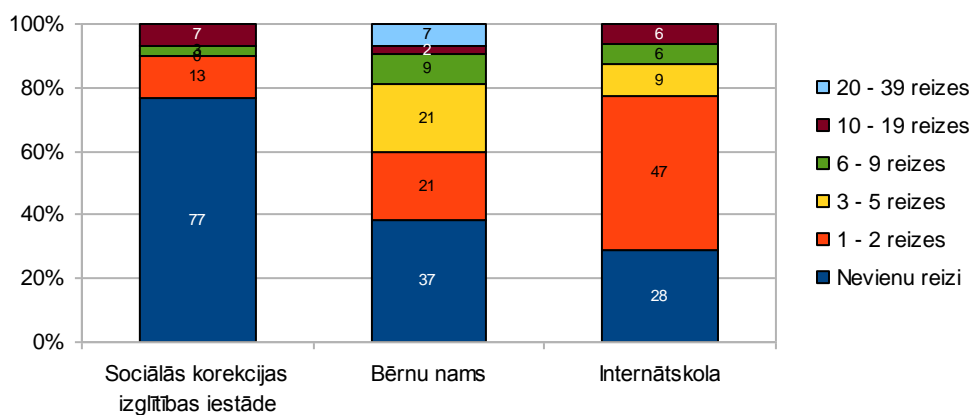
11. attēls. Dažādu veidu alkoholisko dzērienu lietošana pēdējo 30 dienu laikā (%)

Bāze: visi (n=109)

Meiteņu un zēnu alkohola lietošanas atšķirības pēdējo 30 dienu laikā nav statistiski nozīmīgas, taču būtiski atšķiras alkohola lietošana starp dažādu iestāžu audzēkņiem (Sig.=0,002). Pēdējā mēneša laikā alkoholu lietojuši 72% internātskolu, 63% bērnu namu, bet tikai 23% sociālās korekcijas izglītības iestāžu audzēkņu (12. attēls). Iespējams, tas skaidrojams ar mācību iestāžu pievērsto kontroli vai uzmanību šai problēmai. "Lietotāji" visus alkoholisko dzērienu veidus dzēruši biežāk nekā "nelietotāji", bet īpaši atšķirības vērojamas vīna un alkoholisko kokteiļu patēriņā.

12. attēls. Dažādu veidu alkoholisko dzērienu lietošana pēdējā mēneša laikā dažādu iestāžu audzēkņu vidū (%)

Bāze: visi (n=109)

Atbildot uz jautājumu, kad viņi apreibuši tā, ka ejot strepuļoja, nevarēja skaidri parunāt, vēma vai nevarēja atcerēties, kas notika, 16% jauniešu norāda, ka tā noticis pēdējā mēneša laikā, bet 55% - pēdējā gada laikā (20. tabula).

Kopumā līdz šim kādreiz ir piedzērušies 77% 13-16 gadu veco jauniešu: 26% tā gadījies 1-2 reizes, 21% - 3-5 reizes, bet gandrīz katrs trešais jauniešs (31%) piedzēries jau vairāk kā 5 reizes savas dzīves laikā. Arī no "nelietotāju" grupas pārstāvjiem 63% jau kādreiz ir piedzērušies, pie tam 45% - pēdējā gada laikā.

20. tabula. Stiprs alkohola reibums pēdējo 30 dienu laikā (%)

	Šī aptauja*			ESPAD		
	Dzīves laikā	Pēdējo 12 mēnešu laikā	Pēdējo 30 dienu laikā	Dzīves laikā	Pēdējo 12 mēnešu laikā	Pēdējo 30 dienu laikā
Nevienu reizi	23	45	84	46	63	84
1 - 2 reizes	26	36	10	30	25	12
3 - 5 reizes	21	8	4	12	6	2
6 - 9 reizes	9	3	1	5	3	1
10 - 19 reizes	9	1	0	4	2	1
20 - 39 reizes	4	4	1	2	1	0
40 un vairāk reizes	9	3	1	2	1	1

Piezīme: *Šajā aptaujā iekļauti 13-16 gadus veco bērnu namu, internātskolu un korekcijas iestāžu audzēkņi; n=109.

** ESPAD aptaujā (2008) iekļauti dažādu Latvijas skolu skolēni, un, lai korekti varētu veikt salīdzinājumu, atlasīti 13-16 gadus vecie skolēni; n=4561.

21. tabula. Dažāda dzimuma jauniešu piedzeršanās gadījumi (%)

	Zēns	Meitene	
Dzīves laikā	Nevienu reizi	16	30
	1 - 2 reizes	26	25
	3 - 5 reizes	15	30
	6 - 9 reizes	12	7
	10 - 19 reizes	12	5
	20 - 39 reizes	5	2
	40 un vairāk reizes	15	2
	Pēdējo 12 mēnešu laikā	Nevienu reizi	39
1 - 2 reizes		36	39
3 - 5 reizes		11	5
6 - 9 reizes		3	2
10 vai vairāk reizes		11	2
Pēdējo 30 dienu laikā	Nevienu reizi	39	52
	1 - 2 reizes	36	39
	3 - 5 reizes	11	5
	6 - 9 reizes	3	2
	10 vai vairāk reizes	11	2

Bāze: visi (n=109)

Salīdzinot šajā aptaujā iegūtos rezultātus ar ESPAD aptaujas datiem par citiem 13-16 gadus veciem Latvijas skolēniem, jāsecina, ka, lai gan bērnu namu, internātskolu un korekcijas iestāžu audzēkņi nedzer biežāk kā citi skolēni, tomēr viņi biežāk piedzeras, tātad – lieto alkoholu lielākos apjomos. Pēdējā gada laikā vidēji piedzērušies 37% 13-16 gadu veco skolēnu, un 55% šīs aptaujas dalībnieku. Viņi arī divreiz biežāk piedzērušies savas dzīves laikā, pie tam 22% jau piedzērušies pat 10 vai vairāk reizes (21. tabula).

Piedzeršanās ir būtiska problēma - kā liecina līdzšinējo aptauju dati, jo biežāk jaunieši lieto alkoholu, stiprāk iereibst un biežāk piedzeras, jo vairāk viņš piedzīvo dažādas problēmas alkohola lietošanas dēļ. Īpaši palielinās risks iekulties kautiņos un piedzīvot nelaimes gadījumu vai savainojumu (Koroļeva, I., Mieriņa, I., u.c., 2008).

Atšķirības piedzeršanās gadījumu biežumā starp dažāda vecuma un institūciju audzēkņiem nav statistiski nozīmīgas, taču atšķiras dažādu dzimumu jauniešu piedzeršanās biežums. Pēdējā gada laikā 61% zēnu un 48% meiteņu ir piedzērušies līdz stāvoklim, kad iet streipuļojot, nevar skaidri parunāt, vemj vai nespēj atcerēties, kas noticis. Tātad, lai gan alkohola lietošanas biežumā starp dzimumiem nozīmīgu atšķirību nav, meitenes retāk lieto alkoholu pārmērīgi.

No aptaujātajiem 13-16 gadu vecajiem jauniešiem tikai 7% (t.sk. 6% jauniešu 13-14 gadu vecumā un 7% jauniešu 15-16 gadu vecumā) vēl nekad nav pamēģinājuši alkoholu (22. tabula). Lielākā daļa (62%) jauniešu pamēģinājuši alkoholu vēl nesasniedzot 13 gadu vecumu. Tātad, lai gan alkoholu parasti pamēģina nedaudz vēlāk nekā cigaretes, tas tomēr ir ļoti agri.

22. tabula. Alkohola pamēģināšanas vecums (%)

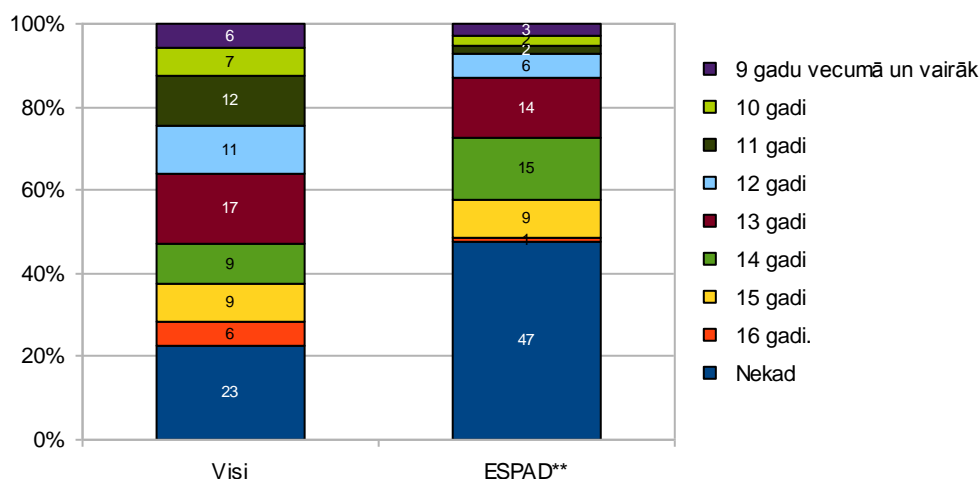
	Visi	„Nelietotāji”	„Lietotāji”
Nekad	7	12	2
9 g. vai agrāk	19	14	23
10 g. vecumā	17	18	16
11 g. vecumā	10	10	11
12 g. vecumā	16	22	11
13 g. vecumā	14	14	14
14 g. vecumā	10	8	13
15 g. vecumā	2	2	2
16 g. vecumā	6	2	9

Bāze: visi (n=109)

Papildus, salīdzinot vidējo alkohola pamēģināšanas vecumu 13-16 gadu veco skolēnu vidū 2008. gada ESPAD pētījumā, jāsecina, ka bērnu namu, internātskolu un korekcijas iestāžu audzēkņi alkoholu pamēģinājuši daudz agrāk nekā citu skolu skolēni. Nav izslēgts, ka alkohols arī bijis saistīts ar jauniešu problēmām.

Nereti alkohols tiek lietots pārmērīgos apjomos - tikai 28% jauniešu 13-14 gadu vecumā un 19% jauniešu 15-16 gadu vecumā līdz šim nekad nav piedzērušies. Pirmā piedzeršanās parasti notiek 11-13 gadu vecumā: šajā vecumā pirmoreiz piedzērās 40% jauniešu. Var secināt, ka šīs aptaujas dalībnieki (bērnu namu, internātskolu un korekcijas iestāžu audzēkņi) piedzērušies ne vien biežāk, bet arī agrāk nekā citu skolu audzēkņi (13. attēls).

13. attēls. Pirmās piedzeršanās vecums (%)

Piezīme: *Šajā aptaujā iekļauti 13-16 gadus veco bērnu namu, internātskolu un korekcijas iestāžu audzēkņi; n=109.

** ESPAD aptaujā (2008) iekļauti dažādu Latvijas skolu skolēni, un, lai korekti varētu veikt salīdzinājumu, atlasīti 13-16 gadus vecie skolēni; n=4561.

Visagrāk alkoholu pamēģinājuši sociālās korekcijas iestāžu audzēkņi – sasniedzot 12 gadu vecumu, vairākums no viņiem jau bija pamēģinājuši alkoholu. Viņi arī daudz agrāk pirmoreiz piedzērās (tikai 3% vēl nekad nav piedzērušies). Šie rādītāji liecina par problēmām šo jauniešu audzināšanā kopumā.

Alkohola lietošanu vai nelietošanu lielā mērā var ietekmēt priekšstati par alkohola lietošanas pozitīvajām vai negatīvajām sekām. Runājot par iemesliem, kas pamudināja lietot alkoholu, jaunieši visbiežāk min svinības kopā ar draugiem par godu kādam īpašam notikumam – 30% vairumā gadījumu vai vienmēr dzer tieši šādās situācijās (23. tabula). Analogiski kā ESPAD aptaujā, arī šīs aptaujas rezultāti apliecina, ka alkohola lietošanu jauniešu vidū pamatā virza iekšēja pozitīva motivācija. Dominējošais iemesls alkohola lietošanai ir tas, ka alkohola lietošana ir jautra, tādus padara arī pasākumus un palīdz izklaidēties. Tas nozīmē, ka jaunieši pārsvarā dzer sava prieka pēc, turklāt cerība labi pavadīt laiku, atslābināties un justies laimīgiem ir arī galvenais motīvs, kas liek jauniešiem dzert vairāk, t.i., patērēt lielāku daudzumu alkohola vienā reizē (Koroļeva, I., Mieriņa, I., u.c., 2008).

Aptuveni puse jauniešu mēdz dzert arī tādēļ, lai aizmirstu savas problēmas (49%) vai pārdzīvojumus (54%). Šis iemesls aptaujas dalībniekiem ir raksturīgs biežāk nekā citiem attiecīgās vecuma grupas skolēniem (Koroļeva, I., Mieriņa, I., u.c., 2008). Pārējie iemesli alkohola lietošanai (tai skaitā grupas spiediens) jauniešiem ir mazāk raksturīgi.

23. tabula. Alkohola lietošanas iemesli pēdējo 12 mēnešu laikā (%)

	Nekad vai gandrīz nekad	Dažreiz vai aptuveni pusē gadījumu	Vairākumā gadījumu vai vienmēr
Lai nosvinētu īpašu notikumu kopā ar draugiem	32	38	30
Jo tas padara pasākumus jautrākus	50	35	15
Jo tas palīdz izklaidēties	42	41	16
Jo tas ir jautri	52	33	15
Lai uzlabotu garastāvokli	58	28	14
Jo tas uzlabo pasākumu gaisotni	58	32	11
Lai aizmirstu savas problēmas	51	34	15
Lai aizmirstu pārdzīvojumus	46	43	10
Jo tas palīdz, kad es jūtos nomākts vai nervozs	60	29	10
Jo tas ir aizraujoši	61	33	7
Lai būtu sabiedriskāks	58	36	6
Lai iekļautos grupā	66	26	8
Lai justos pārliecināts par sevi	64	29	7
Lai nejustos neievērots	70	24	6
Jo patika (dzēriena izraisītās) izjūtas	60	33	7
Lai patiktu citiem	77	20	3
Jo tas sniedz patīkamas izjūtas	66	31	4
Lai citi nesmietos par to, ka es nedzeru	73	24	4
Lai sajustu kaifu	81	14	5
Jo draugi mani piespieda dzert	83	16	1

Bāze: visi (n=109)

Zēni biežāk nekā meitenes lieto alkoholu, lai sajustu kaifu, kā arī ārējas, sociāli stimulētas motivācijas vadīti - lai nejustos neievēroti un patiktu citiem. Zēniem šajā vecumā ir īpaši svarīgi iekļauties vienaudžu grupā, līdz ar to grupā valdošajām vērtībām un normām (tai skaitā attiecībā uz atkarības vielu lietošanu) ir ārkārtīgi būtiska nozīme. Vecāki jaunieši (15-16 gadi) biežāk par iemeslu alkohola lietošanai min īpašu notikumu atzīmēšanu kopā ar

draugiem, pasākumu un svinību gaisotnes uzlabošanu, patīkamu sajūtu radīšanu, jautrību un to, ka alkohols palīdz izklaidēties. Vecāki skolēni arī biežāk lieto alkoholu, lai aizmirstu savas problēmas un pārdzīvojumus. “Lietotāju” grupas pārstāvji daudz biežāk dzer visdažādāko motivāciju vadīti, taču īpaši – lai aizmirstu savas problēmas un pārdzīvojumus, lai nosvinētu īpašu notikumu, lai justos pašpārliecināti un jautrības dēļ. Var secināt, ka šīs grupas jauniešu rīcību biežāk vada vai nu iekšēja negatīva motivācija, vai pieļautās kļūdas audzināšanā (pārliecība, ka alkohola lietošana ir jautra un nepieciešama, lai ko nosvinētu kopā ar draugiem).

4.1.2. Narkotisko vielu lietošana

Jauniešiem tika uzdots jautājums par to, cik, viņuprāt, viņiem būtu viegli vai grūti iegūt dažādas narkotiskās vielas. Šis pētījums līdzīgi iepriekšējiem (ESPAD, „Narkotiku lietošana izklaides vietās”) apstiprina, ka jauniešiem visvieglāk iegūstamās vielas ir inhalanti – 35% tos iegūt būtu diezgan viegli vai viegli. Taču arī tādas nelegālās narkotiskās vielas kā marihuānu, hašišu, ekstazī un amfetamīnu neiespējami iegūt liekas tikai aptuveni pusei jauniešu (24. tabula). Salīdzinot iegūtos rezultātus ESPAD aptaujas datiem, var secināt, ka šīs aptaujas dalībnieki – bērnu namu, korekcijas iestāžu un internātskolu audzēkņi, daudz biežāk atzīmējuši, ka viņiem narkotiskās vielas iegūt būtu neiespējami. Tomēr kopējais skaits audzēkņu, kuriem narkotikas iegūt būtu viegli vai ļoti viegli, nav mazāks par citu skolu audzēkņiem. 26% jauniešu būtu viegli iegūt marihuānu, 23% - ekstazī un 21% - amfetamīnu.

24. tabula. Narkotisko vielu pieejamība (%)

	Neiespējami	Ļoti grūti	Diezgan grūti	Diezgan viegli	Ļoti viegli	Grūti pateikt
Marihuānu, hašišu	49	16	4	15	11	7
Amfetamīnu	51	12	9	12	9	9
Trankvilizatorus, sedatīvus	58	10	6	11	8	8
Ekstazī	54	7	8	16	7	9
Kokaīnu	65	16	5	3	5	6
Heroīnu	64	17	5	3	6	6
LSD	61	12	10	6	6	5
Inhalantus	51	4	4	12	23	6
Citas vielas	68	8	3	5	8	9

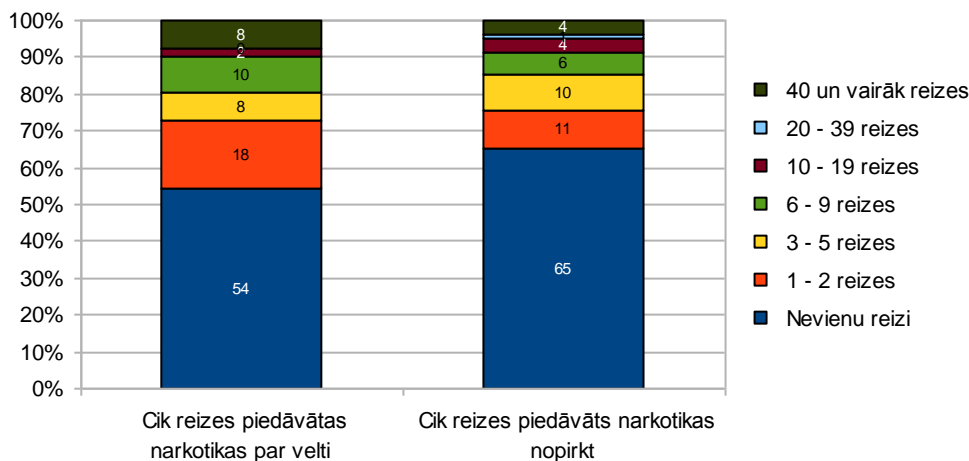
Bāze: visi (n=109)

Starp dažādām sociāli-demogrāfiskajām grupām narkotisko vielu iegūšanas sarežģītība statistiski nozīmīgi atšķiras tikai attiecībā uz dažām narkotiskajām vielām. Zēniem vieglāk nekā meitenēm iegūt kokaīnu (Sig.=0,07). Vecākiem skolēniem (15-16 gadi) liekas vieglāk iegūt heroīnu un kokaīnu (Sig.<0,02). Sociālās korekcijas izglītības iestāžu skolēniem marihuānu, amfetamīnu, trankvilizatorus vai sedatīvus līdzekļus iegūt šķiet nozīmīgi vieglāk nekā bērnu namu audzēkņiem. Var secināt, ka īpašu uzmanību jāpievērš potenciālai narkotisko vielu izplatīšanai sociālās korekcijas iestādēs.

Salīdzinoši viegli iegūt dažādas narkotiskās vielas ir “lietotāju” grupas pārstāvjiem. No “nelietotāju” grupas pārstāvjiem tikai katram desmitajam liktos viegli vai drīzāk viegli iegūt marihuānu, amfetamīnu vai ekstazī, un jo mazāk – citas narkotiskās vielas. “Lietotāji” visdrīzāk zina kādu, kurš pats izplata šīs vielas vai zina kādu citu izplatītāju. Nenoliedzami, narkotiku pieejamība ir viens no narkotisko vielu pamēģināšanu rosinošiem aspektiem.

Pat, ja jaunieši paši narkotikas nemeklē, nereti viņiem nākas sastapt kādu, kas viņam šīs vielas piedāvā. Kā liecina aptaujas dati, gandrīz pusei (46%) 13-16 gadu veco jauniešu ir piedāvātas narkotikas par velti, pie tam 28% tas piedāvāts vairākkārt. Trešdaļai (35%) piedāvāts narkotikas iegādāties (14. attēls). Tas, ka salīdzinoši bieži narkotikas tiek piedāvātas par velti, liecina par izplatītāju/dīleru pārliecību, ka var izveidoties pieradums, un tā rezultātā jaunieši prasīs narkotikas vēl.

14. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšana dzīves laikā par velti vai par maksu (%)

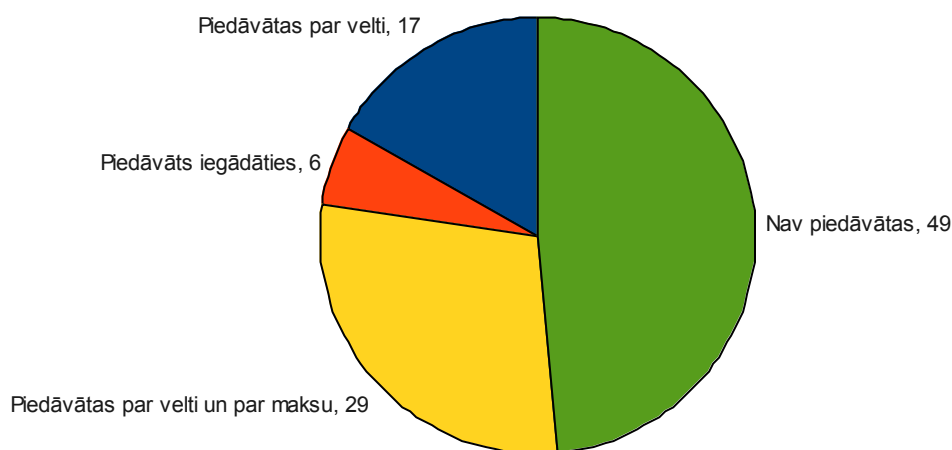

Bāze: visi (n=109)

Piezīme: izņemot līmi, alkoholu, tabaku un citas "legālās" vielas

Ņemot vērā narkotisko vielu piedāvāšanu par velti vai par maksu, var konstatēt, ka narkotikas ir piedāvātas pusei (51%) bērnu namu, internātskolu un sociālās korekcijas iestāžu audzēkņu, pie tam lielākajai daļai no viņiem – arī par velti (15. attēls). Šādā situācijā izvēle atkarīga no jaunieša izvēles un informētības par potenciālajiem ieguvumiem vai risku, kas saistīts ar narkotiku lietošanu.

15. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšana dzīves laikā par velti vai par maksu (%)

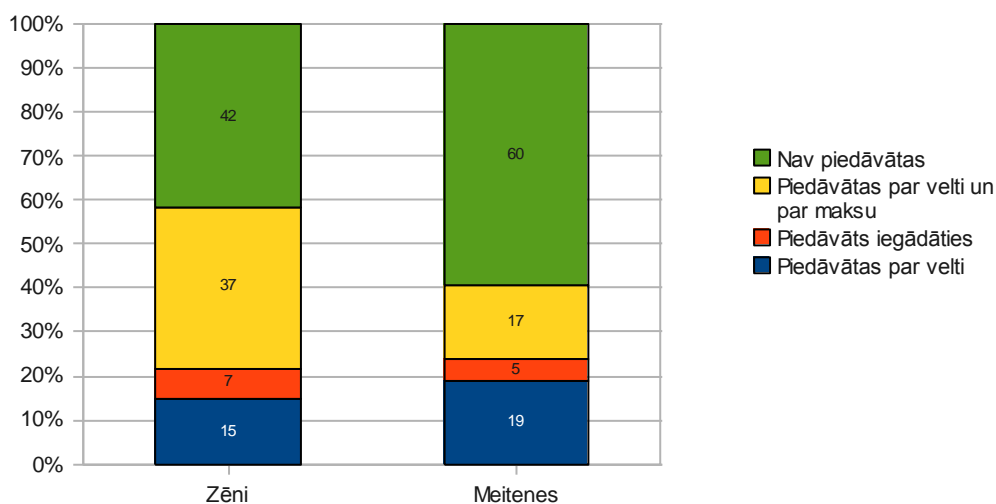
Bāze: visi (n=109)

Narkotikas nozīmīgi biežāk (Sig.=0,002) ir piedāvātas sociālās korekcijas iestāžu audzēkņiem (79%) nekā bērnu namu vai internātskolu audzēkņiem (attiecīgi 38% un 46%). Lai gan pētījums neļauj secināt, vai šis piedāvājums saņemts pirms vai pēc nokļūšanas

sociālās korekcijas iestādē, tomēr atbildes liecina, ka visbiežāk (58%) viņi piedāvājumu saņēmuši, atrodoties pie kāda ciemos vai kādā privātmājā vai dzīvoklī.

Līdzīgi kā pētījumā par narkotiku lietošanu izklaides vietās, arī šajā iespējams konstatēt, ka zēniem narkotikas piedāvātas biežāk nekā meitenēm (Sig.=0,077) (Koroļeva, I., Kārklīņa, I., et al, 2008). 40% meiteņu un 58% zēnu atzīst, ka viņiem kādreiz ir piedāvātas narkotikas (16. attēls), pie tam zēniem biežāk tās piedāvātas gan par velti, gan par maksu. Interesanti, ka atšķirības starp dažāda vecuma jauniešiem nav statistiski nozīmīgas (Sig.=0,616). 13-14 gadus veciem jauniešiem narkotikas piedāvātas līdzīgi bieži (47%) kā 15-16 gadus veciem jauniešiem (52%).

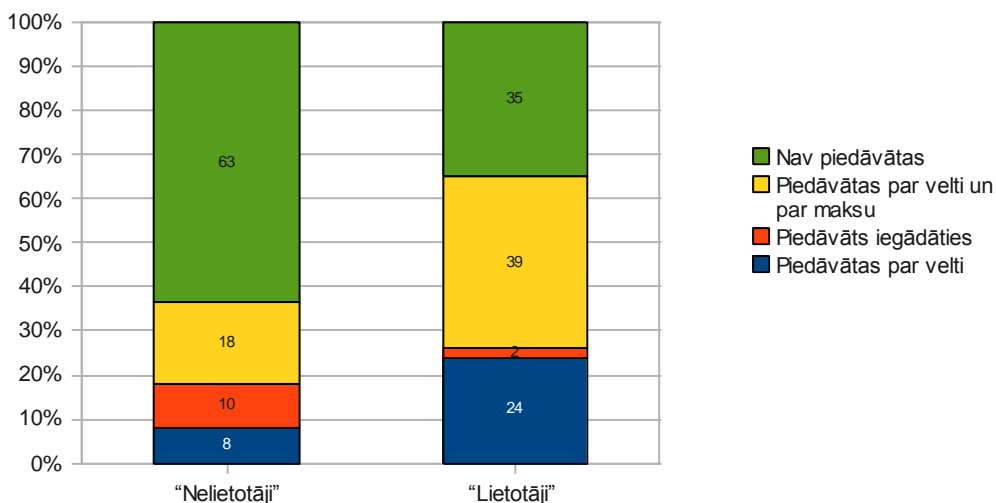
16. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšana zēniem un meitenēm (%)

Bāze: visi (n=109)

“Lietotāju” grupas pārstāvjiem narkotikas piedāvātas gandrīz divas reizes biežāk nekā “nelietotājiem”. Gandrīz 2/3 no viņiem kādā viņu dzīves posmā piedāvātas narkotikas par velti (17. attēls). Var secināt - ja jauniešiem kādreiz ir piekritis pamēģināt narkotikas, pastāv liela iespēja, ka viņu mēģinās pierunāt tās lietot atkārtoti.

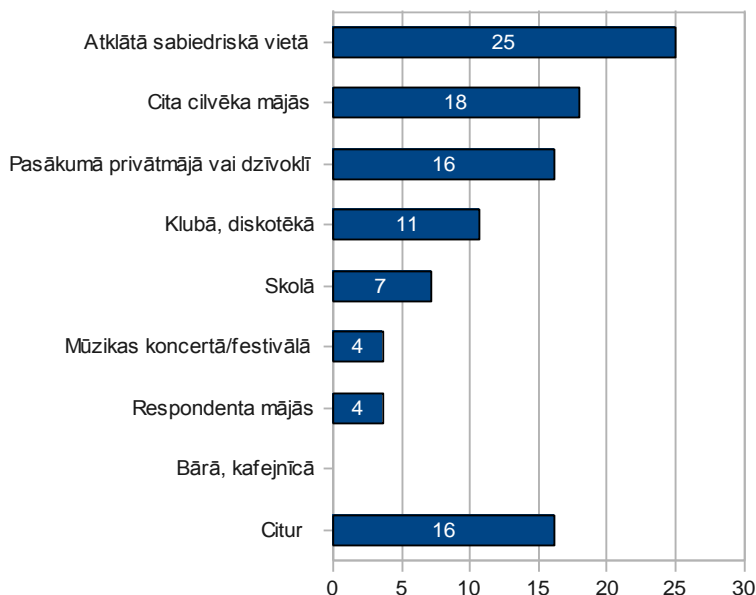
17. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšana “Neliētotājiem” un “Lietotājiem” (%)

Bāze: visi (n=109)

Visbiežāk narkotiskās vielas jauniešiem piedāvātas atklātā sabiedriskā vietā (25%). 18% narkotikas piedāvātas kāda cita cilvēka mājās, bet 16% - pasākumā privātmājā vai dzīvoklī (18. attēls). Visbiežāk piedāvātās vielas ir marihuāna un amfetamīni. Starp dažāda vecuma un dzimuma respondentiem statistiski nozīmīgas atšķirības nav konstatētas.

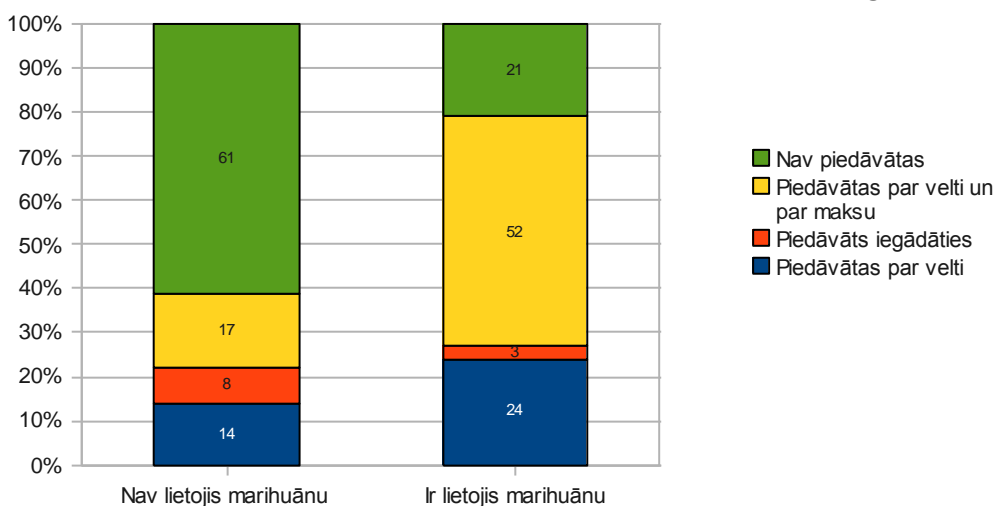
18. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšanas vieta (%)

Narkotiku piedāvāšana ir efektīvs veids, kā iesaistīt jauniešu narkotiku lietošanā (Koroļeva, I., Sniķere, S., u.c., 2008). Tā būtiski palielina risku, ka jauniešis šīs vielas pamēģinās. Tā piemēram, marihuānas lietošana cieši saistīta ar to, vai šī viela ir piedāvāta (Chi-square Sig. =0,004). 76% no tiem, kuri ir pamēģinājuši marihuānu, atzīst, ka viņiem ir piedāvātas narkotikas (19. attēls). Tas nozīmē, ka vismaz 24% marihuānu gribējuši pamēģināt un meklējuši paši, taču lielākā daļa saņēmusi tiešu ārēju pamudinājumu.

Bāze: ir piedāvātas narkotikas (n=55, 51% no visiem)

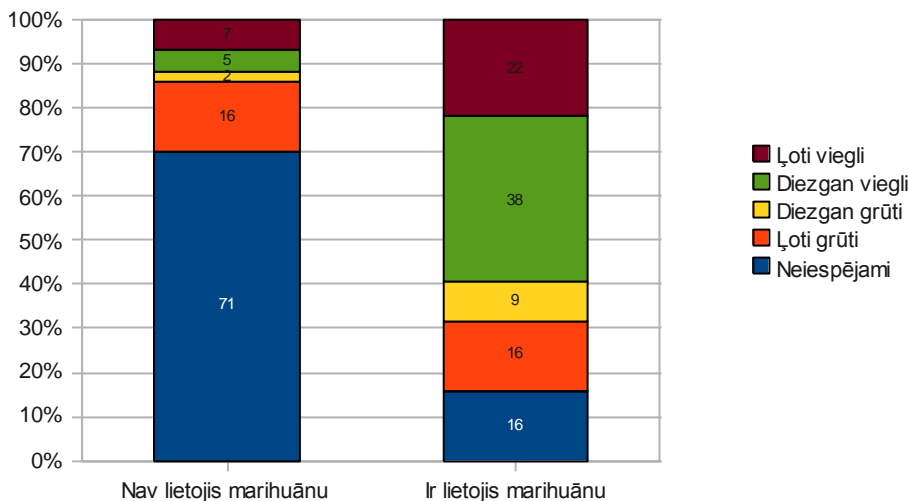
19. attēls. Narkotisko vielu piedāvāšana un marihuānas pamēģināšana (%)

Bāze: visi (n=109)

Kopumā pētījums apstiprina citos pētījumos secināto, proti, jo vieglāk jauniešiem ir dabūt kādu narkotisko vielu, jo lielāks ir risks, ka viņš to pamēģinās. Tiem, kuri ir pamēģinājuši marihuānu, to iegūt šķiet nozīmīgi vieglāk nekā tiem, kuri šo vielu nav pamēģinājuši (Sig.=0,00). No tiem, kuri nav pamēģinājuši marihuānu, 71% to iegūt šķiet neiespējami, un tikai 12% domā, ka tas viņiem būtu viegli (20. attēls). Tātad, ja nav zināmi konkrēti cilvēki, kas izplata marihuānu, jauniešiem iegādes iespējas būs apgrūtinātas.

20. attēls. Marihuānas iegūšanas grūtību saistība ar marihuānas pamēģināšanu (%)

Bāze: visi (n=109)

Šis rezultāts norāda arī uz to, ka lielākā daļa (73%) no tiem, kuriem marihuānu iegūt šķiet samērā viegli vai viegli, to ir pamēģinājuši. Turklāt visiem, kuriem marihuānu iegūt neliekas neiespējami, 60% to ir pamēģinājuši. No visiem, kuriem jebkad piedāvātas narkotikas, 51% pamēģinājuši marihuānu. Tas liecina, ka barjeras pret šīs vielas pamēģināšanu jauniešu vidū nav lielas - ja būs tāda iespēja, liela daļa jauniešu no šādas iespējas neatteiksies.

Marihuāna ir visbiežāk pamēģinātā un lietotā narkotiskā viela (25. tabula). To kopumā pamēģinājusi trešdaļa (33%) aptaujāto jauniešu, un, ņemot vērā tās popularitāti, nav pārsteidzoši, ka tieši marihuāna visbiežāk ir pirmā pamēģinātā narkotiskā viela. 17% lietojuši marihuānu pēdējā gada laikā.

25. tabula. Narkotisko vielu lietošana (%)

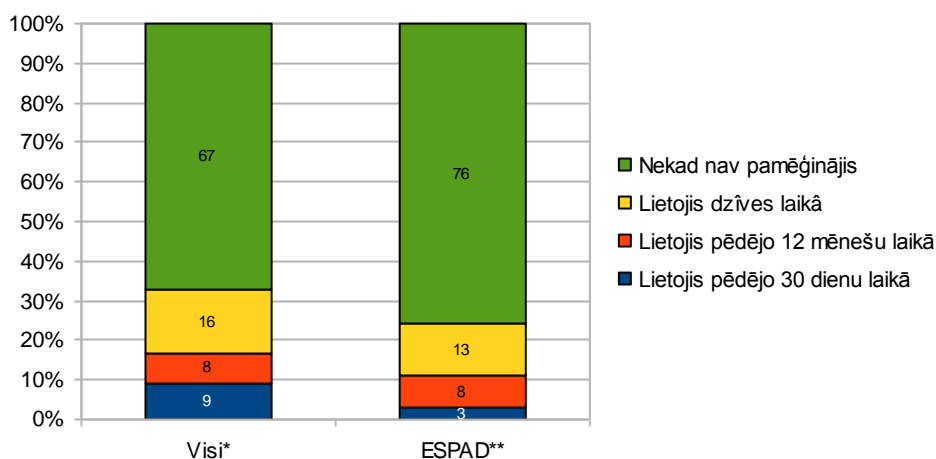
	Lietojis pēdējo 30 dienu laikā	Lietojis pēdējo 12 mēnešu laikā	Lietojis dzīves laikā	Nekad nav pamēģinājis
Marihuānu, hašišu	9	8	16	67
Amfetamīnu	1	8	9	82
Trankvilizatorus, sedatīvos	5	2	7	86
Ekstazī	3	6	5	86
Kokaīnu	2	3	3	92
Heroīnu	3	2	3	92
LSD	2	5	3	90
Inhalantus	5	5	9	81
Narkotikas injekcijas veidā	3	3	7	87
Alkoholu kopā ar tabletēm	4	6	10	81
Citu vielu	3	5	8	84

Bāze: visi (n=109)

Jauniešu vidū populāra apreibinošā viela ir arī amfetamīni (pēdējā gada laikā lietoja 9%) un inhalanti (pēdējā gada laikā lietoja 10%). Var secināt, ka narkotiku pieejamība ietekmē to, kādu vielu jaunieši izvēlēšies. Kopumā savas dzīves laikā 33% pamēģinājuši marihuānu, 19% inhalantus vai alkoholu kopā ar tabletēm, 18% amfetamīnus, 14% trankvilizatorus, sedatīvos līdzekļus vai ekstazī un 13% narkotikas injekcijas veidā. Tomēr jāņem vērā, ka izlase ir neliela (109 respondenti) un narkotikas lietojusi ļoti maza daļa jauniešu, tādēļ iegūto rezultātu precizitāte nav augsta.

Ja salīdzina iegūtos rezultātus ar tiem, kas iegūti ESPAD aptaujā par 13-16 gadu veciem skolēniem Latvijas skolās, var secināt, ka bērnu namu, internātskolu un sociālās korekcijas iestāžu audzēkņi dažādas narkotiskās vielas, izņemot marihuānu, savas dzīves laikā ir lietojuši biežāk nekā citu skolu skolēni. Citu skolu skolēnu vidū nevienu no nelegālajām narkotiskajām vielām, izņemot marihuānu, nebija lietojuši vairāk kā 5% 13-16 gadus veco skolēnu (Koroļeva, I., Mieriņa, I., u.c., 2008). Alkoholu kopā ar tabletēm bija lietojuši 6% un inhalantus – 14%. Šajā aptaujā iegūtie rādītāji ir augstāki. Līdzīgus secinājumus var izdarīt arī, aplūkojot marihuānas lietošanas izplatību (21. attēls).

21. attēls. Marihuānas pamēģināšana un lietošana (%)

*Piezīme: *Šajā aptaujā iekļauti 13-16 gadi veco bērnu namu, internātskolu un korekcijas iestāžu audzēkņi; n=109.*

*** ESPAD aptaujā (2008) iekļauti dažādu Latvijas skolu skolēni, un, lai korekti varētu veikt salīdzinājumu, atlasīti skolēni 13-16 gadu vecumā; n=4561. – nav normālas garumzīmes grafikā!!!*

Pētījums parāda arī atšķirības marihuānas pamēģināšanā starp dažādu specializēto skolu audzēkņiem (Sig.=0,084) - visbiežāk marihuānu pamēģinājuši sociālās korekcijas izglītības iestāžu audzēkņi.

4.1.3. Informētība un atkarību izraisošo vielu lietošanas risku apzināšanās

Lai apzinātu pusaudžu informētības līmeni, pusaudžu aptaujas kvalitatīvajā daļā iekļauti vairāki jautājumi par to, cik pusaudži ir informēti par atkarību izraisošo vielu lietošanas ietekmi uz viņu veselību un uzvedību, informācijas iegūšanas avotiem, kā arī viņu pašu viedokli par savu informētības līmeni ar atkarību vielu lietošanu saistītajos jautājumos.

Informācijas avoti par atkarību izraisošām vielām un lietošanas sekām

Iepazīstoties ar respondentu atbildēm jāsecina, ka gan „lietotāju”, gan „nelietotāju” grupas pusaudžiem bijis visai plašs informantu loks, kur gūta informācija par narkotiku iedarbību – sākot no tuvākajiem pieaugušajiem (vecākiem un radniekiem), izglītības iestādes speciālistiem un sociālajiem darbiniekiem, līdz pat visdažādākajiem plašsaziņas līdzekļiem – interneta, televīzijas, radio, žurnāliem. Vairāki „nelietotāju” grupas pārstāvji minējuši arī lektoros - profilakses speciālistus un pāris pusaudžu atzinuši, ka par narkotiku kaitīgumu uzzinājuši no policijas nepilngadīgo lietu inspektora. Kā informācijas iegūšanas avoti vairākkārt minētas arī grāmatas un filmas.

Pusaudži norāda uz iegūtās informācijas atšķirīgo raksturu. Saskaņā ar respondentu atbildēm, nosodošu, biedējošu un bailes izsaucošu informāciju par narkotisko vielu lietošanas ietekmi visbiežāk snieguši pieaugušie.

Neviennozīmīgi vērtējams draugu pienesums informācijas sniegšanā. Kā atzīst pusaudži, ir draugi, no kuriem pat nereti saņemts uzaicinājums un iedrošinājums, ka „*tas ir forši, pamēģini*” un „*alkoholu var dzert un nekas nebūs*”. Kamēr tie, kuri paši vairs nelieto atkarību izraisošās vielas, stāstot par lietošanas sekām, un parasti viņiem iesakot nemaz nemēģināt. Draugu viedokļu dažādību atspoguļo kāda „nelietotāja” teiktais: „*[Draugi], kuri nelieto, stāsta, ka nožēlo par to, ka lietoja, jo grūti domāt. Bet tie, kuri lieto, runā, ka ar viņiem viss ir kārtībā*”.

Pastāstot par informācijas iegūšanas avotiem, vairāki pusaudži minēja filmu „Nāves mušpapīrs” par narkotikām, ko rādījuši pieaicinātie lektori. Šī filma dažus ir atstājusi vienaldzīgus, bet citus – nozīmīgi ietekmējusi, un, kā atzina kāda respondente: „*filma par narkomāniem – šausmas*”.

Pusaudžu atmiņā palikusi arī grāmata „Mēs - Zoostacijas bērni”, ko jaunieši raksturojuši kā „*smagu, bet ļoti reālu*”.

Īpaši „lietotāju” grupas pusaudžu vidū raksturīgi, ka sarunas gaitā vairākkārt tiek atgādināts, ka viņu tuvinieku lokā arī tiek regulāri lietots alkohols vai narkotiskās vielas, dažkārt – vecāki nodarbojas ar nelegāla alkohola vai narkotisko vielu tirdzniecību. Tā rezultātā tieši vecāki un tuvākie ir tie, kuri netieši iepazīstina ar atkarību izraisošo vielu lietošanu: „*pirmo reizi uzzināju no mammas, vecāki pārdeva narkotikas un mums naudas bija vairāk, bet tagad vairs nav tik daudz naudas*”, „*[uzzināju] no māsas, viņa jau lieto visvairāk un stāsta*”.

Daži aptaujas dalībnieki ar narkotiku lietošanas sekām iepazīnušies jau bērnībā: „*biju maza, redzēju asiņaino šjirci, un tā man uz visu mūžu palika atmiņā*”, „*atmiņā palika, kā izskatās atkarīgs cilvēks*”. Citiem pazīstami vienaudži guvuši traumas: „*meitene par daudz iedzēra alkoholu un nevarēja iet, salauza kāju un sasīta galvu*” un nonākuši slimnīcā pēc alkohola vai narkotiku lietošanas. Savukārt vairāki pusaudži redzējuši, kā mirst no narkotikām, un tāds pārdzīvojums, protams, ir atstājis negatīvu iespaidu: „*redzēju kā cilvēki mirst un tas bija ļoti biedējoši*”.

Uzticības personas atkarību izraisošo vielu jautājumos

Pusaudžu atbildēs uz jautājumu, vai viņiem ir kāds ar ko atklāti parunāt par alkohola un narkotisko vielu lietošanu un tā ietekmi uz cilvēka organismu, vērojamas noteiktas tendences.

„Nelietotāju” grupas pārstāvji visbiežāk atbildēja, ka viņiem ir kāds cilvēks vai pat vairāki, ar kuriem viņi var pārrunāt šo problemātiku, turklāt t.s. uzticības personu loks ir diezgan plašs - to veido gan iestāžu darbinieki (pedagogi, audzinātājas, auklītes, skolotājas, medmāsa, psihologs, sociālais darbinieks, vieslektori, narkologs), gan draugi un ģimenes locekļi (mamma, tētis, māsa, brālis, krustmāte), gan ģimenes ārsts. Turklāt, liela daļa no šie cilvēkiem ir pieaugušie.

Savukārt „lietotāju” grupas pusaudži visbiežāk atzinuši, ka par alkohola un narkotisko vielu lietošanu runā ar saviem draugiem, no kuriem lielākā daļa diemžēl paši lieto atkarību izraisošās vielas. Daudz retāk kā uzticības personas minēti pieaugušie ģimenes locekļi un tikai pāris no visiem „lietotājiem” norādījuši, ka par to var parunāt ar sociālo pedagogu vai sociālo darbinieku.

Vairāki no „lietotāju” grupas pusaudžiem atzina, ka viņi savus alkohola un narkotisko vielu lietošanas paradumus nepārrunā ne ar vienu. Vairāki no viņiem to pamatoja ar neuzticēšanos cilvēkiem un iepriekšēju negatīvu pieredzi šajā jautājumā: „*nevar ar citiem runāt, var nodot*”, „*vienu reizi runāju un policija ieradās pie manis*”.

Uzskati par atkarību izraisošo vielu ietekmi uz veselību un uzvedību

„Lietotāju” grupas pusaudži par narkotiku iedarbību atbildēja, pārsvarā saskaņā ar savu pieredzi un pastāstot par to, kā narkotisko vielu lietošana uz viņiem iedarbojusies, nošķīra:

- pozitīvos psihoemocionālos pārdzīvojumus – jautrību, smieklus, atbrīvotību;
- negatīvos psihoemocionālos pārdzīvojumus – nervozitāti, uzbudināmību, bezpalīdzību, galvas sāpes, halucinācijas, apetītes trūkumu: „*palieku nervozs un dažreiz psihoju bez iemesla*”, „*jūtos kā pridurok [tulk. - muļķis]*”, „*negribas ne ēst, ne dzert*”, „*apreibst galva*”, „*iedarbojas uz smadzenēm*” un „*kaut kas rādās*”, „*skaņas dīvainas paliek*”, „*vienkārši gliuki*”. Kāds puisis atzinis, ka viņam bijusi laba veselība, bet līdz ar lietošanas uzsākšanu, pasliktinājušās asins analīzes.

Jautājot pusaudžiem par to, vai pēc viņu domām visas narkotikas ir vienādi bīstamas veselībai, vērojams, ka „lietotāju” vidū populārs bijis dalījums mazāk un vairāk veselībai bīstamajās narkotikās.

Populārs šīs grupas vidū bijis viedoklis, ka bīstamākās ir visas intravenozi ievadāmās narkotiskās vielas, kuras „*dur vēnās*”, „*šļircē*”. Kā bīstamākās un veselību vairāk apdraudošās pusaudži - „lietotāji” nosaukuši kokaīnu („*baltais šņaucamais pulveris*”), „stiklus” (metamfetamīnu grupas narkotiskā viela), amfetamīnus, un visbiežāk – heroīnu, no kura, pēc pusaudžu domām, visātrāk var kļūt atkarīgs: „*visas ir bīstamas, bet atšķiras iedarbības laiks, vissliktākās ir heroīns un LSD*”.

Ekstazī lietošanas bīstamība „lietotāju” grupā vērtēta neviennozīmīgi – daži uzskatījuši to par veselību apdraudošu, kamēr citi – par mazāk bīstamu, jo tā „*tikai enerģiju dot*”.

Par mazāk bīstamām narkotikām respondenti uzskata tabletes, „vitamīnu”, līmi, atsvaidzinātājus, „zālīti” (jāatzīmē, ka „nelietotāji” šo narkotisko vielu pieminēja tikai dažas reizes, turpretī „lietotāju” grupā šī narkotiskā viela tika bieži pieminēta).

Jāņem vērā, ka liela daļa no pusaudžiem jautājumā par to viņi zina, kā narkotiku lietošana ietekmē veselību, sniedza noliedzošu atbildi, kas, neskatoties uz minēto plašo informācijas avotu klāstu, tomēr norāda uz pusaudžu zemu informētības līmeni. Interesanti piebilst, ka gan atkarību vielu „lietotāju”, gan „nelietotāju” grupās bija daži pusaudži, kuri pauda uzskatu, ka labāk vispār neko nezināt par narkotikām - tad vieglāk tās nelietot, nav vilinājuma. Ar to tika pamatota arī izvairīšanās no informācijas iegūšanas, piemēram, „*par to runā, bet es neinteresējos un to neatceros*”.

Vissatraucošākās narkotiku lietošanas sekas

Aptaujas gaitā pētījuma dalībniekus lūdza pastāstīt par to, kādas alkohola un narkotisko vielu lietošanas sekas viņus satrauc visvairāk.

Novērtējot alkohola lietošanas radītās sekas, visbiežāk tika minētas veselības problēmas, iespējamā saindēšanās, vemšana, galvas sāpes. Pusaudžus vairāk gan uztrauc iespējamais konflikts ar policiju, ko iniciējusi devianta uzvedība alkohola lietošanas rezultātā: „*nesaproti, ko dari, neatceries pēc tam*”, „*kādu ievainot, uz kautiņiem velk*”, „*policija var uzlikt sodāmību*”, „*kad kaujos ar citiem un policija var noķert mani*”. Tikai pāris intervijās saistībā ar alkohola lietošanu pieminēta nāve, to saistot ar iespējamību, ka ziemā var aizmigt un nosalt.

Narkotiku lietošanas blakusparādības un sekas pusaudžus uztrauc daudz vairāk. Saskaņā ar aptaujāto viedokli, pusaudžiem bažas rada narkotisko vielu lietošanas rezultātā iestājusies nāve, atkarība, pārdozēšanas iespējas, „lomkas” jeb abstinence, nespēja apstāties, sevis nekontrolēšana, saslimstība ar „*narkomānu slimībām (hepatīti, AIDS)*” un „*ka uz ādas caurumi paliek*”.

Arī saistībā ar narkotisko vielu lietošanu pusaudži kā biedējošu faktoru minēja policijas iejaukšanos, jo „*policija savāc tos cilvēkus, [kas lieto]*”, un iespējamo nokļūšanu cietumā.

Būtiskākā atšķirība starp „lietotāju” un „nelietotāju” grupas pusaudžiem saistībā ar viņu attieksmi pret narkotisko vielu lietošanas radītiem riskiem ir „lietotāju” grupas pusaudžu paustā pārliecība, ka viņus nekas nesatrauc, ka viņi it kā „*stāv pāri*” negatīvo seku iespējamībai un ka „*nav ko baidīties*” un „*ar mani tas nenotiks*”.

Izvēles nelietot atkarību izraisošās vielas pamatojums „nelietotāju” auditorijā

Pusaudžu aptaujas ietvaros „nelietotāju” grupas respondentiem lūdza pastāstīt par iemesliem, kas viņus atturējuši no narkotisko vielu izmēģināšanas. Jāsecina, ka pusaudži minējuši visdažādākos šādas rīcības iemeslus (27. tabula).

Visbiežāk pusaudži savu izvēli nelietot narkotiskās vielas pamatojuši ar informētību un zināšanām par iespējamām sekām. Aptaujas dalībnieki uzsvēruši, ka tas var kaitēt veselībai, ka cilvēki mirst no narkotiku lietošanas, ka viņi negrib kļūt atkarīgi.

Daļa no „nelietotāju” grupas pusaudžiem savu atturēšanos no atkarību vielu izmēģināšanas pamatojuši ar savu attieksmi un pārliecību, ka tas viņiem nav nepieciešams, ka viņi nevēlas izpostīt savu dzīvi, negrib apkaunot sevi, jo novērojuši vienaudžu neadekvāto uzvedību pēc narkotiku lietošanas.

Būtiski, ka vairākkārt sarunu gaitā pusaudži atzīst, ka nemēģina narkotiskās vielas, jo baidās no atkarības, baidās, ka var palikt slikti un notikt kaut kas briesmīgs.

27. tabula. Atturēšanos no narkotisko vielu izmēģināšanas ietekmējošie faktori

lemesli	Pusaudžu komentāri
Informētība par negatīvajām sekām	<p>„Var nomirt vai palikt atkarīgs.”</p> <p>„Es sajēdzu visu, pēc draugu stāstiem un no filmām. Man palīdzēja gribasspēks.”</p> <p>„Negatīvās sekas -- atkarība, veselības problēmas, problēmas ar policiju, atdos pēdējo naudu par to visu”</p> <p>„Var kaitēt veselībai, var veselību sabojāt.”</p> <p>„Negribu būt slima.”</p> <p>“Cilvēki mirst no narkotikām un HIV/AIDS”</p> <p>“Zinu, kas notiek, negribu kļūt atkarīgs.”</p> <p>“No tām viegli kļūst atkarīgs.”</p> <p>“Var nomirt vai palikt atkarīgs.”</p>
Personiskie uzskati, noliedzoša attieksme	<p>“Man ir piedāvājuši, apmēram 20 reizes, bet man ir savi uzskati.”</p> <p>„Es pats negribēju.”</p> <p>„Mani nepievelk.”</p> <p>“Viņi sāk stulbi uzvesties – negribu sevi apkaunot.” „Negribu sabojāt savu dzīvi, nav tā vērts.”</p> <p>„Nevēlos savu dzīvi izpostīt.”</p> <p>„Var sabojāt attiecības ar vecākiem, ar audzinātājiem.”</p>
Vispārīga baiļu izjūta un bailes no atkarības	<p>„Bail, ka paliks slikti, bail no atkarības.”</p> <p>„Bailes no atkarības.”</p> <p>„Būs kas briesmīgs.”</p>
Neviens nepiedāvā	<p>„Nav piedāvājuši.”</p> <p>„Nebija iespējas pamēģināt.”</p>
Nezinu	„Nezinu. Nedomāju par to”

Intervijās ar pusaudžiem tika pausts arī viedoklis, ka narkotisko vielu lietošana var sabojāt attiecības, tāpēc nemaz nemēģina to darīt. Šis uzskats lielā mērā sasaucas ar vienas no pētījuma gaitā intervētās ekspertes viedokli, kura pusaudžus raksturoja kā eksperimentētājus un uzsvēra, ka nereti jauna atbildība (šajā gadījumā - par attiecību saglabāšanu) ir tieši tas, kas pusaudžiem liek atturēties no delinkventām aktivitātēm.

Vairāki „nelietotāju” grupas pusaudži pastāstījuši, ka noteicošais nebūt nav citu cilvēku teiktais, un ka nelietot narkotiskās vielas viņi izlēmuši tikai pēc tam, kad saskārušies ar savu personīgo negatīvo pieredzi, turklāt uzsverot, ka tieši katra paša viedoklis un vēlme nelietot ir visnozīmīgākā, jo „kamēr pats neizlem, nav jēgas”:

„Pazīstams stāstīja, ka tā ir inde un nevar. Mēs neticējam viņam. Mēs domājām, nu, kas tas ir - viena tablete, bet pēc tam mēs sapratām, ka stulbi paliekam. Tas pats kā ar alkoholu un pīpēšanu - tev saka, ka tev plaušas saindējas, bet neticēju. Tad mani aizveda uz slimnīcu rentģenu uztaisīt, un no tā laika es vairāk cenšos nepīpēt. Man parādīja kādas manas plaušas -- fuj. Tas palīdzēja nelietot, bet kā kuram - raksturs man palīdzēja”. (Igoris, 14 g.v.)

Nenoliedzami, profilakses speciālistiem jāapzinās selektīvās profilakses izaicinājumi un iespējas, tomēr pētnieki pievienojas viedoklim, ka tieši informētība par lietošanas sekām un riskiem ir ļoti nozīmīga, lai pusaudžus pēc iespējas ilgāk atturētu no vēlmes izmēģināt atkarību izraisošās vielas. Šim faktoram būtu jāpievērš īpaša uzmanība, jo, kā jau iepriekš tika minēts, daudzi no šiem jauniešiem, neskatoties uz daudzajiem informācijas avotiem, ir slikti informēti un nemaz neapzinās narkotisko vielu lietošanas ietekmi un sekas.

4.2. Atkarību izraisošo vielu izplatība pētījuma ekspertu skatījumā

Pētījumā intervētie izglītības, sociālās aizsardzības un veselības jomu eksperti par alkohola un narkotisko vielu lietošanas izplatību bija vienotās domās, to vērtējot kā ļoti aktuālu problēmu sabiedrībā un īpaši – pusaudžu un jauniešu vidū.

Ekspertu vidū dominēja viedoklis, ka līdz 16 - 17 gadu vecumam ievērojama daļa jauniešu jau ir izmēģinājuši alkoholiskos dzērienus un nozīmīga daļa no viņiem alkoholu lietojot regulāri:

„Ja runa ir tikai par izmēģināšanu, tad jebkurš jebkurā laikā, kaut kādā situācijā kaut ko izmēģina.” (Pašvaldības izglītības speciālists)

„Pamatskolu vecākajās klasēs un vidusskolā alkohola lietošana ir ļoti izplatīta, bērni nereti nezina, ko citu bez alkohola vispār iesākt vienaudžu vidē un pasākumos.” (Pašvaldības bāriņtiesas pārstāvis)

„Mūsdienās jauniešu vidū vārdam „tusiņš” vai svētki” tiek vilkta vienlīdzības zīme ar vārdu „alkohols”. (Pašvaldības policijas pārstāvis - nepilngadīgo lietu inspektors)

Saistībā ar narkotisko vielu lietošanu eksperti tik vienoti savās domās nebija – nevalstisko organizāciju, profilakses speciālisti un lielāko pašvaldību pārstāvji narkotisko vielu lietošanu vērtēja kā progresējošu problēmu jauniešu vidē, kamēr pētījuma eksperti no mazākām pašvaldībām atminējās vien pāris ar narkotiku lietošanu pusaudžu vidū saistītus gadījumus pēdējā gada laikā.

4.2.1. Atkarību izraisošo vielu lietošanas specifika pētījuma mērķgrupu pusaudžu vidū

Bāriņtiesu pārstāves uzsvēra, ka atkarību vielu lietošana ir viena no visnozīmīgākajām problēmām, ar ko jāstopas darbā ar pusaudžiem un jauniešiem no t.s. riska un nelabvēlīgajām ģimenēm: „...[...] līdz 10 gadiem – visbiežāk aizbildņi saka, ka nav nekādas problēmas. Pēc 10 gadiem – mums ir aizbildnībā bērni, kuri osta līmi, lieto narkotikas un alkoholu.”

Tiesa, salīdzinājumā ar alkoholu, narkotisko vielu lietošana internātskolu un sociālās korekcijas izglītības iestāžu vidū ir daudz mazāk izplatīta. Kā vienu no nozīmīgākiem iemesliem eksperti norāda šo mērķgrupu jauniešu ierobežotos finanšu līdzekļus piemēram, viena no nevalstisko organizāciju pārstāvēm atzīmēja, ka „cepuri nost – narkotiku lietošanas ziņā nabadzība ir laba, viņi nevar atļauties narkotikas”. Vienlaikus gan eksperte uzsvēra, ka diezgan izplatīti ir gadījumi, kad šos jauniešus uzcienā, aicina izmēģināt kādu narkotisko vielu, un viņi visbiežāk neatsaka.

Diemžēl ir liela daļa šo jauniešu, kuriem dažādu iemeslu dēļ apreibināšanās ir vēl aktuālāka nekā citiem jauniešiem, tādēļ meklē veidus un līdzekļus reibuma sasniegšanai.

Kā atzīst eksperti, liela daļa šim nolūkam izmēģina un lieto pieejamāko – lētu, nekvalitatīvu alkoholu un no t.s. inhalantu grupas vielām – osta līmi, benzīnu, aerosolus.

Tiek meklēti arī visi iespējamie varianti, lai iegūtu finanšu līdzekļus. Piemēram, bērnu namu bērniem raksturīgi visbiežāk alkoholu iegādāties dienās, kad tiek saņemts pabalsts –

kabatas nauda, bet internātskolu bērni – kad dodas mājās pie vecākiem. Kā atzīst eksperti, lai uzlabotu savu finansiālo situāciju, bērnu no riska ģimenēm vidū izplatīts ienākumu iegūšanas veids ir prostitūcija, turklāt to praktizē gan meitenes, gan arī zēni. Eksperti to pamato ar iespējamu emocionālu vai fizisku seksuālo vardarbību bērnībā, pēc kuras bērns vairs nenovērtē savu ķermeni un viņam zūd noteiktas tā aizsardzības funkcijas.

4.2.2. Atkarību izraisošo vielu izplatību ietekmējošie faktori

Kā uzskatīja eksperti, vizuāli pētījuma mērķgrupu bērni būtiski neatšķiras no pārējiem viņu vienaudžiem, bet nozīmīgākās atšķirības meklējamās viņu dzīves pieredzē, kas ietekmējusi un turpina ietekmēt viņu psihoemocionālo stāvokli un ikdienas dzīvi (26. tabula).

26. tabula. Nozīmīgākie atkarību izraisošo vielu lietošanas riska faktori pētījuma ekspertu skatījumā

Riska faktors	Ekspertu viedokli raksturojošs citāts
Iepriekšējā sociālā pieredze, kas gūta ģimenē	<i>„Tā ir viņu iepriekšējā pieredze. Lielākā daļa bērnu nāk no sociāli nelabvēlīgām ģimenēm, [...], kur alkohols ir kā ikdiena. Viņš ir pieradis to redzēt ikdienā un nemaz nesaprot, ka var būt arī citādi.” (Pašvaldības policijas pārstāvis - nepilngadīgo lietu inspektors)</i>
Psiholoģiskas problēmas, nepietiekoša piesaiste, nozīmīgo pieaugušo trūkums	<i>„Vecāku, vispār uzmanības trūkums. Zīnot bērnam un internātskolas zinām, ka tie bērni ir tieši apdalīti ar pieaugušo uzmanību, jo skolotājs vai auklīte nespēj sadalīt uzmanību bērniem tā, kā tas ir mājās pie vecākiem. Tas ir viens no tiem klupšanas akmeņiem.” (Pašvaldības policijas pārstāvis - nepilngadīgo lietu inspektors)</i>
Mazāk izteikta atbildības sajūta	<i>„Viņi jūtas mazāk atbildīgi par savu dzīvi un alkohols ir veids, kā parādīt, ka dzīvei un mietpilsōņu vērtībām ir maza nozīme viņu acīs.” (Pašvaldības bāriņtiesas pārstāvis)</i>
Hiperaktivitāte, uzvedības traucējumi, problēmas	<i>„Izteiktāki enerģiskāki, viņi ir ļoti aktīvi, un viņiem tā enerģija ir jāliek kaut kur ārā, salīdzinot ar parasto skolu audzēkņiem.” (Pašvaldības policijas pārstāvis - nepilngadīgo lietu inspektors)</i>
Ierobežotas iespējas gūt pozitīvas emocijas	<i>„Līdz ar lietošanas uzsākšanu viņi grib atvieglot savu ikdienu, lai aizmuktu no problēmām un iegūt atvieglotas, pozitīvas emocijas. [Pēc apreibinošo vielu lietošanas] viņi atslābst un iegūst pozitīvu, un visi skatās ar vieglām acīm uz dzīvi.” (Pašvaldības policijas pārstāvis - nepilngadīgo lietu inspektors)</i>
Ierobežoti sociālie kontakti, diezgan noslēgts sociālo kontaktu loks, kopīga alkohola lietošana – iespēja būt atbrīvotiem, sadraudzēties: Tādejādi tiek nodrošināta arī nevēlamās sociālās pieredzes pēctecība	<i>„Viņam ir draugu kompānija. Pusaudžiem 13 – 16 gadu vecumā ir ļoti izteikti svarīga draugu atzinība un, ja viņi tādi bēdubrāji vairāki sanāk kopā, tai pašā bērnam vai internātskolā dzīvodami, tad viņiem tas spēks ir lielāks.” (Pašvaldības policijas pārstāvis - nepilngadīgo lietu inspektors)</i> <i>„Mēs esam runājuši, izrunājuši un vēl parādījuši, cik tas ir bēdīgi. Bet ir dzīvais piemērs, kas blakus saka – tās visas ir muļķības, ko viņi tur runā un stāsta, es zinu, es esmu lietojis, baigi forši ir. Bērnu vidū pusaudžu ietekme ir daudz lielāka nekā pieaugušā.” (Pašvaldības izglītības speciālists)</i>
Alternatīvu brīvā laika pavadīšanas iespēju trūkums. Jau iepriekš veiktie pētījumi apliecināja, ka bērni, kuri ne tik veiksmīgi iekļaujas vienaudžu sabiedrībā, jūtas sociāli atstumti, diezgan pasīvi iesaistās arī brīvā laika aktivitātēs	<i>„Iemesls turpināšanai ir tas, ka [pusaudzis] ir atradis, kā aizpildīt brīvo laiku. Lietošana galvenokārt notiek kompānijās, viņiem ir jautri, turklāt viņi nesaprot, ka laiku jautri var pavadīt arī citādi, interesantāk, tas viņiem nelielas tik saistoši.” (Pašvaldības policijas pārstāvis - nepilngadīgo lietu inspektors)</i>
Nepietiekoša kontrole izglītības institūcijās	<i>„Apstākļi, kas tiek radīti skolā attiecībā uz pieaugušo kontroli. Pārraudzība, reaģēšana uz katru šo skolēnu darbību, kas notiek skolā.” (Pašvaldības izglītības speciālists)</i>
Plašsaziņas līdzekļu, sabiedrības ietekme:	<i>„Mums jau pietiekoši daudz šīs informācijas pa televīziju un internetu, kur var redzēt kas notiek un kā notiek narkotiku lietošana. Tur ir gan pozitīvais, gan negatīvais, bet bērns izsecina savu – to, ko viņam vajag.” (Pašvaldības izglītības speciālists)</i>

4.2.3. Mērķgrupu izglītības iestādes atkarību vielu lietošanas kontekstā

Viens no uzskatiem bijis, ka šāda veida aprūpes un izglītības institūcijās jebkāda veida deviantas aktivitātes, tai skaitā alkohola un narkotiku lietošana, tiek ļoti kontrolētas un ierobežotas un „skola nav vieta, kur alkohols tiek lietots visbiežāk, jo tur ir paaugstināta iespējamība tikt pieķertam”.

„Man nav informācijas, ka šajā vidē lietotu vairāk nekā parastās skolas skolēnu vidū. Drīzāk otrādi - šajās skolās bērni pavada lielāko savas dzīves daļu, kur notiek kontrole, sarunas un tiek pielietoti citi audzinoši līdzekļi.” (Pašvaldības izglītības speciālists)

Sociālās korekcijas izglītības iestādēs audzēkņu uzvedībai, pēc nepilngadīgo lietu inspektoru rīcībā esošās informācijas, tiek pievērsta pastiprināta uzmanība, kā rezultātā tur „alkohola lietošana praktiski nenotiek, jo šajā iestādē ir izstrādāti strikti rāmji, sodu un balvu sistēma.”

Savukārt bērnu namu un internātskolu vide vērtēta kā nedaudz brīvāka un „prakse rāda, ka bērnu namos alkohola lietošana notiek, to pašu varētu teikt arī par internātskolām.”

Tomēr ekspertu vidū izskanējis arī viedoklis, ka minētajās izglītības iestādēs atkarību vielu lietošanas problēma ir ļoti aktuāla, īpaši jau noteikto grupu audzēkņu dēļ, bet iestāžu vadītāji, lai neradītu sarežģījumus ikdienas darbā un neapdraudētu savu amatu un profesionālo darbību, pēc iespējas cenšas to slēpt:

„Viņi gluži vienkārši slēpj faktus. Jā, tajā teritorijā varbūt nav, bet, tiklīdz bērns iziet no teritorijas?! [...] Jā, jo tad direktoram ir jāraksta paskaidrojumi, iesniegumi... tā kā viņš negrib nepatikšanas, viņš klusē, pakrata pirkstu un tas ir arī viss. Ko darīt? – jāmaina sistēma.” (NVO pārstāvis)

Pēc ekspertu domām, riskantākais laiks, kad pētījuma mērķgrupu bērni izmēģina un lieto atkarību vielas, ir, atgriežoties mājās un savā paziņu lokā:

„Nedomāju, ka bērni, kuri ievietoti sociālās korekcijas iestādēs, uzturēšanās laikā to lietotu, taču, kad viņi ir brīvdienās, tad gan tas notiek, jo atgriežas ierastā dzīve. Arī pašos bērnu namos, manuprāt, tas nav izplatīts, taču bērnu nama bērni, atgriežoties bērnu namā, bieži ir alkohola reibumā.” (Pašvaldības policijas pārstāvis - nepilngadīgo lietu inspektors)

Nenoliedzami konkrētā izglītības institūcija var būt kā aizsargājošais faktors īpaši agrīnajā posmā atkarību vielu lietošanā – šajās institūcijās no vienas puses vērojama izteikta kontrole, kas ierobežo iespējas lietot apreibinošās vielas, no otras puses – izglītības iestādēs pieejami profesionāļi, pusaudži tiek informēti par atkarību vielu lietošanas riskiem. Diemžēl, kā liecina šajā pētījumā veiktajā speciālistu aptaujā iegūtā informācija, daļā mērķgrupas institūciju kontrole tiek uzskatīta par vienīgo pareizo risinājumu atkarību vielu izplatības ierobežošanā, kā rezultātā selektīvās profilakses pasākumiem tiek pievērsts ievērojami mazāk uzmanības.

4.2.4. Izmaiņas un nākotnes prognozes atkarību vielu lietošanā

Lai gan vairākās intervijās tika pausts viedoklis, ka pēdējo 3-5 gadu laikā atkarības vielu izplatības rādītāji jauniešu vidū nav būtiski mainījušies, tomēr lielākajā daļā interviju dominēja viedoklis par problēmas izplatības paaugstināšanos. Turklāt viena no nepilngadīgo lietu inspektorēm, kuras ikdienas darba pienākumos ietilpst aktīvs profilakses darbs un tieša kontaktēšanās ar jauniešiem, minētās izmaiņas novērtējusi kā „*loti izteiktas un straujas*”.

Pētījumā intervētie eksperti pastāstīja par šādām savā profesionālajā darbībā novērotām tendencēm:

- pieaug kopējais alkohola un narkotisko vielu lietotāju skaits, vienlaikus samazinās alkohola lietošanas uzsākšanas vecums:

„Arvien jaunāki bērni sāk lietot alkoholu, viņiem nav atbildības sajūta par izdarīto [...] Arī arvien vairāk pieaugušo, kam ir jābūt par paraugu jaunajai paaudzei, sāk lietot alkoholu un kļūst par negatīvo piemēru.” (Pašvaldības policijas pārstāvis – nepilngadīgo lietu inspektors)

- palielinās vienā reizē izlietotā alkohola daudzums;
- deviantu aktivitāšu, t.sk., atkarību izraisošo vielu, izplatības paaugstināšanās meiteņu vidū. Vairāki eksperti uzsvēra, ka agrāk netipiska, bet mūsdienās izplatīta parādība ir t.s. meiteņu grupu - bandu veidošana, sociāli neadekvāta uzvedība. Kā atzina nevalstisko organizāciju speciālisti, „*vienlīdzība visur*” un „*sievietes visās jomās pārņem vīriešu funkcijas*”;
- Īpaši pēdējos gados, raksturīgs ir t.s. poli - lietošanas modelis, kad netiek lietots tikai alkohols vai tikai narkotikas, bet vienā lietošanas reizē tiek izmēģināts gan viens, gan otrs, to papildinot ar medikamentiem, enerģijas dzērieniem utt.:

„Pašreiz miksē jebko. Tu aizej uz aptieku, nopērc vienalga kādas zāles, piemēram, kaut kādus acu pilienus sajauc ar citām zālēm, un virsū alkoholu. Vienalga kādas trīs zāles un vienu alus pudeli. Un viss. Pietiek un neko vairāk nevajag.” (NVO pārstāvis)

Dažādu vielu jaukšanu apreibināšanās nolūkā eksperti īpaši saistīja ar pētījuma mērķgrupu bērniem, kuri ierobežoto finansu dēļ spiesti izvēlēties lētāko no pieejamajām apreibinošajām vielām.

Izvērtējot problēmas attīstību nākotnē, eksperti savās atbildēs bijuši diezgan nekonkrēti, turklāt viņu domas dalījās. Pārliecinātākie par savu viedokli snieguši diezgan kritisku vērtējumu, to argumentējot ar slikto sociālekonomisko situāciju valstī, kas rada trauksmi un nedrošību cilvēkos, kā arī uzņēmējdarbības interešu dominēšanu pār vispārcilvēciskajām vērtībām un sociālo atbildību:

„Pašlaik neredzu kādas pazīmes, ka alkohola lietošana varētu mazināties. Līdz ar sociālekonomiskajām problēmām pieaug arī spriedze sociālajā vidē, pusaudži vairāk izjūt nedrošību par esošo un gaidāmo, jūt sacensību.” (Pašvaldības bāriņtiesas pārstāvis)

„Nākotne, manuprāt, ir diezgan kritiska. Pirmkārt, tāpēc, ka vecākiem samazināsies darba iespējas. Visas šīs darbības – gan alkohola, gan narkotiku lietošana, piedāvājums, ko zināmā mērā es varu nosaukt arī par biznesu, tas „spiedīsies uz āru”. [...] Sabiedrība ir tāda nenoturīga. Visas šīs lietas izjūt arī bērni, skolēni, un iespējams, vēlēšanās izmēģināt varētu palielināties.” (Pašvaldības izglītības speciālists)

Daļa speciālistu atturējušies no jebkādam prognozēm, uzskatot, ka atkarību vielu lietošanas izplatība ir atkarīga no dažādiem faktoriem un to attīstības, pirmkārt, no valsts politikas bērnu un ģimenes lietu un veselības aizsardzības jomās.

Par būtiski nozīmīgu faktoru, kas mazinātu alkohola un narkotisko vielu lietošanas risku jauniešu vidū, minēta efektīva starpinstitucionālā sadarbība:

„Manuprāt, tā viennozīmīgi nevar uz to atbildēt - palielināties vai samazināties. Alkohola lietošana var gan palielināties, gan samazināties. Manuprāt, šeit ir nozīmīga loma savlaicīgai un abpusējai skolas un policijas sadarbībai.” (Pašvaldības policijas pārstāvis – nepilngadīgo lietu inspektors)

Tiesa, ekspertu vidū pausts arī uzskats, ka apreibinošo vielu lietošana ir vecumposma īpatnība, un, tā kā pusaudžiem ļoti raksturīga vēlme eksperimentēt, pierādīt un censties pašapliecināties visādos veidos, šajā vecuma grupā tā pastāvēs vienmēr. Eksperti uzskata, ka pieaugušo un speciālistu kompetencē ir informēt bērnus, pusaudžus un jauniešus par atkarību izraisošo vielu radītiem sarežģījumiem veselībai, sekām un riskiem, sniegt informāciju, kas pēc iespējas varētu attālināt lietošanas uzsākšanas vecumu. Ņemot vērā iepriekšveikto pētījumu rezultātus par to, ka, jo agrākā vecumā tiek uzsākta apreibinošo vielu lietošana, jo pastāv lielāka iespējamība izveidoties atkarībai, iespēju robežās atkarības izveidošanās tiktu aizkavēta.

4.3. Institūciju speciālistu viedoklis par atkarību izraisošo vielu lietošanu un to ietekmējošiem faktoriem

Vērtējot to, kāds īpatsvars bērnu specializētās iestādēs lieto alkoholiskos dzērienus, internātskolu pedagogi atzinuši, ka šajās mācību iestādēs nav neviena bērna, kurš skolā alkoholu lietotu regulāri. Kāds sociālais pedagogs norādījis, ka 6.-9. klašu skolēnu vidū alkoholu regulāri varētu lietot aptuveni trešā daļa skolēnu, taču, tā kā tas nenotiek skolas vidē, pedagogiem ir grūti spriest par alkohola lietošanas problemātikas izplatību bērnu un jauniešu vidū. Internātskolu pedagogi uzskata, ka vairums bērnu alkoholu ir vismaz pamēģinājuši vai lieto to laiku pa laikam.

Savukārt bērnu namu pedagogi norādījuši, ka alkoholu, iespējams, regulāri lieto aptuveni 10% iestādes audzēkņu, bet periodiski - viena vai divas trešdaļas audzēkņu.

Alkohols visbiežāk tiek lietots brīvdienās, diskotēku laikā, sastopot draugus vai arī, saņemot kabatas naudu. Bērnu namu pedagogi īpaši uzsvēruši to, ka alkohola lietošana notiek ārpus iestādes, un ka tā lietošana iestādē ir aizliegta. Pēc viņu aplēsēm alkohols tiek lietots aptuveni reizi nedēļā.

Kā uzskata speciālisti, bērni visbiežāk lieto vieglos alkoholiskos dzērienus – alkoholiskos kokteiļus vai alu, un puīši - arī degvīnu.

Speciālistu vidū nav konsekventa viedokļa par alkohola un narkotisko vielu lietošanas uzsākšanas vecumu. Daži speciālisti norādījuši, ka bērniem interese par iedzeršanu rodas jau sākumskolas vecumā, t.i., 7-9 gadu vecumā. Speciālisti to skaidro ar alkohola reklāmas apjomu medijos un citviet, kas mudina lietot alkoholu jau agrīnā gūšanai. Tomēr puse speciālistu atzīst, ka interese par alkoholiskiem dzērieniem bērniem rodas 10-11 gadu vecumā, kad viņi arī savā starpā sāk pārrunāt šo tēmu. Vēl aptuveni trešā daļa pedagogu uzskata, ka bērnus alkohols sāk interesēt 12-13 gadu vecumā, kaut arī daži atzīst, ka 13 gadu vecumā konstatējami agrīnie alkohola atkarības gadījumi. Ceturtdaļa pedagogu uzskata, ka interese par alkoholu rodas aptuveni 14-16 gadu vecumā, to skaidrojot ar klasesbiedru maiņu pēc 9.klases beigšanas.

Bērnu namu pedagogi kā vecumu, kad jauniešus sāk interesēt alkohols un narkotiskās vielas, biežāk minējuši pusaudža vecumu – 13-14 gadus, tāpat šāds vecums biežāk minēts starp specializēto internātskolu pedagogu atbildēm. Uz agrīnu bērnu interesi par atkarību izraisošām vielām pārsvarā norādījuši sociālās korekcijas iestāžu pedagogi.

Pedagogi/ iestādes vadība par alkohola un narkotisko vielu lietošanas gadījumiem parasti uzzina, konstatējot paši vai arī par tiem pastāsta citi bērni (klasesbiedri, istabas biedri). Atsevišķās situācijās par alkohola lietošanu pastāsta arī pats bērns, jo, kā skaidro speciālisti, pēc bērnu domām alkohola lietošana ir pieredze, ar ko ir jālielās. Sociālās korekcijas iestādes biežāk par alkohola lietošanu uzzinājušas vai nu individuālās sarunās ar bērniem, vai arī pēc iepriekšējo skolu sniegtajiem raksturojumiem.

Pazīmes, pēc kurām tiek konstatēta alkohola lietošana, ir smaka, neadekvāta uzvedība, miglains acu skatiens, palēninātas kustības un runas manieres izmaiņas. Pastiprināta uzmanība iespējamai alkohola un narkotisko vielu lietošanai tiek pievērsta klases vakaros vai arī gadījumos, ja bērni neierodas uz vakara mācībām.

Konstatējot piedzeršanās gadījumus skolā, dažādu internātskolu rīcības stratēģijas atšķiras. Kāda no internātskolām norādījusi, ka pēdējais šāds gadījums bijis pirms diviem gadiem. Tajā brīdī tika izsaukta policija un speciālisti no narkoloģiskā centra, kā rezultātā bērns ticis ņemts uzskaitē. Citā internātskolā piedzeršanās gadījumos pedagogi bērnu paši aizveduši vai nu uz slimnīcu, vai uz narkoloģijas centru, pēc tam veikuši pārrunas, fiksējuši gadījumu skolas iekšējā uzskaitē un paziņojuši vecākiem. Tikai vienā no internātskolām pedagogi pēc piedzeršanās gadījuma konstatēšanas veikuši arī plašākas pārrunas ar bērniem klasē. Jānorāda, ka internātskolu praksē bijis arī gadījums, kad pēc incidenta bērnam nācies pamest skolu.

Pēc pedagogu stāstītas informācijas specializētās internātskolās piedzeršanās un narkotiku lietošanas gadījumi, pēc pedagogu stāstītā, nav notikuši, savukārt citās internātskolās pēdējo gadu laikā daži šādi gadījumi ir bijuši.

Sociālās korekcijas iestādēs pēdējo gadu laikā ir bijis tikai viens piedzeršanās gadījums un atsevišķas situācijas, kad bērni aizbēguši no iestādes, piedzērušies un pēc tam atgriezušies iestādē. Narkotiku lietošanas gadījumi nav novēroti.

Bērnu namos pārsvarā ir bijuši daži atsevišķi piedzeršanās gadījumi pēdējo divu gadu laikā. Bērnu namu pedagogi šādās situācijās saukuši ātro palīdzību vai veduši bērnu uz slimnīcu. Līdzīgi kā sociālās korekcijas izglītības iestādēs, arī bērnu namos narkotisko vielu lietošanas gadījumi nav novēroti.

Kā galvenos alkohola lietošanu veicinošos faktorus internātskolu pedagogi minējuši paškontroles trūkumu, vēlmi gūt jauktību, izskatīties pieaugušam, iekļauties savā kompānijā, vienaudžu vidū (hedonistiskā un socializācijas motivācija). Specializēto

internātskolu pedagogi norādījuši, ka alkohola lietošanu veicinošs faktors var būt klasesbiedru neiecietība, vēlme atrisināt problēmas vai pārvarēt bailes (problēmrisinošā un komformistiskā motivācija). Savukārt bērnu namu speciālisti norādījuši uz visu četru alkohola lietošanas motivāciju klātbūtni šo iestāžu bērnu vidē.

Kā atzīst pedagogi, atkarību vielu lietošanu veicina galvenokārt tas, ka bērniem tiek rādīts negatīvs piemērs mājās, kur vecāki bieži lieto alkoholu, ir nelabvēlīgi sadzīves un emocionālie apstākļi, bērni izjūt atstumtību ģimenē. Tāpat alkohola lietošanu veicina tā vieglā pieejamība, televīzijas reklāmas, plašāk – sabiedrības vienaldzība un sociālekonomiskā situācija. Bērnu namu pedagogi atšķirībā no citiem norādījuši arī uz ģenētiku kā alkohola lietošanu veicinošu faktoru, jo šo iestāžu audzēkņi galvenokārt ir no alkoholiķu ģimenēm.

Speciālisti uzskata, ka dzīvošana internātskolā ir labākais risinājums bērniem, kuru ģimenēs regulāri tiek lietots alkohols, narkotiskās vai psihotropās vielas, un šāda vide bērnus pasargā no agrīnas atkarību izraisīto vielu lietošanas un atkarības veidošanās. Pēc speciālistu domām, skolu vide nodrošina, pirmkārt, kontroli, otrkārt, bērni ir visu laiku nodarbināti, treškārt, skolas vide pasargā bērnus no sliktiem piemēriem un iespēju robežās sniedz bērniem emocionālo aprūpi. No otras puses, pedagogi atzīst, ka internātskolu audzēkņi mēdz lietot alkoholu kopā ar vecākiem brīvdienās.

Citādās domās ir bērnu namu pedagogi. Viena daļa uzskata, ka dzīvošana bērnu namā pasargā bērnus no agrīnas alkohola un narkotiku lietošanas un atkarības veidošanās, taču otra daļa atzīst, ka bērnu namā bērniem netiek nodrošināta pienācīga kontrole, turklāt bērniem tiek izsniegta arī kabatas nauda, kuru iespējams tērēt alkohola, psihotropo vielu, inhalantu iegādei. Bērnu namu bērniem ir dusmas un stress par to, ka viņi ir izņemti no ģimenes, turklāt pedagogi šajās iestādēs nespēj nodrošināt emocionālo aprūpi visiem bērniem, tādēļ audzēkņu vidū valda savstarpēja konkurence un greizsirdība, kā rezultātā pārmērīgi tiek lietots alkohols, finansiāli pieejamie inhalanti.

Sociālās korekcijas iestāžu speciālisti norāda, ka bērni šādās iestādēs nereti nonāk jau ar konstatētu atkarību. Lai gan vide tajās ir radīta tāda, kas attur no alkohola lietošanas un ar bērniem norit individuāls darbs, ne visos gadījumos tas spēj atturēt no pārmērīgas alkohola lietošanas. Kāds no pedagogiem atzinis, ka sociālās korekcijas iestāde spēj mainīt bērnu alkohola lietošanas paradumus tad, ja iestādē tiek pavadīti vismaz trīs gadi.

Akcentējot to, ka pārmērīga alkohola lietošana, narkotisko un psihotropo vielu izmēģināšana noteikti atstāj ietekmi uz bērnu fizisko un garīgo veselību, pedagogi tomēr uzskata, ka specializēto iestāžu audzēkņu vidū šī problemātika skar nelielu daļu bērnu.

5. Pasākumi atkarību izraisošo vielu lietošanas profilaksei

5.1. Atkarību izraisošo vielu izplatības mazināšanas iespējas ekspertu skatījumā

Pēc ekspertu intervijās sniegtās informācijas var secināt, ka Latvijā tikuši un arī pašlaik tiek īstenoti vairāki nozīmīgi gan universālās, gan selektīvās, gan indikatīvās profilakses pasākumi. Viena no galvenajām selektīvās un indikatīvās profilakses pasākumu mērķgrupām ir tieši riska ģimeņu bērni, tai skaitā bērni no ilgstošās sociālās aprūpes iestādēm (bērnu namiem), internātskolām un sociālās korekcijas izglītības iestādēm.

Ekspertintervijās minēti sekojoši profilakses pasākumu veidi – lekcijas pusaudžiem, speciālistu un skolu pedagogu apmācības, informatīvie materiāli, īpašas selektīvās profilakses programmas un atsevišķi projekti pētījuma mērķgrupu jauniešiem, metodiskie materiāli sociālajiem darbiniekiem, policijas profilaktiskie reidi izklaides vietās (Lodziņa Ā. (red.), 2007).

Eksperti, kuri īstenojuši šos projektus vai piedalījušies to realizācijā ar intelektuālo potenciālu vai finansēm, paveikto vērtē ļoti atzinīgi.

Kā efektīvākie novērtēti policijas, mācību iestāžu personāla un jauniešu kopējās sadarbības projekti, kā arī mācību filmas:

„Ļoti efektīvi, ja bērns redz dokumentāla rakstura filmas par šīm lietām. Tās mums ir pieejamas, mēs tās rādām. Kadri ir šausminoši un ir labi, ja kaut viens no 100 ir to sapratis, tas arī ir rezultāts.” (Pašvaldības policijas pārstāvis - nepilngadīgo lietu inspektors)

Salīdzinoši par mazāk efektīvu atzīta vecāku sodīšana par bērna pārkāpumiem, kas nesniedz nekādu mācību pašam pārkāpējam. Policijas nepilngadīgo lietu inspektori saskaņā ar savu pieredzi novērojuši, ka mazefektīvi ir arī jauniešiem noteiktie administratīvie sodi, kurus visbiežāk apmaksā vecāki:

„...ja tiek konstatēts administratīvais pārkāpums, ir brīdinājums vai neliels naudas sods. [...] Administratīvie pārkāpumi – mēs konstatējam, mēs uzliekam [sodu], [...], tas tomēr nav efektīvi, jo bieži vien par pārkāpumu nepilngadīgajiem maksā viņu vecāki un bērns to pats neizjūt.” (Pašvaldības policijas pārstāvis - nepilngadīgo lietu inspektors)

Savukārt viena no intervētajām pašvaldību izglītības pārvalžu pārstāvēm uzskatīja, ka darbā ar atkarību problēmām neefektīvi ir strādāt tikai ar bērnu. Viņa uzsver, ka ļoti būtiska loma problēmas risināšanā ir kopīgam darbam ar ģimeni.

Novērtējot situāciju atkarību profilakses jomā mūsu valstī kopumā, ekspertu vidū diemžēl dominēja viedoklis par to, ka izteikti tiek izjuts valsts atbalsta trūkums, kā rezultātā:

- izstrādāto atkarību izraisošo vielu izplatības ierobežošanas politikas plānošanas dokumentos (t.i. „Alkohola patēriņa mazināšanas un alkoholisma ierobežošanas valsts programmā” un „Narkotiku un psihotropo vielu atkarības un izplatības

ierobežošanas programmā”) paredzēti visai ierobežoti līdzekļi, un tajā iekļautie pasākumi nevar tikt pilnvērtīgi īstenoti;

- aktīvāk profilakses darbs norit lielākās un finansiāli nodrošinātākās pašvaldībās, piemēram, Rīgā, kamēr mazajās lauku pašvaldībās profilaksei tiek pievērsta salīdzinoši daudz mazāka uzmanība.

Kā atzina Rīgas Domes Atkarības profilakses centra pārstāvis, institūcijā tiek darīts viss iespējams, lai palīdzētu profilakses darba organizēšanā arī citās pašvaldībās – tiek lasītas gan lekcijas, gan īstenotas noteiktas programmas, tomēr ierobežoto resursu un kapacitātes dēļ nav iespējams darbu paveikt tādā apjomā kā būtu nepieciešams.

Savukārt par vienu no pašreiz efektīvākajiem profilakses pasākumiem eksperti uzskata pagājušā gada jūnijā veikto izmaiņu Bērnu tiesību aizsardzības likumā un tā ieviešanu praksē, kas nozīmē bāriņtiesas ir tiesības nosūtīt bērnu ar atkarību problēmām obligātajai ārstēšanai pat tad, ja bērns un vecāki tam nepiekrīt. Zemāk norādīta informācija par veiktajām izmaiņām Bērnu tiesību aizsardzības likuma 48. – 49.pantā.

Bērnu tiesību aizsardzības likumā noteiktais

VII nodaļa. Bērns un viņa dzīves vide

48.pants. Bērna aizsardzība no smēķēšanas un alkoholisko dzērienu ietekmes

- (1) Bērns nedrīkst smēķēt un lietot alkoholiskos dzērienus. Bērns ir aizsargājams no smēķēšanas un alkoholisko dzērienu ietekmes.
- (2) Bērnā ir jārada negatīva attieksme pret smēķēšanu un alkoholisko dzērienu lietošanu. Bērnā nav atļauts strādāt darbus, kuri saistīti ar alkoholisko dzērienu vai tabakas izstrādājumu ražošanu, kā arī tirdzniecību vai reklāmu.
- (3) Saskaņā ar Alkoholisko dzērienu aprites likumu un likumu "Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu" bērnam nedrīkst pārdot alkoholiskos dzērienus un tabakas izstrādājumus.
- (4) Par bērna iesaistīšanu alkoholisko dzērienu lietošanā vai smēķēšanā vainīgās personas saucamas pie likumā noteiktās atbildības. Par bērna iesaistīšanu alkoholisko dzērienu lietošanā vai smēķēšanā uzskatāma arī alkoholisko dzērienu vai tabakas izstrādājumu nodošana bērna rīcībā.
- (5) Bērnā, kuram radušies psihiski vai uzvedības traucējumi alkoholisko dzērienu lietošanas dēļ, nodrošināma obligāta ārstēšana un sociālā rehabilitācija Ministru kabineta noteiktajā kārtībā. Valsts budžetā tam atvēlami līdzekļi. Gadījumā, kad bērns vai viņa vecāki nepiekrīt obligātajai ārstēšanai, to veic, ja saņemta bērna dzīvesvietas bāriņtiesas piekrišana.

(Ar grozījumiem, kas izdarīti ar 09.03.2000., 31.10.2002., 17.03.2005. un 29.06.2008. likumu, kas stājas spēkā 29.07.2008. Piektās daļas 3.teikums stājas spēkā 01.01.2010. Skat. Pārejas noteikumus.)

49.pants. Bērna aizsardzība no narkotisko, psihotropo, toksisko un citu apreibinošu vielu lietošanas

- (1) Bērns nedrīkst lietot narkotiskās, psihotropās, toksiskās un citas apreibinošas vielas. Bērns ir aizsargājams no narkotisko, psihotropo, toksisko un citu tādu apreibinošu vielu lietošanas, kurām ir negatīva ietekme uz organismu, no šādu vielu izgatavošanas, tirdzniecības un jebkāda veida izplatīšanas.
- (2) Par narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu nodošanu bērna rīcībā vai tādu apstākļu radīšanu, ka šīs vielas kļuvušas bērnam brīvi pieejamas, par bērna pamudināšanu lietot narkotiskās, psihotropās, toksiskās vai citas apreibinošas vielas, bērna iesaistīšanu šādu vielu lietošanā vai izplatīšanā vainīgās personas saucamas pie kriminālatbildības.
- (3) Bērnā, kuram radušies psihiski vai uzvedības traucējumi narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu lietošanas dēļ, nodrošināma obligāta ārstēšana un sociālā rehabilitācija Ministru kabineta noteiktajā kārtībā. Valsts budžetā tam atvēlami līdzekļi. Gadījumā, kad bērns vai viņa vecāki nepiekrīt obligātajai ārstēšanai, to veic, ja saņemta bērna dzīvesvietas bāriņtiesas piekrišana.

(Ar grozījumiem, kas izdarīti ar 09.03.2000., 31.10.2002., 17.03.2005. un 29.06.2008. likumu, kas stājas spēkā 29.07.2008. Trešās daļas 3.teikums stājas spēkā 01.01.2010. Skat. Pārejas noteikumus.)

Avots: Latvijas Vēstneša tiesību aktu portāls. www.likumi.lv

Tiesa, šajā kontekstā tika paustas bažas par pieejamajiem līdzekļiem ārstniecības pasākumu īstenošanai.

Saskaņā ar ekspertu viedokli, darbu atkarību izraisošo vielu izplatības ierobežošanā nepieciešams vērst šādos virzienos:

- 1) Vispārējā līmenī – (a) nodrošināt likumdošanā ietvertu normu par alkohola iegādāšanās vecumu īstenošanu ikdienā; (b) paaugstināt akcīzes nodokli stiprajam alkoholam; (c) izrādīt valstisku iniciatīvu sabiedriskās domas par alkohola lietošanu kā neatņemamu atpūtas un izklaides pasākuma daļu mainīšanā.

Būtiski, ka profilakses speciālisti pauduši vēlēšanos, lai valstiskā līmenī tiktu izstrādāta noteikta, atsevišķa, no pašreizējām alkohola un narkotiku ierobežošanas valsts programmām nošķirta profilakses pasākumu programma, kurā tiktu ietverts detalizēts pasākumu plāns un, kuras īstenošanai būtu piešķirts noteikts līdzekļu apjoms.

- 2) Pasākumi, kas vērsti uz sociālās korekcijas izglītības iestāžu, bērnu namu un internātskolu personāla resursu pilnveidošanu: (a) veicot regulāras apmācības, realizējot darba grupas un lekcijas gan par atkarību vielu lietošanas ierobežošanas iespējām, gan – par institūciju audzēkņu specifiskajām iezīmēm un veiksmīgāko stratēģiju to risināšanai; (b) īstenojot atbalsta pasākumus institūciju darbiniekiem.

Saskaņā ar kādas ekspertes viedokli, zinātniskajā literatūrā uzsvērts, ka speciālistiem, kuri strādā ar riska grupu bērniem, ikdienā ir ļoti augsts stresa līmenis, un ilgstoši nespējot no tā atbrīvoties, ievērojami pazeminās cilvēka empātijas spējas un emocionālā inteligence. Tā rezultātā neapmierinātie darbinieki, kuri savas problēmas, nepatīkšanas un neapmierinātību nespēj nošķirt no darba, pret audzēkņiem izturas noraidoši, nosodoši, stigmatizējoši. Lai to pēc iespējas mazinātu, starptautiskajā praksē šādu institūciju darbiniekiem tiek organizētas regulāras supervīzijas, atpūtas un izklaides pasākumi, sporta nodarbības.

- 3) Attiecībā pret konkrēto mērķgrupu - turpināt aktīvu selektīvās un indikatīvās profilakses darbu ar mērķgrupu pusaudžiem, regulāri ieguldot līdzekļus: (a) vērtībāudzinošā izglītībā, lai, kā norāda eksperti, „*šie pusaudži mācētu pateikt nē un izdarīt savu personīgo izvēli*”; (b) interešu izglītībā, lai nodrošinātu bērniem iespējas atpūsties. Nodarboties un mērķtiecīgi pavadīt brīvo laiku, lai atrašanās institūcijā „*ir pat kaut kāds bonuss – cilvēks var sevi vispusīgi attīstīt*”; (c) informācijas par atkarību izraisošo vielu lietošanas riskiem, ietekmi uz veselību sniegšanā; (d) iespēju robežās – profilaktisks darbs ar audzēkņu ģimeni.

Profilakses speciālisti un nevalstisko organizāciju pārstāvji, izvērtējot efektīvākos profilaktiskos pasākumus, akcentēja nepieciešamību apzināties pētījuma mērķgrupu pusaudžu psihoemocionālās un sociālās īpatnības. Ņemot vērā to, ka jauniešiem ir atturīga attieksme pret komunikāciju ar pieaugušajiem, profilakses pasākumi sasniegs savu mērķi, ja tie tiks organizēti regulāri un savstarpēji sadarbojoties dažādu jomu speciālistiem.

5.2. Institūcijās īstenotie profilaktiskie pasākumi un speciālistu rekomendācijas turpmākam darbam

Runājot par aktivitātēm, kas veiktas internātskolās alkohola un narkotiku izplatības ierobežošanai, speciālisti minējuši gan kontroles, gan profilakses pasākumus, taču raksturīgi, ka institūcijās šīs pieejas visbiežāk ir savstarpēji izslēdzošas, un kā efektīvākā atkarību izraisošo vielu lietošanas ierobežošanā tiek izvēlēta vai nu kontrole vai profilakse.

Apkopotā informācija liecina, ka skolēni par atkarības riskiem tiek informēti pārsvarā audzināšanas un sociālo zinību stundās. Atsevišķos gadījumos notiek arī individuālas konsultācijas, un ar bērniem strādā sociālais pedagogs. Daži no internātskolu pedagogiem norādījuši, ka tematiskās lekcijas skolā vadījušas arī organizācijas, kas darbojas atkarību profilakses jomā. Tāpat dažās skolās demonstrētas filmas par atkarībām. Intervijās minēti arī citi pasākumi, piemēram, medicīnas muzeja apmeklējums un pārrunas ar vecākiem sapulcēs.

Jāatzīst, ka ne visi internātskolu pedagogi atkarību profilakses aktivitātes skolā uzskata par nepieciešamām un tādām, kas būtu jāorganizē mācību iestādei. Tie, kuri domā, ka skolai ar profilaksi nevajadzētu nodarboties, savu viedokli nereti pamato ar to, ka mācību iestādē nav bijuši piedzeršanās vai narkotiku lietošanas gadījumi, vai kādas citas nopietnas problēmas saistībā ar atkarībām. Vēl dažos gadījumos šāds viedoklis tiek pamatots ar to, ka skolā ir iekšējās kārtības noteikumi, kas aizliedz alkohola lietošanu mācību iestādē.

Vērtējot internātskolās veikto profilakses aktivitāšu efektivitāti, pedagogi par efektīvām atzinuši profilakses jomā darbojošos organizāciju lekcijas. Tāpat daži pedagogi norādījuši, ka arī audzināšanas stundās veiktās sarunas un individuālās konsultācijas uzskatāmas par efektīvām profilaktiskā darba metodēm. Šādam viedoklim gan visi nepiekrīt, uzskatot, ka sarunas ir neefektīvs veids darbā ar jauniešiem, īpaši zēniem, kuri alkoholu lieto regulāri.

Kritiskāk vērtējams bērnu namos veikto aktivitāšu klāsts, apjoms un kvalitāte. Vairāki bērnu namu speciālisti par vienīgo atkarību izplatības ierobežošanas aktivitāti uzskata kontroles pasākumus – iekšējās kārtības noteikumus un kabatas naudas izdales kontroli bērniem. Savukārt kā galvenās profilakses aktivitātes norādītas organizētas brīvā laika pavadīšanas nodarbības – sporta treniņi un pulciņi. Lielākajā daļā šo iestāžu ar bērniem tiek arī runāts par atkarību problemātiku. Kāda no bērnu nama pedagoģēm informējusi, ka šajās sarunās tiek arī izvērtēta bērnu vecāku rīcība saistībā ar alkohola lietošanu. Tiesa, jāņem vērā, ka šāda veida sarunas var būt ne vien pozitīvu rezultātu sniedzošas, bet arī bērnus stigmatizējošas un pastarpināti provocējošas uz pārmērīgu alkohola lietošanu.

Vairākus bērnu namos ir apmeklējuši Rīgas domes Atkarības profilakses centra speciālisti, narkologi un policisti, iestādes telpās ir izvietoti plakāti un bukleti, kas informē par atkarību veidošanās riskiem.

Atšķirībā no citiem speciālistiem, vairāki bērnu namu pedagogi kā veiksmīgāko atkarību izplatības ierobežojošu aktivitāti pieminējuši ārstniecību, t.i., problemātisko bērnu nosūtīšanu uz rehabilitācijas iestādi.

Sociālās korekcijas iestādes lielāko vērību pievērš tieši alkohola kontrolei. Speciālisti norāda, ka bērnu mantas tiek pārbaudītas pēc katras atgriešanās no brīvdienām. Paralēli tam notiek arī regulāras lekcijas un individuālas sarunas ar bērniem. Atsevišķos gadījumos ar jauniešiem strādā atkarību profilakses speciālisti. Sociālās korekcijas iestāžu pārstāvji uzsvēruši, ka šajās iestādēs galvenokārt cīnās ar atkarību sekām, taču par vienu no veiksmīgākajām metodēm alkohola profilakses jomā tiek atzīta vienaudžu izglītošana.

Internātskolu un bērnu namu speciālisti vairumā gadījumu norādījuši, ka šobrīd ar atkarību problēmām tiek galā pašu spēkiem. Vairāki pedagogi bērnu namos atzinuši, ka situācijās, kas pašiem nav atrisināmas, tiek pieaicināti narkologi vai citi speciālisti, ar kuriem izveidojusies sadarbība. Tajā pat laikā daži speciālisti secinājuši, ka pārmērīga alkohola lietošana pašu resursiem ir grūti risināma parādība, jo pedagogi nevar bērnus pasargāt no ārējās vides ietekmes. Kā piemērs nelabvēlīgai ārpus iestādes esošai videi tiek minētas ģimenes. Ņemot vērā, ka darbs ar vecākiem - alkoholiķiem netiek veikts, vide ģimenē nemainās, tādēļ arī mācību iestādei ir ierobežotas iespējas ietekmēt jauniešu alkohola lietošanas paradumus.

Jautāti par situācijām, kad iestāde pašu spēkiem nav varējusi tikt galā ar kādu audzēkņu alkohola vai narkotiku atkarību, vairums internātskolu pedagogu norādījuši, ka tādas situācijas nav bijušas. Savukārt tie, kuri apstiprinājuši šādu situāciju esamību, atzīmējuši, ka tas noticis pirms ilgāka laika. Šādos gadījumos internātskolās tiek praktizēta ātrās palīdzības vai narkoloģijas centra speciālistu izsaukšana.

Atkarību problemātika aktuālāka ir bērnu namos. Vairums šo iestāžu pedagogu atzinuši, ka bijušas situācijas, kad iestādes vadībai bijis jāgriežas pēc palīdzības narkoloģijas centrā vai jāsūta bērns uz rehabilitācijas centru. Kādā no bērnu namiem uzskaitīts, ka dotajā brīdī dažādās rehabilitācijas institūcijās uzturas trīs iestādes audzēkņi. Bērnu nami meklē palīdzību dažādos veidos – gan pie narkologiem, psihietriem, gan arī izmanto rehabilitācijas un motivācijas programmu pakalpojumus.

Speciālistiem bijis grūti izvērtēt, vai specializētās iestādes saņem pietiekošu atbalstu profilaktiskā darba veikšanai. No vienas puses, daļa pedagogu īsti nezina, vai šāda veida atbalsts skolai vispār būtu nepieciešams.

Tāpat viena daļa speciālistu uzskata, ka atbalstam ir jābūt lielākam, kā arī tam jānāk no to institūciju puses, ar kurām līdz šim nav izveidojusies sadarbība. Piemēram, kāda no bērnu nama pārstāvēm norādījusi, ka iestādei būtu vajadzīga sadarbība ar policiju, taču policija no sadarbības izvairoties.

Vērtējot to, vai specializētajās iestādēs strādājošie pedagogi ir pietiekami informēti par alkohola un narkotiku atkarības veidošanos un ārstēšanos, visi internātskolu pārstāvji atzinuši, ka informācija ir pietiekama, taču praktiski visi piekristu apgūt vēl papildus zināšanas lekciju, diskusiju vai kursu veidā. Citādi savas zināšanas un iespēju apgūt papildus informāciju vērtē bērnu namu speciālisti. Lai arī vairums uzskata, ka zināšanas ir pietiekamas, jo līdz šim ir apmeklēti semināri par atkarību atpazīšanu un par psiholoģiskiem traucējumiem bērniem, tomēr iespēju papildus izglītoties ierobežo vairāki apstākļi. Pirmkārt, bērnu namu pārstāvji norādījuši, ka noslodze tiešajā darbā ir pārāk liela, lai atrastu papildus laiku nodarbībām. Otrkārt, lekciju apmeklējumiem ir ierobežojumi finanšu trūkuma dēļ. Kā pastāstīja kāda no speciālistēm, vairums lekciju tiek organizētas Rīgā ar Rīgas domes finansiālu atbalstu. Situācijā, ja bērnu nams atrodas ārpus Rīgas un ja vietējā pašvaldība neuzskata par nepieciešamu finansēt dalību šādos pasākumos, tad tie kļūst nepieejami.

To, ka nepieciešamas papildus zināšanas, atzīst arī sociālās korekcijas iestāžu speciālisti. Viņuprāt, pedagogus vajadzētu vairāk izglītot jautājumos, kā risināt sarunas ar problēmbērniem. Šādas zināšanas pēc sociālās korekcijas iestāžu speciālistu domām iespējams apgūt, tikai izmantojot individuālo pieeju – organizējot ar pedagogiem individuālas sarunas vai darbu grupās.

Skatot to, kāda konkrēta veida palīdzība iestādēm būtu nepieciešama atkarību profilakses pasākumu īstenošanai, vairums internātskolu pārstāvju norādījuši, ka šāda palīdzība tām nav nepieciešama. Biežāk minēts nepieciešamais atbalsts bērnu brīvā laika pavadīšanas

nodrošināšanai, tai skaitā materiāli tehniskais atbalsts, skolā attīstot interešu izglītību un sportu. Tāpat atsevišķos gadījumos norādītas sekojošas vajadzības:

- video materiāli par atkarībām, tai skaitā, filmas;
- profilakses iestāžu speciālistu apmeklējumi/ lekcijas;
- izglītojošs un ārstniecisks darbs ar bērnu vecākiem, kuriem ir alkohola atkarība.

Vērtējot to, vai bērnu namu, internātskolu un sociālās korekcijas iestāžu audzēkņiem būtu vajadzīga speciāla terciārās profilakses programma, speciālistu viedokļi atšķiras. Vairums uzskata, ka šāda programma būtu vajadzīga, jo īpaši bērnu namu audzēkņiem, kuriem atkarību problemātika ir visaktuālākā. Šādu viedokli speciālisti pamato ar to, ka šo iestāžu bērniem ir jāuzlabo sociālā adaptācija, un šie bērni bieži vien ir no nelabvēlīgām ģimenēm. Tāpat ir nepieciešams sistemātisks darbs, lai stabilizētu bērnu personību (psiholoģiskā, sociālā, psihoterapeitiskā palīdzība). Tie, kuri noliedz šādas programmas vajadzību, savu viedokli pamatojuši ar to, ka internātskolu audzēkņu vidū alkohola lietošanas problemātika nav tik izteikta, un ka tādējādi šie bērni varētu tikt stigmatizēti.

Pasākumi, kurus būtu nepieciešams veikt valstiskā līmenī, lai mazinātu alkohola lietošanas izplatību jauniešu vidū:

a. Visi speciālisti:

- bezdarba samazināšana un sociālekonomiskās situācijas uzlabošana;
- rūpes un kontrole par nelabvēlīgām ģimenēm, kurās bērni, iespējams, vispār neapmeklē skolu;
- agrīnā vecumā izolēt bērnus no nelabvēlīgām atkarību ietekmēm;
- izglītojošs darbs ar vecākiem;
- nodarbināt bērnu vasarā un brīvajā laikā;
- alkohola tirdzniecības kontrole nepilngadīgajiem, kampaņas pret alkohola pārdošanu;
- alkohola tirdzniecības aizliegums līdz 21 gada vecumam;
- akcīzes nodokļa paaugstināšana alkoholam;
- ierobežot vai vispār aizliegt alkohola reklamēšanu masu medijos;
- ierobežot alkohola tirdzniecību jauniešu pasākumos;
- runāt par pārmērīgu alkohola lietošanu un alkohola atkarību sociālo kampaņu veidā;
- policijas rīcība un reakcija krīzes situācijās.

b. Bērnu namu speciālisti:

- visiem pieejama interešu izglītība – sporta nodarbības un pulciņi bez maksas;
- piespiedu ārstēšanās atkarību gadījumos;
- dežurējošs policists bērnu namos (līdzīgi, kā tas ir skolās);
- atbilstošas institūcijas izveide, kas darbojas kā starpposms starp bērnu namu un sociālās korekcijas iestādi.

5.3. Pusaudžu rekomendācijas profilakses pasākumu īstenošanai

Lai gan daži pusaudži uzskatīja, ka labāk neko nezināt par alkoholu un narkotikām, to lietošanu un ietekmi uz veselību, tomēr lielākais vairākums, īpaši „nelietotāju” grupā, domāja, ka pusaudžus ir nepieciešams informēt par atkarību izraisošo vielu lietošanas sekām.

Gan „lietotāju”, gan „nelietotāju” auditorijā tika uzsvērtā vajadzība pēc informācijas sniegšanas par narkotisko vielu lietošanas ietekmi un riskiem. Par alkohola lietošanas seku apzināšanās nozīmi pusaudžiem nebija vienots viedoklis – daži uzskatīja, ka stāstīt „*par alkoholu nav jēgas – par to mēs visi jau zinām*”, savukārt citi bija pretējās domās, uzsverot, ka jauniešu vidū alkohola izplatības rādītāji ir ļoti augsti un zināšanas par to ir nepieciešamas: „*par alkoholu vajag, jo ļoti daudzi lieto. Viņiem jāzina, kas notiks tālāk*”.

Kā efektīvākos informācijas nesējus pusaudži vērtēja:

- Filmas un raidījumus par jauniešiem, kuri saskārušies ar narkotikām, par lietotājiem, narkomāniem, ar reāliem piemēriem no dzīves parādīt, kā izskatās atkarīgie. Pusaudži ieteica veidot īssižeta filmas televīzijā, piemēram, „*par nelegālo narkotikas pārdošanu*”, un stāstīt par sekām televīzijas raidījumos, jo „*jaunieši to skatās un tie, kuri uzskata sevi par „krutākiem”, sūtīs tevi piecas mājas tālāk, bet televīziju viņi skatās*”.
- Tiešo komunikāciju un verbāli sniegtu Informāciju. Vairāki pusaudži uzsvēra, ka personiskais kontakts ir nozīmīgāks un „*vajag tiešas tikšanās, par to runāt aci pret aci*” un „*labāk, lai cilvēks stāstītu, tas ir interesantāk nekā grāmatu izlasīt - vairāk atmiņā paliks*”. Daži no pētījuma dalībniekiem vēlējās, lai informāciju sniegtu speciālisti, citi – lai to dara vienaudži.

Domājot par vēlamo informācijas saturu, rekomendēts mudināt „*lai nelietotu*”, ka „*nevajadzētu jauniešiem sākt lietot alkoholu un narkotikas, jo pēc tam viņi to nožēlos*”; rekomendēts parādīt reālo situāciju, „*pārliecinoši stāstīt, ka tas ir slikti, par sekām, kas notiks*”, „*parādīt reālo gadījumu - sekas, kā izskatās pirms, pēc pārdozēšanas, lai nobaidītu*”, „*paskaidrot, ka ir labākas lietas*”.

Interesanti, ka pētījuma dalībnieku vidū bija arī tādi, kuri piedalījušies materiālu sagatavošanā par narkotikām, lai pastāstītu par to pārējiem, piemēram, kāds 13 gadus vecs zēns bija veidojis filmu sev un saviem draugiem par narkotikām. Šie piemēri apliecina pusaudžu spēju un vēlmi iesaistīties informēšanas procesā.

Jāņem vērā, ka daļa respondentu apšaubīja informācijas noderīgumu, atzīstot, ka viņi visticamāk „*paklausītos, bet nākamajā dienā aizmirstu*” un ka „*pašam jāsaprot, informēšana nepalīdz*”. Respondentu vidū izskanējis arī viedoklis par to, ka nebūt informēšana nav pati nozīmīgākā aktivitāte, ka svarīgāk būtu ierobežot narkotiku pieejamību un tirdzniecību.

Apkopojot pusaudžu viedokļus, jāsecina, ka viņiem jāsniedz uzmanību piesaistoša, reāla informācija ar praktiskiem piemēriem. Informēšanas procesā viens no svarīgākajiem aspektiem ir tieši pusaudžu motivēšana vispār pievērsties šai informācijai, jo diemžēl daudzi respondenti neizrādīja īpašu interesi tēmā iedziļināties un viņu atbildes pārsvarā bija formālas. Interese galvenokārt parādījās tikai tad, kad viņi runāja par savu pieredzi un par iespēju aktīvi piedalīties informatīvajos pasākumos. Līdz ar to šo aspektu – pusaudžu iesaisti pasākumos, kuros viņi būtu aktīvi darītāji, var izmantot, veidojot programmas par atkarību izraisošo vielu lietošanas profilaksi.

Secinājumi un rekomendācijas

Atkarību izraisošo vielu izplatība sociālās korekcijas izglītības iestāžu, bērnu namu un internātskolu audzēkņu vidū

Alkohola lietošana

Pusaudžu aptaujā iegūtie rezultāti apstiprina pētījuma gaitā intervēto ekspertu viedokli - alkohola lietošanas rādītāji pusaudžu vidū ir ļoti augsti, turklāt pēdējā laikā alkoholu izmēģina arvien gados jaunāki pusaudži. Kā liecina dati, pēdējā mēneša laikā kādu alkoholisko dzērienu ir lietojuši aptuveni puse (54%) aptaujāto 13-16 gadu veco jauniešu, 11% jauniešu alkoholu lieto aptuveni reizi nedēļā, un 17% aptaujāto - pat biežāk kā reizi nedēļā. Turklāt alkohola lietošana un tās biežums strauji pieaug, sasniedzot 15 gadu vecumu: ja 13-14 gadu vecumā pēdējā mēneša laikā alkoholu lietojuši nepilni 40% aptaujāto, tad 15-16 gadu vecumā – jau 64% internātskolu, bērnu namu un sociālās korekcijas izglītības iestāžu audzēkņu.

Dati liecina, ka ievērojami lielākā daļa (77%) aptaujāto jauniešu jau vismaz reizi mūžā ir piedzērušies (apreibuši tā, ka ejot streipuļoja, nevarēja skaidri parunāt, vema vai nevarēja atcerēties, kas notika), pie tam piedzēršanās nav bijusi nejauša - gandrīz katrs trešais jauniešs (31%) piedzēries jau vairāk kā piecas reizes savas dzīves laikā. Tā kā pirmā piedzēršanās parasti notiek 11-13 gadu vecumā, nav pārsteidzoši, ka tikai 28% pusaudžu 13-14 gadu vecumā un 19% jauniešu 15-16 gadu vecumā līdz šim nekad nav piedzērušies. Pēdējā gada laikā vismaz vienreiz piedzērušies aptuveni puse (55%) internātskolu, bērnu namu un sociālās korekcijas izglītības iestāžu audzēkņu, bet pēdējā mēneša laikā – 16% pusaudžu.

Meitenes alkoholu lieto līdzīgi bieži kā zēni, taču retāk piedzeras līdz stāvoklim, kad iet streipuļojot, nevar skaidri parunāt, vemj vai nespēj atcerēties, kas noticis.

Salīdzinot šajā aptaujā iegūtos rezultātus ar ESPAD aptaujas datiem par 13-16 gadus veciem Latvijas skolēniem kopumā, jāsecina, ka, lai gan bērnu namu, internātskolu un korekcijas iestāžu audzēkņi nedzer biežāk kā citi skolēni, tomēr viņi alkoholu pamēģinājuši daudz agrāk nekā citu skolu skolēni un biežāk arī piedzeras.

Viens no faktoriem alkohola lietošanas izplatībai jauniešu vidū ir alkohola pieejamība jauniešiem. Lai gan pētījuma mērķgrupu pusaudžiem alkoholu iegūt šķiet salīdzinoši grūtāk nekā citiem šīs vecuma grupas skolēniem, tomēr aptuveni 2/3 no viņiem uzskata, ka būtu diezgan viegli dabūt alu, sidru vai alkoholiskos kokteiļus, bet aptuveni pusei jauniešu šķiet viegli dabūt vīnu vai stipros alkoholiskos dzērienus. Jauniešu vidū populārākais alkoholisko dzērienu veids ir alus, tam seko sidrs un gatavie kokteiļi.

Kā interesantu problēmgrupu var izdalīt jauniešus no sociālās korekcijas izglītības iestādēm - viņi ātrāk uzsākuši smēkēt, lietot alkoholu, un agrāk piedzērušies. Tiesa, pēdējā mēneša laikā viņi alkoholu lietojuši daudz retāk nekā bērnu namu vai internātskolu audzēkņi. Iespējams, tas skaidrojams ar efektīvu kontroli vai uzmanību, ko šai problēmai pievērš skolu vadība. Turpmāk nepieciešams pievērst lielāku uzmanību atkarību izraisošo vielu lietošanas mazināšanai arī bērnu namos un internātskolās.

Narkotisko vielu lietošana

Būtisks aspekts, kas nosaka narkotisko vielu pamēģināšanu un lietošanu jauniešu vidū, ir narkotiku pieejamība. Aptaujas dalībnieki - bērnu namu, korekcijas iestāžu un internātskolu audzēkņi, daudz biežāk nekā citi šīs vecuma grupas (13-16 g.v.) skolēni atzīmējuši, ka viņiem narkotiskās vielas iegūt būtu neiespējami. Tomēr kopējais skaits audzēkņu, kuriem narkotikas iegūt būtu viegli vai ļoti viegli, nav mazāks kā citu skolu audzēkņu vidū: 26% būtu viegli iegūt marihuānu, 23% - ekstazī un 21% - amfetamīnus. Tas liecina, ka daudziem jauniešiem pēc viņu vēlēšanās iegūt narkotikas nesagādās grūtības.

Kā zināms, narkotisko vielu izplatītāji un dīleri rēķinās ar to, ka var izveidoties pieradums, tādēļ nereti sākotnēji piedāvā narkotikas par velti. Pētījuma dati liecina, ka aptuveni puse (51%) no pētījuma mērķgrupu pusaudžiem saskārušies ar situāciju, kad viņiem, pat pašiem to neprasot, ir piedāvātas narkotikas. Gandrīz katram trešajam šāda situācija atgadījusies pat vairākas reizes. Visbiežāk narkotiskās vielas piedāvātas atklātā sabiedriskā vietā (25%), taču nereti piedāvājums saņemts arī privātā teritorijā - kāda cita cilvēka mājās vai pasākumā privātmājā vai dzīvoklī.

Pētījumi liecina, ka šobrīd narkotiku piedāvāšana ir ļoti efektīva un būtiski palielina risku, ka jaunieši šīs vielas pamēģinās - 76% no tiem, kuri ir pamēģinājuši marihuānu, narkotikas ir piedāvātas, tātad, saņemts ārējs pamudinājums. Kopumā 60% pusaudžu, kuriem marihuānu iegūt licies neiespējami, to ir pamēģinājuši, bet no pusaudžiem, kuriem jebkad piedāvātas narkotikas, 51% ir pamēģinājuši marihuānu. Tātad barjeras pret šīs vielas pamēģināšanu jauniešu vidū nav lielas - ja būs tāda iespēja, liela daļa jauniešu no šādas iespējas neatteiksies.

Narkotikas vieglāk iegūt ir tiem, kas tās kādreiz ir lietojuši – viņi vistīcāmāk zina kādu, kurš šīs vielas izplata. Viņiem arī nozīmīgi biežāk piedāvā narkotikas. Tātad pastāv paaugstināts risks, ka jaunieši ar šādu pieredzi narkotikas pamēģinās atkārtoti. Īpašu uzmanību jāpievērš potenciālai narkotisko vielu izplatīšanai sociālās korekcijas iestādēs, jo to audzēkņiem dažādas narkotikas iegūt šķiet vieglāk un ievērojami lielākajam vairākumam no viņiem (79%) ir piedāvātas narkotikas.

Narkotiku pieejamība lielā mērā nosaka narkotiku izvēli. Līdzīgi kā līdzšinējos pētījumos par narkotiku lietošanu jauniešu vidū, arī šajā iegūtie rezultāti apstiprina, ka visbiežāk pamēģinātā narkotiskā viela ir marihuāna – to pamēģinājusi trešdaļa aptaujāto jauniešu. Kopumā pēdējā gada laikā 17% jauniešu lietojuši marihuānu, bet katrs desmitais jaunieši – amfetamīnus vai inhalantus. Savas dzīves laikā inhlantus, alkoholu kopā ar tabletiem un amfetamīnus pamēģinājis gandrīz katrs piektais jaunieši. Nedaudz mazāk populāri ir trankvilizatori, sedatīvi un ekstazī. Salīdzinot iegūtos datus ar citu aptauju rezultātiem, var secināt, ka bērnu namu, internātskolu un sociālās korekcijas iestāžu audzēkņi dažādas narkotiskās vielas, izņemot marihuānu, savas dzīves laikā ir lietojuši biežāk nekā citu skolu skolēni attiecīgajā vecuma grupā.

Pētījuma mērķgrupu pusaudžu sociālpsiholoģiskais raksturojums

Pusaudžu vecums ir īpašs posms cilvēka attīstībā, kad notiek daudzveidīgas izmaiņas fizioloģijā, hormonu līmenī, emocionālajos aspektos, kā arī personības attīstībā kopumā. Pusaudžiem nereti ir jāsaskaras ar ļoti spēcīgām emocijām, kas svārstās amplitūdā no ļoti pozitīvām līdz ļoti negatīvām, turklāt īpaši pētījuma mērķgrupas pusaudžiem agrīnās bērnības pieredze bieži vien ir veidojusies nelabvēlīgā ģimenes vidē, kur viņi reizēm ir cietuši no kādas traumas, iespējams, nācies saskarties ar zaudējumiem, emocionālo,

fizisko vai pat seksuālo vardarbību. Nenoliedzami, ģimenē vai citur pārdzīvota traumatiskā pieredze var kļūt par īpašu riska faktoru atkarību izraisīto vielu lietošanas uzsākšanā.

Balstoties uz pētījuma ietvaros veikto psiholoģisko aptauju rezultātiem, var secināt, ka pusaudžiem, kuri ir lietojuši atkarību izraisītas vielas („lietotāji”), vairāk raksturīgas dažāda veida psiholoģiskas problēmas un adaptācijas grūtības nekā pusaudžiem no „nelietotāju” grupas - „lietotāju” grupas pusaudži ievērojami vairāk izjūt dusmas, seksuālās raizes un daudz biežāk nekā „nelietotāju” grupas respondenti izmanto neadaptīvus uzvedības veidus, piemēram, agresīvu rīcību vai noteikumu pārkāpumus. Pētījuma dati norāda uz ciešu saistību starp pusaudžu uzvedības grūtībām un emocionāliem traumu simptomiem. Palīdzot atkarības vielu lietotājiem efektīvi tikt galā ar negatīviem pārdzīvojumiem, dusmām un stresu, veicot lielāku uzmanību to pārvarēšanas iemaņu attīstībai, var mazināt adaptācijas grūtības, un līdz ar to - arī atkarības vielu lietošanu.

Pētījuma rezultāti liecina arī par to, ka pusaudžiem atkarības vielu lietošanu lielā mērā ietekmē attiecības ar tuviem, nozīmīgiem cilvēkiem. Saistībā ar attiecību raksturojumiem jāuzsver, ka viens no riska faktoriem pusaudžu uzvedības problēmām, un līdz ar to arī atkarības vielu lietošanai, ir atbalsta trūkums no pieaugušo cilvēku puses – vecāku vai citu radnieku, vai arī ārpus ģimenes loka esošu pieaugušo, piemēram, skolotāju. Pētījumu datu analīze spilgti norādīja uz to, ka pusaudža atkarības vielu lietošana ir cieši saistīta ar viņam tuvo cilvēku atkarības vielu lietošanu. Tādēļ ir jāpievērš īpaša vērība „risku grupas” pusaudžiem, lai censtos viņiem dot iespēju veidot attiecības ar pozitīvu, pieaugušu uzticības personu. Ja paša pusaudža vecākiem nav iespējams sniegt šādu pozitīvu atbalstu, tad ir nepieciešams veicināt šādu pozitīvu attiecību veidošanos ar kādu citu radnieku, audzinātāju, skolotāju, sociālo pedagogu vai citu personu. Ir ieteicams domāt arī par dažādiem alternatīviem veidiem, kā dot iespēju „risku grupas” pusaudžiem iegūt pozitīvu atbalstu – piemēram, Latvijā attīstot „lielo brāļu un lielo māsu” atbalsta programmu, kas balstīta uz brīvprātības principa.

Izvērtējot pusaudžu atbildes par alkohola lietošanas iemesliem, var konstatēt, ka „lietotāju” grupas pusaudži bieži minējuši dažāda veida emocijas un emocionālus pārdzīvojumus un alkohols tiek lietots, lai vairotu pozitīvas emocijas un mazinātu negatīvās emocijas. Tas ir arī mēģinājums pārvarēt stresu, aizmirst savas problēmas, nedomāt par sliktām lietām un atpūsties. Īpaši bieži šāda veida apraksti par alkohola lietošanu kā veidu tikt galā ar negatīviem pārdzīvojumiem, sastopami to pusaudžu izteicienos, kuri alkoholu lieto visbiežāk. „Lietotāju” grupas pusaudži aptaujās ir uzrādījuši vairāk negatīvu emociju, un interviju atbildēs ir netieši norādījuši, ka šīs negatīvās emocijas viņi cenšas mazināt ar alkohola vai narkotiku palīdzību.

Jāsecina, ka, palīdzot atkarības vielu lietotājiem efektīvi tikt galā ar negatīviem pārdzīvojumiem, dusmām un stresu, veicot lielāku uzmanību šo pusaudžu dusmu un stresa pārvarēšanas iemaņu attīstībai, var mazināt adaptācijas grūtības un līdz ar to arī pašu atkarības izraisīto vielu lietošanu.

Intervijās ar pusaudžiem ļoti spilgti parādījās vienaudžu un citu viņiem svarīgu cilvēku ietekme uz pusaudžu uzvedību. Pirmkārt, aprakstot alkohola un narkotiku lietošanas iemeslus, pusaudži bieži pieminēja piederību grupai, vēlmi līdzināties saviem draugiem un iekļauties draugu grupā, kā arī atzina, ka draugi tipiski ir arī tie, kuri piedāvā pirmo reizi pamēģināt kādu no narkotiskajām vielām. Vienaudžu nozīme pusaudžu attieksmes veidošanā ir izteikti raksturīga „lietotāju” grupas pētījuma dalībniekiem. Šī pētījuma mērķgrupas pusaudži gandrīz visu savu brīvo laiku pavada kopā ar draugiem. Jāsecina, ka starp „lietotāju” grupas pusaudžu draugiem ir liels īpatsvars alkohola un narkotiku lietotājiem, kā rezultātā viņi viens otru negatīvi ietekmē un atbalsta arī šajā negatīvajā uzvedībā.

legūtie dati liecina, ka tuvu cilvēku, vecāku, vienaudžu, atkarības vielu lietošana ir saistīta ar pašu pusaudžu atkarības vielu lietošanu. Kopumā „lietotāju” grupas pusaudži biežāk nekā „nelietotāji” atzīmēja, ka viņiem tuvi cilvēki pastiprināti lieto alkoholu. Pusaudžiem, kuri lieto atkarību izraisošās vielas, trūkst pozitīvas pieredzes dažādu šķēršļu un stresa pārvarēšanā. Tā vietā viņi seko „lietošanas” modelim, kuru izmanto kāds no viņu tuvajiem cilvēkiem - vecāki, citi radnieki, draugi. Apmēram puse no „lietotāju” grupas pusaudžiem norāda, ka vismaz viens no vecākiem viņiem ir starp četriem visnozīmīgākajiem cilvēkiem, bet diemžēl šis vecāks nespēj sniegt tādu atbalstu, rūpes un pozitīvu piemēru, kāds būtu nepieciešams pusaudžim.

Aplūkojot pusaudžu informētības rādītājus, var konstatēt, ka par alkohola lietošanas sekām pusaudži ir labāk informēti nekā par narkotisko vielu lietošanas sekām. Turklāt pētījumā tika novērots, ka pusaudžiem, īpaši gados jaunākajiem, raksturīgi ļoti vienkāršoti priekšstati par alkohola lietošanu un lietošanas sekām, kā arī informācijas trūkums par narkotiku iedarbību uz cilvēka organismu. Zīmīgi ir arī tas, ka „lietotāju” grupas pusaudžiem bija tendence distancēties no atkarību vielu lietošanas, uzsverot, ka tas uz viņiem neattiecas. Vairākiem pusaudžiem bija raksturīgs uzskats, ka, „*ja neko nezini par narkotikām, tad vieglāk tās nelietot, nav vilinājuma*”. Tajā pat laikā tieši pusaudžu informētība par narkotisko vielu lietošanas negatīvām sekām var būt nozīmīgs aizsargājošais faktors.

Analizējot pusaudžu paustos uzskatus intervijās, var secināt, ka alkohols un narkotiskās vielas pusaudžiem ir viegli pieejamas. Tādējādi gan vielu pieejamība, gan sabiedrības pieļaujošā attieksme (pārdevēji pusaudžiem pārdod, pieaugušie pusaudžiem nopērk), var tikt pieskaitīti pie riska faktoriem atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatībai pusaudžu vidū.

Pusaudžu attieksme pret skolu paradās kā faktors, kas varētu ietekmēt atkarību izraisošo vielu lietošanu - „lietotāju” grupas pusaudži vairāk nekā „nelietotāju” grupas jaunieši izteicās, ka viņiem ir nelabvēlīga attieksme pret skolu un sliktas attiecības ar skolotājiem. Tiem pusaudžiem no „lietotāju” grupas, kuri izteica negatīvu attieksmi, saspīlētās attiecības skolā var radīt papildus stresu un kļūt par alkohola un narkotiku lietošanas pastiprinošu faktoru. Tādēļ īpaša vērība būtu jāpievērš arī šo pusaudžu kognitīvo spēju izpētei, lai veicinātu pozitīvākas sekmes, kā arī jādomā par individualizētām pedagoģiskām pieejām, kas veicinātu pozitīvāku attieksmi un attiecības ar skolotājiem. Jāmin arī tas, ka vairākums pētījuma dalībnieku pauda pozitīvu attieksmi pret skolu un skolotājiem. Kā zināms, šāda pozitīva attieksme un pozitīvas attiecības skolas vidē var būt kā „aizsargājošs faktors” bērniem, kuri nāk no nelabvēlīgām ģimenes vidēm.

Pamatojoties uz interviju gaitā paustajiem pusaudžu viedokļiem, jāsecina, ka profilaktiskām programmām alkohola un narkotiku lietošanas mazināšanai, jābūt pusaudžu interesei saistošām. Pētījuma dalībnieki pauda viedokli, ka šādās informatīvajās programmās vajadzētu iekļaut reālus piemērus no dzīves, ar narkotiku lietotāju stāstījumiem un atkarību postošo seku piemēriem, kas paliek atmiņā. Informēšanas procesā viens no svarīgākajiem aspektiem būtu pusaudžu motivēšana pievērst vērību šai informācijai. Pusaudžu personīgās pieredzes paušanu un viņu aktīvu piedalīšanos informācijas sniegšanas procesā var izmantot, veidojot programmas atkarības izraisošo vielu lietošanas profilaksei.

Ir redzams, ka pētījuma dalībnieki no sociālās korekcijas iestādēm uzrādīja augstākus rādītājus saistībā ar dažādiem emociju un uzvedības parametriem – dusmām, trauksmi, depresiju, agresīvu uzvedību un noteikumu pārkāpumiem. Savukārt šie emociju un uzvedības rādītāji ir arī saistīti ar pastiprinātu alkohola/narkotiku lietošanu. Tādēļ var netieši secināt, ka sociālās korekcijas iestādēs mītošie pusaudži ir vairāk tendēti uz alkohola un narkotiku lietošanu.

Rekomendācijas atkarību izraisošo vielu lietošanas ierobežošanai

Apkopojot pētījumā intervēto ekspertu, institūciju speciālistu un pašu pusaudžu ieteikumus atkarību izraisošo vielu izplatības ierobežošanai pētījuma mērķgrupu pusaudžu vidē, tiek rekomendētas sekojošas aktivitātes:

1) Valstiskā līmenī:

- bezdarba samazināšana un sociālekonomiskās situācijas uzlabošana;
- rūpes un kontrole par nelabvēlīgām ģimenēm, kurās bērni, iespējams, vispār neapmeklē skolu;
- alkohola tirdzniecības kontrole nepilngadīgajiem, kampaņas pret alkohola pārdošanu;
- akcīzes nodokļa paaugstināšana alkoholam;
- alkohola reklamēšanas masu medijos ierobežošana vai aizliegšana;
- alkohola tirdzniecības ierobežošana jauniešu pasākumos;
- alkohola tirdzniecības aizliegums līdz 21 gada vecumam;
- sociālās kampaņas informēšanai par narkotisko vielu un pārmērīgas alkohola lietošanas radītajām sekām;
- policijas rīcība un reakcija krīzes situācijās;
- noteiktas profilaktisko pasākumu programmas izstrāde, to nošķirot no pašreizējām alkohola un narkotiku ierobežošanas valsts programmām, un piešķirot tās īstenošanai līdzekļus;

2) Izglītojošo un sociālo institūciju līmenī:

- izglītojošs darbs ar vecākiem;
- dežurējošs policists bērnu namos (līdzīgi, kā tas ir skolās);
- atbilstošas institūcijas izveide, kas darbojas kā starpposms starp bērnu namu un sociālās korekcijas iestādi;
- pasākumi, kas vērsti uz sociālās korekcijas izglītības iestāžu, bērnu namu un internātskolu personāla cilvēkresursu attīstīšanu:
 - regulāras apmācības (par atkarību vielu izplatību, par audzēkņu psihosociālajām īpatnībām u.tml.);
 - atbalsta pasākumi (supervīzijas, atbalsta grupas, sporta nodarbības) stresa līmeņa samazināšanai, kompetenču un attieksmju attīstīšanai;

3) Attiecībā pret konkrēto mērķgrupu:

- internātskolu un ilgstošās sociālās aprūpes – bērnu namu audzēkņu nodarbināšana vasarā un brīvajā laikā;
- visiem pieejama interešu izglītība – sporta nodarbības un pulciņi bez maksas;
- psiholoģiskās palīdzības sniegšana pusaudžu traumatiskās pieredzes ietekmes mazināšanai;
- piespiedu ārstēšanās atkarību gadījumos;
- regulāra un intensīva selektīvās un indikatīvās profilakses darba ar mērķgrupu pusaudžiem īstenošana, ietverot gan informējošas aktivitātes, gan interaktīvas nodarbības. Psiholoģijas eksperti īpaši rekomendē šādus pasākumus:
 - veikt pusaudžu apmācību par dusmu un stresa pārvarēšanas stratēģijām, emociju atpazīšanu un izpaušanu sabiedrībā pieņemtā veidā, kā arī relaksāciju;

- veikt pasākumus ar mērķi veidot pusaudžiem „varoņus”, kuriem gribas līdzināties un kuri nelieto atkarību izraisošās vielas;
- iesaistīt pusaudžus sabiedrībai nozīmīgās darbībās, piemēram, veidojot programmas, kuru ietvaros pusaudži var palīdzēt veciem cilvēkiem vai nabagiem;
- iesaistīt pusaudžus aktīvā līdzdalībā „pret lietošanas” programmas izveidošanā un realizēšanā;
- iesaistīt pusaudžus kopā ar vecākiem vai citiem tuviem cilvēkiem dažāda veida sacensībās un nodarbībās par tādām tēmām kā sociālo problēmu risināšana, sociālas orientācijas iemaņu attīstīšana, dusmu un stresa pārvarēšanas stratēģijas, konfliktu risināšana, motivācija uz attīstību un pozitīvu dzīvi;

Atsauces

Achenbach, T. (2001). ASEBA, University of Vermont. Bērna uzvedības novērtējuma anketa. Pārstāvniecība Latvijā – Latvijas Universitātes Psiholoģijas nodaļa.

Achenbach, T. M. & Rescorla L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age Forms&Profiles*. (pp..1-26; 46-72; 189-196) Burlington, VT: University of Vermont.

Briere, J., & Lanktree, C.B. (1995) The Trauma Symptom Checklist for Children (TSCC): Preliminary psychometric characteristics. Unpublished manuscript, Dept. of Psychiatry, University of Southern California School of medicine. Cited in Briere, J. (1996) Trauma Symptom Checklist for Children: Professional Manual. Florida: Psychological Assessment Resources Inc.

Gobiņa, I., Pudule, I., Grīnberga, D., Velika, B., Tilgale, N., Villeruša, A., Teibe, U. (2008). *Smēķēšana un alkohola lietošanas izplatība skolas vecuma bērniem Latvijā. 1991.-2006*. Rīga: SVA, LR Veselības ministrija, 12 lpp.

Koroļeva, I. (2001). *Drug usage in entertainment places of Riga*. In: IT laikmets: Jaunatne un sociālās izmaiņas. Red.: Koroļeva, I., Trapenciēre, I., Balakireva, O., Tereščenko, O. Rīga. 349.-355. lpp.

Koroļeva, I. (2003). *Drug Use - an Inseparable Part of Young people's Entertainment Culture in the Nineties?* In: Humanities and Social Sciences. Latvia. 1 (38)/2003, University of Latvia. p. 65-89.

Koroļeva, I., Kārkliņa, I., Mieriņa, I., Sņikere, S. (2008). *Narkotiku lietošana izklaides vietās*. Rīga: SVA, SPI. 140 lpp.

Koroļeva I., Lodziņa Ā., Mieriņa I., Senkāne S., Sņikere S., Trapencieris M., *Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu*. Rīga, 2007. 155 lpp.

Koroļeva, I., Mieriņa, I., Goldmanis, M., Sņikere, S., Trapencieris M. (2008) *ESPAD 2007. Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū*. Rīga: SVA. 111 lpp.

Koroļeva, I., Mierina, I., Sņikere, S. (2007). *Protective and Risk Factors for Drug Use among Youth in Latvia*. In: VIIIth International Conference on Asian Youth and Childhoods. International Sociological Association, Macmillan, India Ltd. pp.190.

Koroļeva, I., Rungule, R. (2000). *Narkotiku lietošanas uzsākšanas motivācija jaunatnes vidū Rīgas pilsētas izklaides vietās*. Rīga: Rīgas Narkomānijas profilakses centrs, FSI, 2000., 106 lpp.

Koroļeva, I., Rungule, R. (2002). *Rīgas pilsētas iedzīvotāju alkoholisko dzērienu lietošanas paradumi un attieksme pret alkohola izplatības ierobežojumiem*. Rīga: FSI; Rīgas domes Rīgas Narkomānijas profilakses centrs, 167 lpp .

Koroļeva, I., Rungule, R., Goldmanis, M., Trapenciēre, I., Sņikere, S., Trapencieris, M. u.c. (2003). *Narkotiku lietošanas izplatība Latvijā*. Rīga: PHARE, EMCDDA, FSI, 216 lpp.

Koroļeva, I., Rungule, R., Sņikere, S., Trapencieris, M. (2004). *Jauno tehnoloģiju atkarības izplatība jauniešu vidū Rīgā*. FSI, Rīgas domes Rīgas Narkomānijas profilakses centrs, 110 lpp.

Koroļeva, I., Trapencieris, M. (2005) *ESPAD'2003. Eiropas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskajām vielām rezultātu analīze*. Narkoloģijas valsts aģentūra. Rīga., 76 lpp.

Lansford, J.E. Criss, M.M., Pettit, G.S., Dodge, K.A. & Bates, J.E. (2003). Friendship quality, peer group, affiliation, peer antisocial behavior as moderators of the link between negative parenting and adolescent externalizing behavior. *Journal of Research on Adolescence*, Vol. 13, No. 2, 161-184.

Lodziņa Ā. (red.) (2007) *Atkarības profilakse. Palīgs sociālajiem darbiniekiem*. Rīgas domes Atkarības profilakses centrs, 159 lpp.

Parker, G., Tupling, H., and Brown, L.B. (1979) *A Parental Bonding Instrument*. *British Journal of Medical Psychology*, 1-10.

Pudule, I., Villeruša, A., Jēce, I., Grīnberga, D., Kotello, R., Misiņa D., Ranka, I. (2001./2002.) *Latvijas skolēnu veselības paradumu pētījums*. Rīga: Veselības veicināšanas aģentūra, 60 lpp.

Saunders, J.A., Saunders, E.J. (2001). Alternative School Students' Perceptions of Past [Traditional] and Current [Alternative] School Environments. *High School Journal*, Vol.85, No.2.

Sihvola, E., Rose, R., Dick, D. & Pulkinen, L. (2008). Early onset depressive disorders predict the use of addictive substances. *Addiction*, 103(2), 2045 – 2053.

Trauma Symptom Checklist for Children: Professional Manual. Florida: Psychological Assessment Resources Inc.

Urbert, K., Goldstein, M. & Toro, P. (2005) Supportive relationships as a moderator of the effects of parent and peer drinking on adolescent drinking. *Journal of Research on Adolescence*, 15 (19) , 1 – 19.

Volkerts, J. (1999). *Narkomānija. Psiholoģija. Terapija*. Rīga: UNDCP

Interneta avoti:

<http://www.ecad.net>

<http://www.espad.org>

<http://www.narcomania.lv/>

www.sva.gov.lv

<http://www.who.int/tobacco/youth/en>

Pielikums

1. pielikums. Pētījumā izmantotās psiholoģiskās metodes

Izmantotā metode	Adaptācijas statuss	Metodes raksturojums
Ahenbaha jauniešu pašnovērtējuma aptauja (Achenbach, T., Youth self-report, 2001)	Aptauja ir adaptēta Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Psiholoģijas nodaļā	Aptauja ir paredzēta bērniem vecumā no 11 līdz 18 gadiem. Aptauja sastāv no 112 apgalvojumiem. Piedāvātos apgalvojumus respondents var novērtēt sekojoši: „neatbilst” (0 punkti), „dažreiz atbilst” (1 punkts) un „pilnībā atbilst” (2 punkti). Aptauja sastādīta un veidota kā vienots veselums. Iegūtie rezultāti veido 8 skalas: trauksmes/depresijas skala – saspringts, kautrīgs, bēdīgs, jūtas nevērtīgs, bailes kļūdīties, raudulība, paaugstināta vainas izjūta; noslēgšanās/depresijas skala – vientuļš, sevī noslēdzies, bēdīgs, maz enerģijas, nerunīgs; somatiskās raizes – galvassāpes, vēdera problēmas, nelabuma sajūta, nakts murgi; sociālās problēmas – pārāk atkarīgs no citiem, vientuļš, skaudīgs, neizveicīgs, valodas problēmas; netipiska uztvere – kaitēšana sev, dīvaina uzvedība, miega problēmas, uzmanība; uzmanības problēmas – lielīšanās, nervozitāte, nemiers, nekārtīgs, apmulsis, neuzmanīgs, bezatbildīgs; noteikumu neievērošana – alkohola lietošana, melošana, zagšana, narkotiku lietošana, lamāšanās, skolas kavēšana; agresīva uzvedība – strīdīgs, nežēlīgs pret citiem, nepaklausīgs, viegli aizkaitināms, skaļš, stūrgalvīgs, uzbrūk citiem. Trauksmes/depresijas skala, noslēgšanās/depresijas skala, somatisko raizu skala veido iekšējās problēmas, kas ir saistītas ar patību. Noteikumu neievērošana un agresīva uzvedības skala veido ārējās problēmas, kas atspoguļo konfliktus ar vecākiem un gaidas.
Bērnu traumas simptomu aptauja (Briere, J., Trauma Symptom Checklist for Children (TSCC), 1995)	Aptauja ir adaptēta Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Psiholoģijas nodaļā	Aptauja ir paredzēta bērniem vecumā no 8-16 gadiem, kuriem ir traumatiska pieredze. Traumas simptomu aptauja ir pašnovērtējuma metode, lai noteiktu posttraumatiskā distresa un ar to saistīto psiholoģisko simptomoloģiju. Aptauja sastāv no 54 apgalvojumiem, kurus jāizvērtē skalā no 0 līdz 3, kur 0 - „nekad”, 1 - „dažreiz”, 2 - „bieži”, 3 - „gandrīz visu laiku”. Iegūtie rezultāti veido 6 klīniskās skalas: trauksmes, depresijas, dusmu, posttraumatiskā stresa, disociācijas, seksuālo simptomu skalas.
Vecāku attieksmes aptauja (Parker, T. Tupling & Brown, Parental Bonding Instrument, 1979)	Aptauja ir adaptēta Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Psiholoģijas nodaļā	Aptauja ir paredzēta bērniem vecumā no 11-18 gadiem. Vecāku attieksmes aptauja ir pašnovērtējuma metode, lai noteiktu respondentu vērtējumu par viņa mātes un tēva izturēšanās veidiem. Aptaujā ir 25 apgalvojumi, kuri respondentam jāizvērtē atbilstoši viņa uzskatiem par vecāku izturēšanos. Katrs apgalvojums apraksta noteiktu vecāku izturēšanās dimensiju. Piedāvātos apgalvojumus respondents var novērtēt sekojoši: „pilnībā atbilst”, „daļēji atbilst”, „drīzāk neatbilst” un „nemaz neatbilst”. Aptaujā izveidotās skalas ir: emocionāls siltums, iesaistīšanās pretstatā vienaldzībai, noraidīšanai un kontrole, pārmērīga aizsardzība, ielaušanās pretstatā neatkarības, autonomijas veicināšanai.